

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Din Sosyolojisi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK

Mehmet Tahir ACET

Diyarbakır 2014

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Din Sosyolojisi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK

Mehmet Tahir ACET

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Alaattin DİKMEN

Diyarbakır 2014

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ZİYA GÖKALP’TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Mehmet Tahir ACET

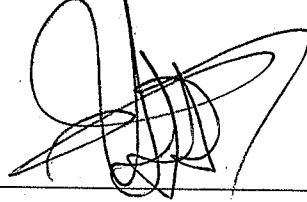
KABUL VE ONAY

Mehmet Tahir ACET tarafından hazırlanan "ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK" adındaki çalışma, 24./1./2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

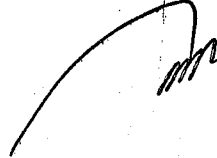

Yrd. Doç. Dr. Alaattin DİKMEN

Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ

Yrd. Doç. Dr. Celal ÇAYIR

Enstitü Müdürü

..../..../20

ÖNSÖZ

Bugünü anlamının yolu dünü bilmekten, aynı şekilde yarına yön vermenin yolu da bugünü anlamaktan geçmektedir. Günümüz Türkiye'sinin yaşadığı sosyal, siyasal ve dini problemlerin anlaşılabilmesi için geçmişine gidilmesi gerekir. Bu nedenle Osmanlının yıkılış döneminde ortaya çıkan fikri akımlar ve bu akımların ortaya çıktığı dönem önem kazanmaktadır. Ancak özellikle tarihi araştırmalarda, ele alınan konuların sağlıklı değerlendirilebilmesi için sosyal hadiselerin yaşandığı dönemin koşulları göz önüne alınmalıdır. Çünkü her dönemde, toplumu oluşturan sosyal ve siyasal yapılar farklılık arz edebilmekte ve çeşitli alanlarda meşruluk ölçütleri değişebilmektedir.

Fransız İhtilali'nden sonra bütün dünyada hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, çok uluslu yapılara sahip imparatorlukları derinden etkilemiştir. İçinde Türk, Arap, Kürt, Arnavut Rum, gibi birçok farklı unsurları barındıran Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik akımlarından en çok etkilenen devletlerden birisi olmuştur.

XIX. yy.'da milliyetçilik fikirlerinin hızla yayılmasıyla Osmanlı içindeki farklı unsurların bağımsızlık girişimleri üzerine, Osmanlının yıkılmasını önlemek ve onu Batı karşısında düştüğü durumdan kurtarılmasını isteyen Osmanlı aydınları, Osmanlının kurtuluşunu farklı fikri mülahazalarla değerlendirmişlerdir. Bu fikri tasavvurların ortak özelliği, Batı karşısında düşülen güçsüzlükten çıkış noktası olarak Batının tekniğinin alınarak Osmanlının çağdaş bir yapıya büründürülmesidir. Bu çalkantılı dönemin düşünürlerinden olan Ziya Gökalp da devrin şartlarından etkilenmiş ve fikirleri de bu devrin algı tarzına göre şekillenmiştir.

Bu çalışmada fikirleri ve eleştirileri ile yoluma ışık tutan ve çalışmam boyunca bana her türlü desteği göstererek çalışmanın tamamlanmasında ciddi emek ve katkıları olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Alaattin DİKMEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu teze katkılardan dolayı Yrd. Doç. Dr. Celal ÇAYIR'a, Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN ve Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ'e müteşekkirim.

Mehmet Tahir ACET

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca birey ve toplum yaşamına etki eden en büyük olgulardan birisi din olmuştur. Ancak özellikle Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte akla yapılan aşırı vurgu ve Sanayi Devrimi ile Fransız İhtilali sonrası toplum hayatında görülen büyük değişimler, dinin birey ve toplumsal hayat ile siyasal düzlemde etkisinin azalmasına neden olmuştur. Dinin birey, toplum ve siyasal düzlemde kapladığı alanın yerine, modern anlamda ortaya çıkan, başta milliyetçilik olmak üzere çeşitli siyasi, politik ve kültürel akımların doldurması beklenmiştir. Ancak dinin toplum algısında oluşturduğu meşrulaştırma dâhil birçok işlevsel yönlerini milliyetçilik fikri tam anlamıyla yerine getirememiştir. Bu nedenle belli kesimler tarafından milliyetçilik fikrinin yanında dinin de toplumsal alanda yaşaması istenilmiştir.

Modern anlamda ortaya çıkan milliyetçilik fikri, her milletin bir devlet sahibi olması fikrini savunmaktadır. Bu fikri akım, Osmanlı Devleti gibi birçok farklı milliyeti içinde bulunduran devletlerin parçalanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlının parçalanmasını önlemek amacıyla Osmanlı aydınları tarafından Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi birçok farklı akım ortaya çıkmıştır.

Bu tür fikirlerin yoğun olarak tartışıldığı dönemin aydınlarından olan Ziya Gökalp'ın fikir dünyasını bu çalkantılı dönem yoğun olarak etkilemiştir. İlk dönemlerinde Osmanlıcı-İslamcı bir çizgide olan Gökalp, özellikle Selanik'te geçirdiği dönem sonrasında fikir hayatında büyük değişimler yaşamış, böylelikle milliyetçilik fikrinin son dönem Osmanlının ve yeni kurulacak olan Cumhuriyetin en büyük teorisyeni haline gelmiştir. Ancak Gökalp, dinin birey ve toplum düzeyinde üstlendiği işlevsel yönleri ile dinin meşrulaştırma özeliğinden dolayı laik bir yapılanmanın yanına dini de koymak istemiştir.

Anahtar Sözcükler:

Milliyetçilik, Milliyet, işlevsel Din, Meşruyet, Laiklik

ABSTRACT

Religion has been one of the most significant phenomenon to affect both individual and social life throughout the history of humankind. However, the effect of religion on social, political and individual life decreased to a great extent, especially by means of Renaissance and Reform movements emphasizing logic in an excessive way and great changes observed in social life after Industrial and French Revolution,. Espacially nationalism and some new political, cultural trends were thought to take place of the field of religion in social, political and individual life. But, nationalism hasn't actually fulfilled a lot of functional aspects of religion including its legitimatizing image on the perception of society. So, religion was asked to be on social life besides nationalism by some common sections of society.

Nationalism demands for each nation to have an autonomous state in modern sense. This point of view caused states which consist of some different nations like Ottoman Empire to be dismembered. Different trends like Ottomanism, Turkism, Islamism and Westernization were put forward by Ottoman intellectuals to prevent disintegration of Ottoman Empire.

This turbulent period of Ottoman Empire affected intellectuals deeply like Ziya Gökalp who lived in this period in which those ideas were discussed vehemently. Ziya Gökalp who supported Ottomanism and Islamism went through a great metamorphosis in his intellectual life while he was in Selanik. Thus, he bacame the greatest doctrinaire of nationalism in the last phase of Ottoman Empire and the Turkish Republic. However, Ziya claims a secular restructuring including religion because of the functional roles of religion on society and individual and also legitimatizing aspects of religion.

Key Words:

Nationalism, Nation, Functional Religion, Legality, Secularism

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	6
1.1 Konu.....	7
1.2 Amaç Ve Önem.....	8
1.3 Varsayımlar.....	10
1.4 Sınırlılıklar.....	11
1.5 Yöntem.....	11
1.6 Kullanılan Kaynaklar.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK

1.1 MİLLİYETÇİLİK VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	16
1.1.1 Milliyet.....	16
1.1.2 Vatanseverlik.....	17
1.1.3 Etnisite.....	18
1.1.4 Irk.....	19
1.2 MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ.....	19

1.3 MODERN MİLLİYETÇİLİĞİN ÇIKIŞI VE AVRUPA'YA YAYILMASI	21
1.4 MİLLİYETÇİLİK FİKRİNİN SONUÇLARI	25
1.5 MİLLİYETÇİLİK DİN İLİŞKİSİ	30
1.6 İSLAM TOPLUMLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE DİNLE İLİŞKİSİ .	34
1.6.1 İslam'da Millet Kavramı	34
1.6.2 Milliyetçilik Düşüncesinde Dinin Fonksiyonu ve Meşrulaştırma Gücü	39
1.7. İSLAM TOPLUMLARINDA MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI .	45

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SON DÖNEMİNDE FİKRİ AKIMLAR

2.1 MİLLİYETÇİLİK.....	51
2.2 BATICILIK (GARPÇILIK)	54
2.3 OSMANLICILIK	56
2.4 İSLAMCILIK	57
2.5 TÜRKÇÜLÜK.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK

3.1 ZİYA GÖKALP VE YETİŞTİĞİ SOSYO-POLİTİK ORTAM	65
3.1.1 Gökalp'in Milliyeti Sorunu.....	71
3.1.2 Gökalp'ta Fikir Karmaşası	75
3.2 ZİYA GÖKALP'TA DİN.....	77
3.3 ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK	83
3.4 ZİYA GÖKALP'TA MİLLİYETÇİLİK	95

3.4.1 Gökalp'a Göre Türkçülüğün Gelişme Sebebi.....	96
3.4.2 Turancılık.....	101
3.4.3 Millet Tanımı.....	103
3.4.4 Hars (Kültür).....	106
3.4.5 Tarih Anlayışı.....	108
3.4.6 Dilin Önemi.....	110
3.5 GÖKAP'TA KONUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	111
3.5.1 Demokrasi Anlayışı ve Halkçılık.....	111
3.5.2 Seçkinlere Bakışı.....	112
3.5.3 Ferdiyetçiliğe Bakışı.....	113
3.6 MİLLİYETÇİLİK FİKRİNİN CUMHURİYETE GETİRDİĞİ SONUÇLAR.....	116
3.7 GÖKALP'IN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	120
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	127

KISALTMALAR

<i>Age.</i>	Adı geçen eser
<i>Agm.</i>	Adı geçen makale
<i>Agt.</i>	Adı geçen tez
<i>Bk</i>	Bakınız
<i>Bs.</i>	Baskı, basım
<i>C.</i>	Cilt
<i>ev.</i>	eviren
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>Drl.</i>	Derleyen
<i>Ed:</i>	Editör
<i>Hızl.</i>	Hazırlayan
<i>İTP</i>	İttihat ve Terakki Partisi
<i>MEB</i>	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MÜ</i>	Marmara Üniversitesi
<i>Üni.</i>	Üniversite
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>Ta.</i>	Tarih
<i>TTK</i>	Türk Tarih Kurumu
<i>yay.</i>	Yayın/yayınevi
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin bilinen ilk dönemlerinden beri toplumları sosyal ve kültürel anlamda etkileyen en büyük faktör din olmuştur. Şu ya da bu şekilde bilinen bütün insan toplumlarında dinin varlığı görülmüştür.¹ Tarihte bilinen ilk toplum/devlet yapılarına ait yazılı metinlerde, dini kurum ve kavramlara rastlanmakta, çeşitli site devletleri ve şehirlerde inanç sistemleri, toplum hayatında çeşitli şekilde yerini almış, sosyal hayatın belli kurallarının buna göre düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Yine kurtuluşu dünya hayatından kaçışta gören eski Hint toplumlarındaki dini-felsefi bakış açısı, sosyal hayatın bu kurallar çerçevesinde şekillenmesini sağlamıştır. Günümüzde hala devamlılığını sürdüren kast sistemi bu dini inançtan kaynaklanmaktadır.²

Toplum düzenini sağlayan temel belirleyiciler diyebileceğimiz kültür, gelenek, adetler, sosyal normlar ve siyasi yapılar dinin meşruluk ölçüsü olarak kabul edilmesinden dolayı çoğu zaman temellerini dine dayandırma gereğini duymuşlardır. Din, toplum yapısında çoğu zaman işleyen bir kural olarak, bazen de günümüzde olduğu gibi modern milliyetçiliğin yerini tutarak topluluklar/kabileler üstü bir bütünlüğün harcı vazifesini yerine getirmiştir.³ Toplum hayatını düzenleyen din, aynı zamanda bireylerin hayatını da bir anlam çerçevesinde yorumlamalarını, karşılaştıkları olumsuz durumlar karşısında onlarla başa çıkma becerisini de sağlayabilmiştir. Olumlu yanlarına rağmen din olgusu bazen haksız ve zorba yönetimler tarafından, belli dönemlerde bir çıkar aracı olarak da kullanılabilmiştir.

Ortaçağ Avrupa'sında din, belli bir zümrenin çıkarlarını korumaya yönelik işlevler üstlenmiştir. Bunda dinin tamamıyla kilisenin kontrolünde olmasının etkisi de bulunmaktadır. Özellikle Haçlı Seferleriyle birlikte Avrupa'da kilisenin egemenliği

¹ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Cemal Güzel (Çev.), 1. Bs. Kırmızı yay. İstanbul 2008, s. 579

² Ünver Günay, **Din Sosyoloji**, İnsan yay. İstanbul 2011s. 99-100.

³ Salo Wittmayer Baron, **Modern Milliyetçilik ve Din**, Mehmet Özey (Çev.), 1. bs. Açılımkitap yay. İstanbul 2007, s. 18

dışında bambaşka bir dünyanın varlığı keşfedilmiş ve bu durum insanların kiliseye karşı başkaldırısına sebep olmuştur. Reform hareketleriyle birlikte kilisenin din üzerindeki gücü kırılmış, Rönesans'la da akla yapılan aşırı vurgu artmaya başlamış ve rasyonel olan yeni bir düzen oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yeni düzenin şekillenmesinde önemli yer tutan iki etken de Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali'dir.

Modern sosyolojinin doğuşu iki büyük devrim olan Sanayi İnkılâbı ve Fransız İhtilali'nin Avrupa toplumları üzerindeki etkisine bağlanır. Ancak bu iki devrimin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için XV. yy.'ın sonlarına doğru gidilmesi gerekmektedir. 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Avrupalılar yeni ticaret yollarının arayışına girmiş bunun sonucu olarak 1481'de Ümit Burnu keşfedilmiştir. Ümit Burnu'nun keşfiyle birlikte doğu ticareti için Müslüman ülkelere artık ihtiyaçları kalmamıştır. 1492'de ise Amerika kıtasının keşfedilmesiyle yeni sömürge imkânları elde edilmiş, bu da Avrupa'da daha önce etkin bir konumda olmayan burjuva sınıfını özellikle ticaretle uğraşanların büyük gelirler elde etmesini sağlamıştır. Böylelikle asillerin yanında yeni bir güçlü sınıf meydana gelmiştir. 1517 yılından Almanya merkezli olmak üzere Protestan hareketinin başlaması özellikle Kuzey Avrupa'da kilisenin toplum üzerindeki sosyo-ekonomik etkinliğinin azalmasına neden olmuş, bunların yanında, Müslüman bilginlerin yazıp çizmelerinden çok sonraya rastlasa da Kopernik'in güneş merkezli evren iddiası bilim-kilise çatışmasına neden olmuştur. Avrupa'daki felsefi, bilimsel, teknolojik, ekonomi ve siyasi yönde görülen çeşitli gelişmeler dünya tarihini değiştirecek iki devrim olan Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabının doğmasını sağlamıştır⁴

XIX. yy.'ın ortalarında bilimler sınıflandırmasının en önemli dalını sosyoloji oluşturmuştur. Bunun en önemli nedeni, Avrupa'da Sanayi İnkılabı ile artış gösteren toplumlardaki çeşitli siyasi buhranlar, huzursuzluklar, sanayi çevrelerinde biriken işçi kitleleri çözüm yolu isteyen meselelerin ortaya çıkmış olmasıdır. Ayrıca bu gelişmelerin sonucu olarak toplum yapısındaki anomi (normların bozulması) durumunu tedavi etmesi açısından sosyoloji dikkat çeken bir bilim olmuştur.⁵

⁴ Vejdî Bilgin, **Bizi Kuşatan Toplum**, 2. Bs., Düşünce yay. İstanbul 2010, s. 41-42

⁵ Orhan Türkdoğan, **Gökalep Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Bs. MÜ. İlahiyat Fakültesi yay. İstanbul 1998, s. 9-10

Özellikle XIX. yy.'da toplumda görülmeye başlanan bu sosyal hareketler ve sosyal değişimlerdeki yoğunluk, toplumu anlama ve onu istenilen seviyelerde yönetme ve yönlendirme isteklerini de beraberinde getirmiştir. İşte sosyoloji bu isteklere cevap olabilme amacıyla bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dinin toplumlarda olması gereken ama aynı zamanda yeni pozitif algılarla birebir örtüşen seküler bir işlev üstlendiği söylenebilir. Nitekim sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Aguste Comte, dinin tarihsel süreçte geçtiği yolları belirtirken son evre olarak pozitif din kavramını getirmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Dinin, birey, toplum ve siyasi düzen üzerindeki tesirinin giderek zayıflamasıyla pozitivist bakış açıları değer kazanmaya başlamıştır. Dönemin bu pozitivist bakış açısından dolayı, sosyolojinin bilim olarak kabul edilebilmesi için sosyoloji araştırmalarında özellikle istatistiki verilere önem verilmiştir. Bu nedenle Aguste Comte bu bilime sosyal-fizik adını vermiştir. Comte'nin bu ismi vermesinin nedeni de nasıl ki doğa bilimlerinde belli kanunlar ve neden sonuç ilişkisi varsa sosyal bir bilim olan sosyoloji için de aynı şeyin geçerli olduğunun kabul etmesindedir.⁶ Bu pozitivist bakış açısı döneminin kendi kabulleri içinde önemli unsur olmuş, bilimin/bilimselliğin çözüm bulamayacağı herhangi bir problem alanının olmayacağı inancını kuvvetlendirmiştir.

Bu dönemki sosyologlarda genel olarak dine karşı iki farklı bakış açısı olduğu söylenebilir. Birincisi, dinin tarihsel rolünü tamamladığını, insan aklının önünün açılmasıyla onun sosyal hayattaki etkisinin tamamıyla ortadan kalkacağını, bu nedenle dinin toplumsal yapı ile herhangi bir ilişkisi kalamayacağını savunanlardır. İkincisi ise, dini özü itibari ile değil de toplumsal hayatta üstlendiği rolü göz önüne alarak onun toplumsal hayat ile toplumsal değişim üzerindeki etkisini araştıranlardır.⁷

Aguste Comte, insanlığın aklın izinden giderek zamanla dini inanışlarını bırakacağını ve dinin toplumsal etki alanını kaybedeceğini savunmaktadır. Comte'n yaşadığı toplumun kargaşa içinde bulunuyor olmasından, dinin toplum hayatında etkinliğini kaybetmesiyle toplumu yeniden bir araya getirecek, var olan kargaşa ortamını ortadan kaldıracak bir unsur olarak, "insanlık dini" dediği pozitivist anlayış tarzını dinin yerine koyar. Ona göre bu yeni din, aklın önceliğinde ve bütün insanlar için

⁶ Giddens, age. s. 45

⁷ Dönemin sosyologları hakkında daha fazla bilgi için bk: Giddens, age. s. 44-54

yegâne din olacaktı. Comte, bunu bütün toplumlara benimsettiğimiz zaman kargaşanın tamamıyla ortadan kaldırılmış olacağını belirtir.⁸ Comte, insanlığın üç ayrı aşamadan geçtiğini belirtir. Ancak, onun son evrenin pozitif din dönemi diye adlandırması, dinin ortadan kalkacağını savunduğu görüşüyle, yani kendisiyle çelişmesine neden olmaktadır.

Dinin toplumsal rolünü yerine getirdiğini ve bu nedenle tarihi süreçte yok olacağını savunan bir diğer düşünür ise Karl Marks'tır. Marks, dinin insanlarda oluşturduğu dünya algısından dolayı insanların haklarını aramayı engellediği ve onları pasifleştirdiğini savunur. O da son süreçte dinin artık ortadan kalkacağını belirtir. Marks, kapitalizmin işçileri mülksüzleştirdiğini belirtir.⁹ Daha önce nasıl ki kapitalistler feodal beyleri yerinden etmişse işçiler de burjuva sınıfının egemenliğin ellerinden alarak zengin ve fakir arasında büyük farkların olmadığı ve dine olan ihtiyacın kalkmış olduğu komünizm sistemini kuracaklarını belirtir.¹⁰

Dinin özüne karışmayıp onun toplumsal rolünü irdeleyen Emile Durkheim ise özellikle Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile dinin ve geleneksel kültürün toplumda zayıflamasıyla ortaya çıkan bireyselleşmenin, toplumda yalnızlaşan insanların ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Durkheim, dini toplum ilişkilerinde oynadığı işlevsel boyutla ele almıştır. Egemen dini, sosyal mücadelenin bir sonucu olarak yorumlayan Marks'ın aksine Durkheim, dini, sosyal işlevi olan bir olgu olarak görmektedir.¹¹ O, her şeyden önce dinin toplumsal bir olgu olduğunu belirtir.¹²

Max Weber, kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkmasının asıl nedeni olarak Protestan inancını göstererek Marks'ın aksine dini, ekonomik gelişmenin tetikleyicisi olabileceğini belirtir.¹³

Yukarıda kısaca değindiğimiz belli başlı görüşler ve temsilcilerinin fikirlerinden de anlaşılacağı üzere XX. yy.'a gelindiğinde din, başta Batı toplumları olmak üzere

⁸ Age, s. 46

⁹ Karl Marks, **Kapital**, Alaattin Bilgi (Çev.) 3. Bs. Eriş yay. (şehir belirtilmemiş) 2003 s.667

¹⁰ Giddens, age, s. 583-584

¹¹ Inger Furseth, Pal Repstad, **Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar**, İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp(Çev.), 1. bs. Birleşik yay. Ankara 2011, s. 74

¹² Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, Fuat Aydın (Çev.), Ataç yay. İstanbul 2005, s. 27

¹³ Giddens, age, s. 586

toplumların hayatında eski gücünü kaybetmesi, önceleri insan ve toplum ilişkilerini düzenleyen dinin yerine yeni bir sosyal ve siyasal unsurun ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Artık grup ilişkilerinde baş faktör olarak dinin yerini milliyetçilik fikri almıştır.¹⁴ Fransız Devrimiyle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımlarında, belli bir siyasi yapı etrafında birleşen insanların birliktelik şartı olarak aynı millette ait olma neredeyse temel belirleyici olmuştur denebilir. Bu durum dinin imkân verdiği eski çok uluslu büyük imparatorluklar yerine daha küçük siyasal yapılar olan ulus devletlerin ortaya çıkması neticesini doğurmuştur.

XVIII. yy.'la birlikte ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik ve Marksizm gibi akımların belki de en büyük eksikliği, dinlerin hayatı düzenleme ve anlam kazandırmayla ilgilenmiş olmalarına rağmen, bu fikir akımlarının bunlara cevap vermede yetersiz kalmış olmalarıdır. İslam, Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinlerin yüzlerce yıl farklı coğrafyalar ve toplumlarda hayat bulabilmesi, insanoğlunun büyük ıstıraplarına, hastalığa, sakatlığa, yaşlılık ve ölüme karşı bu dinlerin açıklama getirebilmiş olmasında aranmalıdır.¹⁵

Aynı millet etrafında birleşme fikri olan milliyetçilik fikri, laik bir yapılanma olmasına rağmen dinin bu gibi sorulara verdiği cevap ve onun toplumda oynadığı işlevsel rollerinden dolayı dinin toplumdaki çıkarılmasına karşıdır. Aynı şekilde milliyetçilik akımı, dinin, bireyler arasındaki ilişkileri oluşturmada ve aşkın bir varlığa olan inancın bireylerin şiddet ve cinsellik benzeri duygularına dizginlemede üstlendiği görevleri devre dışı bırakmak istememiştir. Bu nedenle milliyetçilik anlayışında dinin toplumdaki tamamen atılması istenilmediği söylenebilir. Ancak bu yeni sistemlerde dinin toplumsal ve siyasal kuralları belirleme işlevlerini elinden alınarak dinin bireylerin vicdanlarında yer alan bir unsur olarak kalınması istenmiştir.

Tarih boyunca varlığını sürdüren din için, özellikle XVIII. yy.'da pozitivist bakış açısının etkisiyle, Aguste Comte, Karl Marks gibi düşünürler tarafından tarihi görevini tamamladığı, bu nedenle tarih sahnesinden çekileceği iddiasında bulunulabilmiştir. Ne var ki bu öngörülerin aksine kurumsal dinler, günümüzde etkinliğini yitirmiş olan

¹⁴ Baron, age. s. 18

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, İskender Savaşır (Çev.) Metris yay. İstanbul 2011

komünizm karşısında ayakta kalabilmiş, kapitalizme karşı güvenin azaldığı, aşırı sağ ve sol ideolojilerin inandırıcılığını kaybettikleri bir ortamda önemli bir bireysel ve toplumsal çözüm alanı olarak varlığını sürdürebilmiştir. Dahası kültürün artan bir şekilde dinle tanımlanmasında dolayı İrlanda ve Arap milliyetçiliği örneklerinde olduğu gibi milliyetçi kabuller dini temalı olabilmıştır.¹⁶ Dinin toplumda üstlendiği roller, milliyetçiliğin temel unsuru olan kültürün önemli ölçülerinden birisinin din olması, ayrıca dinin toplum nazariyesinde meşruluk ölçütü olması gibi nedenlerden milliyetçilik fikirleri dinle birlikte ele alınmıştır.

Diğer taraftan, modern anlayıştaki katılık ve onun dine karşı aldığı sert tavır karşısında postmodernlerin aldığı tavır ise, her ne kadar dini olduğu gibi kabul etme değilse de dinin gündelik faaliyetlere eşlik eden ve böylece barış, adalet, aşk ve yardımseverlik gibi erdemlerin yerleşmesinde dinin katkıda bulunacağı yönündedir. Din inancı, toplumsal adaletsizliğe müsamaha göstermeyen, zalimlerin cezalandırılacağı düşüncesi, mazlumlara umut kaynağı olması açısından, toplumsal kurtuluş politikasının moral gücü olarak kabul görülmektedir. Postmodern anlayışa göre din, toplumsal endişelere cevap verebilir, toplumsal politikalara vicdan sağlayabilir ve toplumsal bağı güçlendirebilir. Din bunları yaptığı sürece var olmasında bir mahsur yoktur, aksine var olması yararlı da olabilir.¹⁷

Ziya Gökalp da dini bu bağlamda ele almış ve değerlendirmiş son dönem bir Osmanlı aydınıdır. Günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Milliyetçilik fikrinin babası sayılan Gökalp, dinin özellikle sosyal işlevlerini göz önüne alması ve de yaşadığı dönemin şartlarından dolayı, milliyetçilik fikri ile dini birbirine barıştırmaya çalışmıştır. Onun "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı kitabı bu yöndeki bir çabanın ürünü olduğu söylenebilir.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Sosyal araştırmalarda konu, sosyal varlık alanıdır. İlk insan ve bu insanların sosyal yaşantısından günümüze ve yarına uzanan bu alanın genişliği göz önüne

¹⁶ Hasan Ali Kızıltoprak, "Din ve Milliyetçilik", Özgür Gündem. www.ozgur-gundem.com. Erişim ta. 07.05.2012

¹⁷ Cafer Sadık Yaran, "Hümanizm ve Postmodernizmin Din Anlayışı", Şinasi Gündüz (Ed.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, 3. bs, DİB, Ankara 2010 s.456

alındığında bu kadar geniş bir alanın tek seferde araştırılmasının imkânsız olduğu görülecektir. Bu nedenle yapılacak olan şey bu alanı parçalara ayırmak ve sınırları belirlenen bir konunun belli bir metoda göre incelemeye çalışmaktır.¹⁸

Bir araştırmada hangi metotların kullanıldığı ve bu metotların nasıl uygulandıkları belirtilmesi gerekir.¹⁹ Bu nedenle bu bölümde öncelikle araştırmanın konusu, amaç ve önemi, varsayımları, sınırlıkları ve metodundan bahsedilmeye çalışılacaktır.

1.1 Konu

Sosyal bilimlerde, özellikle tarihi ve kurumsal araştırmalarda, ele alınan konuların sağlıklı değerlendirebilmek için olayın geçtiği dönem ve mekân göz önüne alınmalıdır. Çünkü her dönemde, toplumu oluşturan sosyal ve siyasal yapılar farklılık arz edebilmekte ve toplumun meşruluk ölçütleri değişebilmektedir. Bundan dolayı, Bu araştırma yürütülürken, teorilerde ve sosyal olaylarda döneminin toplum şartları ve sosyo-kültürel yapıları sürekli göz önünde bulundurulmaya çalışılacaktır.

Ziya Gökalp'ta Din ve Milliyetçilik adlı bu çalışmada, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının Osmanlı devleti üzerindeki etkilerinin yanı sıra bu fikri akımların Gökalp üzerindeki yansımaları ile onun din ve milliyetçilik fikirlerini ele alış tarzı üzerinde durulmuştur.

Tarihin birçok döneminde toplumları ortak bir değer etrafında birleştiren en büyük olgu din iken özellikle Fransız Devrimi ile birlikte eşitlik, kardeşlik ve özgürlük gibi sosyal kabuller ile milliyetçik fikri ortaya çıkmış, böylelikle dinin, toplumları birleştiren ortak değer olma özelliğini “millet” terimiyle karşılanmaya çalışmıştır.

Fransız İhtilaliyle yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri en çok imparatorlukları etkilemiştir. Çok dinli, çok dilli bir yapıda olan Osmanlı Devleti de milliyetçilikten etkilenmiş olan imparatorluklardandır. Osmanlıda farklı unsurların bağımsızlık istekleri karşısında, Osmanlının dağılmasını önlemek isteyen Osmanlı aydınları ve özellikle de o

¹⁸ Zeki Arslantürk, E. Hamit Arslantürk, **Uygulamalı Sosyal Araştırma**, Çamlıca yay. İstanbul 2010, s. 269

¹⁹ Age. s. 297

dönemin düşünürlerinden olan Ziya Gökalp devrin siyasi, fikri akımlarından etkilenmiş ve onun fikirleri devrin koşullarına göre şekillenmiştir. Bu dönem Osmanlı Devletinin dağıldığı, Batıda gelişen milliyetçi akımlarla birlikte ümmet devlet anlayışından milli devlet anlayışına dayalı Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu dönemdir.

XIX. yy.'da Osmanlı aydınları ülkeyi kurtarma derdine düşmüşlerdir. Bu dönemde yaşayan Osmanlı aydınları her ne kadar farklı düşüncelerde olsalar da bunların ortak yönleri Osmanlıyı kurtaracak çözümler aramalarıdır. Bu dönemde ki aydınların bir kısmı belli dönemlerde savundukları bir fikri başka bir dönemde eleştirip farklı bir düşünceyi savunabilmiş ya da bu düşünceler arasında sentez kurabilmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında yeni devletin fikir babası sayılabilecek Ziya Gökalp, düşünce bakımından ilk dönemlerinde İslamcı-Osmanlıcı iken daha sonra İttihat ve Terakki Partisi (İTP) ile olan ilişkileri onun fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Gökalp, Osmanlıyı düşüğü durumdan kurtaracak fikir olarak düşündüğü Türkçülüğü savunmaya başlamıştır. Ancak onun Türkçülük anlayışı dini tamamıyla devre dışı bırakan bir sistem değildir. Dinin özellikle toplumda üstlendiği sosyal işlevlerini ve dinin toplum algısında meşruluğun ölçüsü olarak kabul edilmesinden dolayı Gökalp, kendi içinde din ve milliyetçiliğin sentezine gitmiştir.

Osmanlının yıkılışını engellemeye çalışan Gökalp, Avrupa'da hızla yayılan milliyetçiliğin Osmanlıyı kurtarabileceğini savunmuş ve bu düşüncesi yeni kurulan cumhuriyetin de yapı taşı olmuştur.

1.2 Amaç Ve Önem

Günümüz dünyasında, hem milliyetçiliğin hem de dinin taşıdığı önem dikkate alındığında, bu iki olgunun karşılıklı ilişkisini konu alan az sayıda çalışmanın yapılmış olması şaşırtıcıdır.²⁰ Bu nedenle Osmanlı Devletinin son döneminde din ve milliyetçiliğin karşılıklı ilişkisini incelenmesinin kayda değer olacağı düşünülmektedir. Çünkü Osmanlı Devletinin II. Meşrutiyetin ilanı ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönem, canlı bir fikir hareketliliğine sahip olmuştur.

²⁰ Baron, age., s. 8

Bugünkü Türkiye'nin anlaşılmasında kilit bir konuma sahip bu dönemin en önemli düşünürlerinden birisi de şüphesiz Ziya Gökalp'tır.²¹ Cumhuriyet döneminin, fikri tesirlerinin hala etkisi bulunan, resmi hocası Gökalp olmuştur. Zira o, hiçbir devlet adamına nasip olmayacak şekilde, düşüncelerini devlet politikası haline getirebilmeyi başaramıştır.²² Bu nedenlerden dolayı Gökalp'ın bakış açısıyla din ve milliyetçiliğin birlikte ele alınacağı bir konunun araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bilindiği gibi Ziya Gökalp'ın fikirlerini ele alan onlarca çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın özgünlüğü, Cumhuriyet döneminin önemli fikir önderliğini yapan Gökalp'ın, laik bir yapılanma olan milliyetçiliği dinle birlikte telif çalışmasının epistemolojik boyutunu ele alması olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra kendisini laik olarak tanımlamasına rağmen, bu laiklik Batıdaki laiklikten farklı bir yol izlemiştir. Batıda inanç sistemleri ve yaşam biçimleri karşısında eşit uzaklıkta duran devlet yapılarına karşın; Türkiye'de, dini kendi kontrolü altında tutmaya, onun niteliklerini ve hareket alanını belirlemeye çalışan bir devlet bulunmaktadır.²³ Kendisini laik- milliyetçi olarak tanımlayan Türkiye Cumhuriyeti, nasıl olurda Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumu bünyesinde alabilmektedir? Bu soruların cevaplarını bulmak için, din ve milliyetçiliği, Osmanlı'nın son döneminde kuramsal anlamda birlikte ele alan Ziya Gökalp'ın yaşadığı döneme ve onun fikri dünyasına gidilmesi gerekmektedir. Çünkü bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin ve neredeyse bütün kurumsal yapıların, fikirlerinin temelleri o günlerde atılmıştır.²⁴ Bu nedenle bugünden yola çıkarak Cumhuriyetin temellerinin atıldığı Osmanlı'nın son döneminin araştırılmasının önemli olduğu kanaatindeyiz.

²¹ Aynur Erdoğan, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.) **Ziya Gökalp**, 1. bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 2011, s. 69

²² Vehbi Vakkasoğlu, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, 3. bs. Cihan yay. İstanbul 1984, s. 14

²³ Etyen Mahçupyan, **Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din**, 1. bs. Yol yay. İstanbul 1998, s. 75

²⁴ Mehmet Kaplan ve Diğerleri, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, 1. bs. Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1981, s. VIII

1.3 Varsayımlar

Her teori, fikir akımı ortaya çıktığı dönemin koşulları içinde şekillenir. Osmanlının son döneminde ortaya çıkan Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikri akımlar o dönemde duyulan ihtiyaçlarından dolayı ortaya çıkmışlardır. Bu dönemdeki aydınlar arasında fikir yönünden sert ayrımlar bulunmamaktadır. Bunun nedenlerinden birisi de dönemin aydınlarının gerçek anlamda tek bir ideolojiye sahip olmamalarıdır. Bu yüzden bir dönem savundukları fikirleri, başka bir dönem eleştirebilmişlerdir. Bunun önemli nedenlerinden birisi dönemin aydınlarının amacı Osmanlının dağılmasını önlemek olduğundan devrin koşullarına göre fikirleri de değişebilmiştir.

Türk Milliyetçiliğinin fikir babası olarak görülen Ziya Gökalp birbirleriyle zıt görülen iki fikir akımı olan Türkçülük ve İslamcılık arasında bir senteze varmasının temel sebepleri olarak şunların olabileceği varsayılmıştır:

- Gökalp'ın belli bir hedefi vardır. (Türkçülük, laiklik) koşullar bu fikirleri savunacak yönde evrildikçe Gökalp da buna göre hareket etmiştir.
- Osmanlının son dönemi çok hızlı hareketlenmelere sahne olmuştur. Değişen bu koşullar, değişen çözümler gerektiğinden Gökalp'ın fikirleri de bunlara göre değişebilmiştir.
- Türkçülük fikri savunulduğu dönemde Osmanlı toplumunda genel kabul hala dindir. Bu nedenle Türkçülüğün din dışı bir oluşum olmadığını belirtme adına Türkçülüğü dine aykırı bir oluşum olmadığını savunabilmiştir.
- Dinin toplumda üstlendiği işlevsel boyutundan dolayı Türkçülüğün yanında dinin de olmasını istemiştir.
- Savunulan milliyetçilik kültür milliyetçiliği olunca kültürün de temel kaynaklarında birisinin din olmasından dolayı dinin korunması gerektiği düşünülmüştür.
- Osmanlıyı tekrar eski gücüne kavuşturma adına halkı motive edebilecek güç olan milliyetçiliğin yanında bir diğer motive unsuru olarak dinin motive etme gücünden yararlanmak istenilmiştir.

- Oluşturulacak yeni sistemde, dinin devlete karşı bir tehdit unsuru olabildiğini önleme amacıyla, din devletin kontrolü altına alınmak istenmiştir.

1.4 Sınırlılıklar

Araştırmanın konusu Ziya Gökalp düşüncesinde din ve milliyetçilik olduğundan konu daha çok Ziya Gökalp'ın ele aldığı şekilde sınırlı kalacaktır. Tezin ilk bölümlerinde dinin toplumdaki konumu, milliyetçiliğin ortaya çıkışı, etkileri ve sonuçları gibi konularda çeşitli teori, akım ve görüşler konunun etrafında tartışılmıştır.

Araştırmanın konusu geçmiş zamana ait olması itibarıyla sadece yazılı kaynaklardan yararlanılarak çalışma yapılmıştır.

Konu araştırılırken o günün şartları göz önüne alınmaya çalışılsa da geçmiş yüzyılın başlarına ait bir konunun yeterince anlaşılması ve aktarılmasındaki imkânsızlık bu çalışmanın sınırları ve sınırlılığı çerçevesinde anlayışla karşılanmalıdır.

1.5 Yöntem

Bu araştırma giriş ve üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Öncelikle giriş bölümünde dinin tarihsel süreçteki rolü irdelenmiştir. Bilindiği gibi insanlık tarihinin bilinen ilk dönemlerinden beri din, toplumun temel yapılarından birisi olmuştur. Ancak Rönesans ve Reform hareketleri ile akla yapılan aşırı vurgu dinin sorgulanmasına neden olmuş özellikle Fransız İhtilalinin sonucu olarak milliyetçilik akımının ortaya çıkması, ondan dinin toplumsal işlevlerini de yerine getirilmesi beklenilmiştir. Ancak dinin işlevselliğini yerine getirmede milliyetçilik akımının yetersiz kalmasından ötürü, dinin belli yönleri yontularak toplumda var olmasının yararlı olabileceği düşüncesini geliştirmiştir.

Birinci bölümde; dinin toplumsal ve siyasal rollerini alarak bir nevi dinin rengine bürünecek olan milliyetçilik akımının kökenleri, modern milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve yayılışı, İslam toplumlarında milliyetçilik fikri konuları işlenmiştir. Ayrıca milliyetçilik fikrinin İslam dininde meşruluğu ile ilgili olarak İslam'da millet kavramı konusu irdelenmiştir. Yine milliyetçilik başlığı altında, laik bir yapılanma olan

milliyetçiliğin dini tamamıyla devre dışı bırakmamasının nedeni olabilecek dinin işlevselliği ve meşrulaştırıcı gücü üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Osmanlı son döneminin bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmış, Avrupa'da ortaya çıkmış olan milliyetçilik akımının Osmanlı üzerinde etkisi ve bu dönemde ortaya çıkmış olan fikri akımlar konusu üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, esas konumuz olan din ve milliyetçilik konusunda Ziya Gökalp'in fikriyatı, mütefekkirin yaşadığı dönemin şartları göz önüne alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Son kısımda Gökalp'in milliyetçiliğe bakışı irdelenmiş ve tezin toplamında işlenen konudan hareketle ulaşılan sonuç kısaca belirtilmiştir.

Sosyal olaylar ve sosyal yapılar birer tarihi gerçektir. Bu nedenle sosyoloji de tarihten faydalanmaktadır.²⁵ Araştırdığımız şahsiyet ve onun yaşadığı zaman dilimi, Osmanlı'nın son dönemi olmasından dolayı bu çalışmamızda daha çok tarih bilimi tarafından kullanılan dokümantasyon metodundan yararlanılmıştır. Dokümantasyon, ya da doküman analizi; Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Bu yöntem çoğunlukla nitel araştırma yönteminde, doğrudan görüşme ve gözlem imkânının olmadığı durumlarda yazılı ve görsel materyallerin araştırılmasıdır.²⁶

Sosyal olay ve olgular, daha çok kendine özgü toplumsal özelliklere sahip olsalar da bireylerden ayrı ele alınamazlar. Aynı şekilde bireyde toplumdan bağımsız ele alınamaz.²⁷ Bu nedenle araştırılan konuda devrin şartları koşulları ve bu koşulların birey üzerindeki etkileri üzerinde çalışılmalı bunun için toplum psikolojisi ve ferdi psikoloji üzerinde durmak ve psikolojinin verileri araştırma için yarar sağlayabilmektedir. Bu nedenle Gökalp'in düşünce hayatında önemli yer tutan milliyetçilik ve din konusu karşılaştırılmış ve onun düşünce hayatındaki bu iki konunun sentezleme nedenine ulaşılmaya çalışılmıştır.

²⁵ Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, **Sosyoloji**, Çamlıca yay. 7. bs. s. 25-26

²⁶ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 8. Bs. Seçkin yay. Ankara 2011, s. 188) Araştırma yöntemler için ayrıca Bkz: Zeki Arslantürk, E. Hamit Arslantürk, **Uygulamalı Sosyal Araştırma**, Çamlıca yay. İstanbul 2010, Şener Büyüköztürk ve diğerleri, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 9. Bs. Pegem yay. Ankara 2011

²⁷ Ejder Okumuş, **Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet**, 1. Bs. Pınar yay. İstanbul 2003, s. 21

Çalışmada dinin ne olduğuna ilişkin özsel tanımlara değil, dinin ne işe yaradığına ilişkin işlevsel tanımlar²⁸ üzerinde durmanın konunun içeriği açısından daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle din olgusu işlenirken ağırlıklı olarak, dinle ilgili işlevselci ve yapısalcı yorumlardan hareket edilmiştir. Bu iki yaklaşımın dinin sosyal düzeni, geleneği meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanılmasındaki gerekçeleri daha iyi açıklayacağı varsayılarak böyle bir metodolojik yaklaşım ortaya konulmuştur.

1.6 Kullanılan Kaynaklar

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak Gökalp'ın fikirlerine ait temel ve yan verileri oluşturan kendi kitapları ve onun yaşantısıyla fikirleri hakkında yazılan kitaplar, ders kitapları, tezler, makaleler incelenmiş olup incelenen bu eserler; anlama, manalandırma, açıklama ve karşılaştırma yönteminden yararlanılmıştır.

Gökalp'ın “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı kitabı bu araştırmanın temel kitaplarından birisi olmuştur. Çünkü Gökalp, özellikle bu kitabındaki makalelerde din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi ele almış, bunların neden birbirlerine zıt iki olgu olmadığı üzerinde durmuştur.

Gökalp'ın milliyetçilik düşüncesinin iyi anlaşılabilmesi için başvurulması gereken temel eserlerden birisi onun “Türkçülüğün Esasları” adlı kitabıdır. Gökalp bu kitabında modern Türk milliyetçiliğinin temellerinin ne üzerinde atılacağı hakkında bilgiler vererek, Türk milliyetçiliği fikrinin ne şekilde canlandırılabilceği üzerinde durmuştur.

Gökalp'ın fikriyatının sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için onun din ve milliyetçilik dışındaki fikirlerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Gökalp'ın ulaşabildiğimiz kitapları, makaleleri ve şiirleri de incelenmiştir.²⁹

²⁸ Inger Furseth, Pal Repstad, age. s. 46

²⁹ İncelenen kitaplar şunlardır: Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, Toker yay. İstanbul-2005, **Ala Geyik**, Erdem yay. İstanbul 2011, **Altın Işık**, Parıltı yay. İstanbul 2005, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Toker yay. İstanbul-2007, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza KARDAŞ (Hızl.)

Cumhuriyetin temellerinde harcı olan önemli düşünürlerden birisinin Gökalp olmasından dolayı, onun fikriyatı üzerinde birçok eserin de yazılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Gökalp hakkında yazılan eserlerden ulaşabildiklerimiz temin edilmiş ve Gökalp'ın din ve milliyetçilik düşünceleri hakkında çıkarımlarda bulunurken bu eserlerden de istifade edilmiştir.³⁰

Konumuz gereği; bu kitapların yanında din, milliyetçilik ve işlevselcilik hakkındaki yazılı eserler incelenmiştir. Bu eserlerden elde edilen verilerden yararlanılarak çeşitli yorumlar yapılmış ve zaman zaman yargıda bulunulmaktan çekinilmemiştir.

MEB yay. İstanbul 1997, **Türk Terbiyesi**, Toker yay, İstanbul-2005, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, (Hzl.): Yalçın TOKER, Toker yay. İstanbul-2005

³⁰ Bu kitaplardan bazıları şunlardır: İsmail Acar, **Türkçülüğün Esasları Üzerinde Bir Değerlendirme**, Liva yay. İstanbul-2005, Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, A. Göke Bozkurt (Çev.) 1. Bs. İlgı Kültür Sanat yay. İstanbul 2010, Korkut Tuna, İsmail Coşkun, (Ed.) **Ziya Gökalp**, 1. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Hikmet Tanyu, **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği**, 1. Bs. Elips yay. Ankara 2006, Hasan Tuncay **Ziya Gökalp**, 4. Bs. Toker yay. İstanbul 2002, , Orhan Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi**, 3. Bs. Türk Kültür yay. İstanbul 1978, Orhan Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Bs. M.Ü. ilahiyat Fakültesi yay. İstanbul 1998, Hilmi Ziya Ülken, Seçme Eserler-1, **Ziya Gökalp**, Türkiye İş Bankası yay. İstanbul-2007, Vehbi Vakkasoğlu, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, 3. bs. Cihan yay. İstanbul 1984,

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçik, başlangıçta Avrupa’da ortaya çıkmış, gelişmiş sonra başta Amerika olmak üzere Asya ve Afrika’yı da içine alarak bütün dünyayı etkilemiş fikri, siyasi ve politik bir akımdır. Özellikle XX. yy.’ın başlarında İslam dünyasında milliyetçilik belirgin olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye’de Mustafa Kemal, İran’da Rıza Pehlevi, Mısır’da Cemal Abdunhasır milliyetçiliğin öncülüğünü yapmışlardır. Yine aynı şekilde Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılması, Endonezya’nın Hollandalılara karşı başarılı bir şekilde ayaklanması, Libya, Tunus, Sudan, Somali ve Fas’ın yakın zamanda kazandıkları bağımsızlıkta yine milliyetçilik akımının etkisi olmuştur. Milliyetçilik en son olarak İngiltere, Fransa, Hollanda ve Portekiz gibi devletlerin himayesindeki sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarında etkili bir unsur olmuştur.³¹

Fransız Devrimi sonrasında dinin, sosyal ve siyasi düzlemde var olan etkinliğinin azaltılmasıyla birlikte oluşan boşluğun yerini milliyetçiliğin doldurması beklenmiştir. Milliyetçilik fikrinin, oluşan boşluğu ne ölçüde dolduracağını öğrenebilmek için onun içeriğinin bilinmesinde fayda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde milliyetçilik ve onunla ilgili kavramlar üzerinde durulacak, milliyetçiliğin kökeni olduğu kabul edilen ilkel milliyetçilik ve sonrasında modern anlamda ortaya çıkan milliyetçiliğin ortaya çıkış nedenleri, milliyetçiliğin getirdiği sonuçlar ve İslam dünyasına yayılma nedenleri üzerinde durulacaktır.

³¹ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, Murat Çiftkaya (Çev.) , 2. Bs. İz yay. İstanbul 2010, s.11-12

1.1 MİLLİYETÇİLİK VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Hayes, milliyetçiliği, vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşması olarak tanımlamakta, milliyetçiliğin iyi anlaşılabilmesi için öncelikle milliyet ve vatanseverliğin açıklanması gerektiğini belirtmektedir.³² Bu nedenle öncelikle milliyet ve vatanseverliğin tanımına bakılacak, daha sonra da milliyetçilikle irtibatlı olan iki kavram: etnik ve ırk kavramları ele alınacaktır.

1.1.1 Milliyet

Latince 'natio' kelimesinden gelen milliyet kavramı aynı ırkı ima etmektedir. Ancak günümüzde ırki anlamda bir bütünlük bulmak çok zordur. Örneğin Fransızlar Akdenizli, Kuzey Amerikalı ve Alp'lı gibi farklı cinslerden oluşmuş bir millettir. ABD'de zenciler Afrika milletine değil de beyazlar ve Kızılderililerle birlikte Amerikan milletini oluşturmaktadır. Bu nedenle milliyet etkisini, karakterini biyolojik ırktan değil kültürel ve tarihi güçlerden alır. Bunlar; tarihi gelenekler, dil, din ve ortak geçmiştir. Burada din, sosyal töreler, törenler ve alışkanlıklar kurarak ve bunları yaşatarak edebiyatı ve kültürü etkileyerek insan kültürünün şekillenmesinde önemli yer tutar.³³

Hayes, sayılan bütün bu özellikler tarihi ve kültürel özellikler olduğunu bu nedenle milliyeti ortak dilli veya yakın lehçeleri konuşan ve aynı tarihi ve kültürel bir arka plana sahip topluluklar olduğunu belirtir. Bu nedenle güdülen milliyetçiliğin de çoğu zaman kültürel milliyetçilik olduğu söylenebilir.³⁴

Kültürel milliyetçilik, insanların dile edebiyata ve törelere olan bağlılıklarının bir ürünüdür. Ancak kültürel birliği kesin bir şekilde belirleyen objektif bir kriter bulunmamaktadır. Benzer milli değerlerin paylaşımı hissini veren şey bazen ortak dil, aynı ırka sahip olma düşüncesi, üzerinde yaşanılan toprak parçası ya da kader ve kültür birliği gibi etkenlerin bir veya birkaçının olması olabilir.

Bir toplumun millet niteliği kazanması için belirli ölçütler dâhilinde türdeşlik bir yapı arz etmesi gerekir. Ya da daha doğru bir ifadeyle belirli özellikler açısından türdeş

³² Hayes, age. s. 12

³³ Age. s. 13

³⁴ Age. s. 16

olduğuna olduğunun ifade edilmesi gerekir.³⁵ Bu nedenle millet, bu özelliklerin bir veya birkaçı etrafında bir araya gelen bir kitle olduğu söylenebilir. Buna göre Fransa ve Çin’de kültür, Almanya’da ırk, Slav ve Araplarda dil ve ABD’de vatandaşlık ögesi o milletlere ait olma şartı olmuştur.³⁶ Bu devletlerin farklı millet esaslarına dayanmalarının nedeni kendi ülke gerçeklerine göre hareket edip, ortak kabul edilebilecekleri etken etrafında ülkelerinin parçalanmasını engellemektir.

Milliyet, sosyolojik açıdan sadece objektif unsurlarla (dil, kültür, ırk vs.) tanımlanması ve kavranması zordur. Ancak sübjektif unsurlara ağırlık veren yaklaşımlar milliyet ve milliyetçiliği daha geniş çerçeveye tanımlamaktadır. Buna göre temel sübjektif faktör bir topluluğun yaşıyan ve aktif işbirliği isteğidir. Böylelikle millet en basit şekliyle kendilerinin millet olduğunu hisseden insanlar topluluğu olarak tarif edilebilir.³⁷

1.1.2 Vatanseverlik

Vatanseverlik (Patriotism) milliyetin şuuruna varmakla ortaya çıkabilen bir şeydir. Ülke sevgisi anlamına gelen vatanseverlik, içinde sadakat duygusunu barındırır. Böylelikle milliyetin temelini oluşturan ortak dil ve ortak tarihi gelenekler eğitim süreci tarafından popüler duygusal vatanseverliğin hedefi haline getirildiğinde sonuç milliyetçilik olur.³⁸

Türköne, vatanseverlik ve milliyetçilik arasındaki farkı şu şekilde açıklar: *“Vatanseverlik özü itibariyle bir tür milliyetçiliktir. Bir milleti millet yapan değeri, ortak bir vatani paylaşmak olarak kabul ederseniz, vurguyu birlikte yaşıyan toprak üzerine yaparsanız bunun adı bunun adı vatanseverlik olur.”*³⁹

Günümüzdeki ulus devletlerden olan Fransa ve İngiltere’deki milliyetçilik anlayışı vatanseverlik üzerindedir. İngiltere deki dört ayrı millet kraliçenin tacı etrafında aynı vatani paylaşması üzerine kurulmuştur. Aynı şekilde Fransa da Franklar diye bir

³⁵ Celalettin Vatandaş, **Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, 2. Bs. Açılımkitap yay. İstanbul 2010, s. 23-29

³⁶ Mehmet Niyazi, **Millet ve Milliyetçilik**, Ötüken yay, İstanbul 1979, s. 60

³⁷ Mümtaz’er, Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, Etkileşim yay. İstanbul 2012 s. 19

³⁸ Hayes, , age. s. 24

³⁹ Türköne, , **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 19

millet olmadığına rağmen Fransızlar arasındaki ortak bağ, ortak vatanda yaşıyor olmaları ve bir hukuk etrafında bir araya geliyorlar.⁴⁰

1.1.3 Etnisite

Sosyolojide, etnisite kavramı genellikle bir sosyal gurubun ortak irsi, dilsel veya milli kimliğini ifade eder. Etnisite kültürel, milli, dini, ve alt kültür biçimleri de dahil kolektif kimliğin çeşitli biçimlerini içine alır.⁴¹ Etniklik, kültürel pratiklere ve belli bir toplumun insanlarını diğerlerinden ayırt eden görünümlere atıfta bulunur.⁴²

Günümüzde, “etnik gruplar”, “etnik çatışma” gibi kelimeler sıkça kullanılmaktadır. Bunun bu kadar sık kullanılmasının nedeni modern bir gelişme olan milliyetçilikle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Etnik kelimesi her ne kadar yeni bir terim gibi gözükse de çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Yunanca “ethnos”tan gelen etnik terimi ilk kullanılmaya başlandığı dönemde kâfir ya da pagan anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime ancak XIV. yy.’ın ortalarına doğru ırksal anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşında itibaren bu kelime, baskın gruptan daha aşağıda görülen diğer insanları işaret etme amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu da buldukları ülkelerde azınlık durumunda bulunan Yahudiler, İrlandalılar gibi halklar için kullanılmıştır. Günlük dilde etnisite kelimesi her ne kadar azınlık sorunları ve ırk ilişkilerini tanımlamak amacıyla kullanılsa da sosyal antropolojide kendilerini kültürel açıdan farklı tanımlayan ve başkalarınınca da bu şekilde tanınan gruplar arasındaki ilişkileri tanımlar.⁴³

Etnisite ve milliyet kavramını çoğu zaman bir birine karışabilmektedir, çünkü Etnik ideolojiler gibi milliyetçilik de yandaşlarının kültürel benzerliğin vurgulamaktadır. Milliyetçiliğin farklı yönü onun devletle olan ilişkisidir. Milliyetçilik çoğu zaman devlet egemenliğini isterken, etnik grup böyle bir istekte bulunmaz. Eğer etnik grup böyle bir talepte bulursa tanımı gereği bu etnik değil milliyetçi bir yapı olur.

⁴⁰ Age. s. 19

⁴¹ Inger Furseth, Pal Repstad, **age**. s. 291

⁴² Giddens, **age**. s. 535

⁴³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Thomas Hylland Eriksen, **Etnisite ve Milliyetçilik**, Ekin Uşaklı (Çev.), Avesta yay. İstanbul 2002

1.1.4 Irk

Bir zamanlar insanları dört ana guruba ayırmak için ırk kelimesi kullanılmıştır. Ancak modern genetik, insan grupları arasında oluşan yoğun karışımdan ve de ırsi fiziksel özelliklerin net olarak belli olmamasından ırklardan söz etmeme eğilimdedir.⁴⁴ Bilimsel ırkçılığın Nazi Partisinin ideolojisine dönüşmesi ve milyonlarca insanın ölümüne temel oluşturmasının da etkisiyle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ırk bilimi tamamıyla gözden düşmüştür. Biyolojik açıdan kesin ırkların olmadığı, insanlar arasında fiziksel değişikliklerden oluşan bir yelpaze olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. İnsan grupları arasındaki fiziksel görünüm farklılıkları, topluluğun farklı toplumsal ve kültürel gruplar arasındaki ilişkinin derecesine göre değişen soy içi üreme tarzından kaynaklandığı belirtilmeye başlanmıştır.⁴⁵

Sosyal bir kurgu olmasına rağmen ırk kavramı, insanların zihninde gerçek anlamda ırki özelliklere sahip bir toplum düşüncesi devam etmektedir.⁴⁶ Bu açıklamalardan ırkın etnisiteden bir farkı olmadığı anlaşılabilir. Ancak günlük kullanılan dilde ırk ile etnisite arasında belli farklılıklar vardır. Örneğin Micheal Banton'a göre ırk ve etnisite arasında bir ayrışma bulunmaktadır. Ona göre etnisite grubun tanımlaması iken, ırk insanların sınıflandırmasını ifade etmektedir. Etnisitenin genellikle "biz" in tanımlamasıyla ilgili olduğunu, ırkçılığın ise daha çok "onlar" ın sınıflandırılması şeklinde temellendiğini belirtir.⁴⁷

1.2 MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ

İnsanlar genellikle soyca kabilelerden gelmektedirler. Örneğin Alman kabileleri olarak Ostrogotlar, Vizigotlar, Anglolar, Saksonlar ve daha benzeri onlarca kabile sayılmaktadır. Bununla birlikte Afrika'daki zenci kabileler ile Amerikalı Kızılderililer⁴⁸ ve İslam öncesi Arap kabileleri sayılabilir.

İlkel insanların kendi kabilelerine duydukları sadakatlerinden dolayı ekonomik nedenlerden bile takas yapabileceği şeyler varken bunlardan vazgeçebilmişler. Ancak

⁴⁴ Eriksen, age. s.16

⁴⁵ Giddens, age. s. 533

⁴⁶ Inger Furseth, Pal Repstad, age. s. 290

⁴⁷ Eriksen, age. s.17

⁴⁸ Hayes, age. s. 31

İnsanlar uzun bir dönemden sonra kabileciliğin dar kalıplarını yırtabilmişler. Buradaki en büyük etkenler olarak şunlar söylenebilir. Birincisi ekonomik nedenlerden kabileler arası birliğe ya da daha güçlü kabile etrafında birleşmeye doğru gitmeleri, ikincisi, güçlü olan bir kabilenin diğer kabileyi egemenliği altına alması ve son olarak, büyük dinlerin ortaya çıkması gösterilebilir.⁴⁹ Örneğin İslamiyet ortaya çıktığı yer itibariyle güçlü kabileciliğin olmasına rağmen zamanla kabilecilik yerine din kardeşliğini getirmiştir. Artık insanları bir arada tutan unsur ve vatanseverliğin ölçütü kabile şeklinde ya da kan bağına göre değil, din olmuştur. Bu da zamanla küçük örgütlenmeler olan kabilelerin yerini imparatorluklar almasını sağlamıştır.

İlkel milliyetçiliğin yani kabileciliğin satıh altına inilmesinde katkıda bulunan dünya dinlerinin yayılmasının yanında bir diğer etken de imparatorlukların ortaya çıkması, dil ve edebiyat oluşturmaktadır. Önceleri kabile üyeleri arasında anlaşma sağlayan her kabileye özgü diller zamanla yazının keşfiyle gelenekler, efsaneler, kahramanlıklar yazıya geçirilerek ortak bir hafızanın oluşturmasına katkıda bulunmuştur. Bu ilk bakışta kabileciliğin güçlenmesini sağlayacak bir unsur gibi görünse de zamanla saray ve entelektüellerin kullandığı dil ile yerel halkın kullandığı dil birbirinden farklılaşmasından, yerel halkın kullandığı dilin aşağılanmasına neden olmuştur.⁵⁰ Osmanlı zamanında divan edebiyatı ile halk edebiyatı arasında böyle bir ilişki ortaya çıkmıştır. Gerek dinler gerekse imparatorluklar sayesinde baskın olan diller zamanla diğer diller üzerinde de egemenliklerini kurarak beynelmilel bir hal almışlar. Bu şekilde yayılmış diller, okuryazarlar içinde kabileleri ve milliyetleri aşan kültürel toplumlara ait olma fikrini geliştirmiştir. İslamiyet'in yayılmasıyla Arapçanın böyle bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Hayes, Popüler milliyet şuurunun askeri imparatorluklar, milletler üstü dil, edebiyatlar veya ekonomik gelişmelerle silinmemiş olduğunu bunun sadece satıh altına inildiğini belirtir.⁵¹ Hayes ortaçağ Avrupa'sında Ermeni ve Mısırlı Kıpti Hıristiyanların

⁴⁹ Age. s. 35

⁵⁰ Age. s. 38

⁵⁰ Age. s. 39

⁵¹ Millet, doğal bir olgu mu? yoksa belirli tarihsel ve toplumsal şartlardan dolayı mı ortaya çıktığı tartışma konusudur. Burada genellikle iki fikir ortaya atılmıştır. Birincisi, ulusun doğal bir yapı olduğu, ulus bilincinin bütün insanlık tarihi boyunca var olduğunu savunan "ulusun tarihdışılığı" olarak adlandırılan tez, ikincisi ise; ulusun özel tarihsel ve toplumsal şartların inşa ettiği, ulusal bilincin ve bu bilincin gerektirdiği yapılanmanın modern çağa ait olduğunu, daha önce böylesi bir durumun olmadığını

Katolik kilisesinden ayrılması ve XI. yy.'da Yunan Ortodoks mezhepçiliği gibi ayrılıklar milli duyguların bir sonucu olduğunu belirtmektedir.⁵²

1.3 MODERN MİLLİYETÇİLİĞİN ÇIKIŞI VE AVRUPA'YA YAYILMASI

Satih altına indirilen milliyetçiliğin tekrar ortaya çıkmasında dört temel faktör etkili olmuştur. Birincisi; yerli edebiyatların gelişmesi ile birlikte Latincenin yerli diller karşısında zayıflamaya başlaması ve bunlarla beraber, düşünürlerin Latince yerine daha çok kendi dilleriyle edebi eserler ortaya çıkarmaya başlamaları, ikincisi; monarşik milli devletlerin ortaya çıkması, üçüncüsü; mahalli lonca teşkilatlarının kurulmasıyla birlikte milli ekonomik yapılanmaların baş göstermesi ve son olarak Katolik Hristiyanların bölünmesiyle milli kiliselerin ortaya çıkması ve doğal olarak İncilin yerli dillere çevrilmeye başlanması gösterilebilir.⁵³

Milliyetçiliğin ortaya çıkmasında kısmen de Protestanlığın etkisi olmuştur. Protestanlığın ortaya çıkışı, daha önce Avrupa arasında birlik sağlayan manevi güçte parçalanmalar meydana getirmiştir. Bu dönemde İngiltere Protestanlığa geçince İrlandalıların Katolikliğe daha sıkı sarılmaları iki halk arasında ayrışmayı hızlandırmış, yine aynı şekilde Polonyalılar da batıdaki Almanlara ve doğudaki Ortodoks Ruslara karşı milli farklılıklarının devamının teminatı olarak Katolikliği görmüşlerdir.⁵⁴ Bütün bu saydığımız etkiler Avrupa'nın hepsinde aynı şekilde hissedilememiştir.

XVII. ve XVIII. yy.'lardan itibaren Avrupa'da, yönetim Tanrısal mıdır, kendiliğinde midir? Eğer kendiliğinde ise bunu kim ve kimin adına kullanacak tartışmaları başlamıştır. Bu tartışmalar olurken aynı zamanda sosyal bir değişiklikten kaynaklanan bir zümre Avrupa'da çıkmıştır. Burjuva denilen bu yeni sınıfla birlikte yaşamın anlamını maddi birikime, maddi refaha bağlayan yeni bir anlayışın çıkmasını tetiklemiştir. Zaten ortaçağın baskıcı yapısından bunalan Avrupa toplumları yeni bir

savunan "ulusun moderliği" adlı tezdir. (Celalettin Vatandaş, **Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, 2. Bs. Açılımkitap yay. İstanbul 2010, s. 61, 62, 68). Biz çalışmamızda, ulusal bilincin tarihsel olarak var olduğuna, ancak modern anlamdaki milliyetçiliğin yeni ve farklı bir yapılanma olduğunu varsayacağız.

⁵² Hayes, age. s. 42

⁵³ Age. s. 45

⁵⁴ Age. s.53

egemenlik kaynağı aramaya başlamıştı. Bu yeni egemenlik kaynağının seküler bir yapıya bürünmesinin önemli nedenlerden birisi de Rönesans ve Reform’la dinin hayatın bütün yönlerini kuşatmasına getirilen itirazlardır. Modernizmin, sosyal yansıma olarak akılcılıkla, maddiyatçılıkla kapitalizmle ya da sermayeyle isimlendirilirse, ulusalcılıkta bu sisteme bağlı olarak ortaya çıkmış akılcı, seküler ve beşeri bir sistem olduğu söylenebilir.⁵⁵

Modern anlamda millet kavramının ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de, kitle toplumunun oluşmasıdır. Sanayi Devrimi öncesi toplumlar merkezden kopuk olup parçalar halinde yaşamaktaydılar. Oysa kapitalizmle birlikte oluşan sanayi toplumu, bireylere daha geniş bir topluma ait olma ve bağlanma fikrini aştı. Böylelikle tarihte ilk kez bu kadar geniş, zorlamasız ve isteğe bağlı bir toplumsal birlikteliğin doğmasını sağladı.⁵⁶

Modern milliyetçiliğin ilk doğduğu yer Batı Avrupa’daki İngiltere ve daha sonra Fransa’dır. Bu iki devlet çok dilli ülkeler olduklarından buralarda dil bir dereceye kadar ölçü ise de daha önemli olan ortak bir egemen otoritenin yetki alanıyla belirlenmiş ortak bir toprağın birlikteliğidir. Bu nedenle ona milliyetçilikten çok vatancılık, vatanseverlik denilmesi daha doğru olur. Osmanlı Devletinde de Osmanlıcılık fikri bu temellerde ortaya atılmıştır.⁵⁷ Ancak bu fikrin tarihsel olarak bir alt yapısı olmadığı ve bu fikrin halktan gelen bir talep olmayıp, sadece dönemin aydın ve siyasetçileri tarafından benimsendiği için başarı şansı olmamıştır.

Fransız Devrimi’nin pek çok doktrini ve aynı zamanda modern Fransa milliyetçiliğinin çıkış noktasını Rousseau’nun öğretileri oluşturmaktadır.⁵⁸ Ulusal kimliğin inşa sürecinde önemli rol oynayan Rousseau’ya göre, toplumsal bir guruba dahil olmak ya da toplumsallığa ulaşmak için bireyin dışında hareket edilemez. Bu ancak ortak arzuyla oluşturulabilir.⁵⁹ J. J. Rousseau, adil bir toplumun temellerinin nasıl olacağı üzerine kaleme aldığı Toplum Sözleşmesi adlı kitabında; toplum üyesinin

⁵⁵ Yeter Mayalı, “Ulusun İcadı ve Ulusal Kimlik” **Küresel Sistem ve Kavramları**, (Müzakereli Seminerler 1) Özgür-Der yay. İstanbul 2004, s. 196

⁵⁶ Vatandaş, age. s. 50

⁵⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Metin Kıratlı (Çev.) 7. Bs. TTK yay. Ankara 1998 s. 332

⁵⁸ Baron, age. s. 38

⁵⁹ Age. s. 23-24

her birinin canını, malını kuvvetle koruyan öyle bir topluluk şekli olmalı ki, bu sayede her fert herkesle birleştiği halde yine kendisine itaat etsin, eskisi kadar da hür kalsın, işte toplum sözleşmesinin çaresini bulduğu asıl meselenin bu olduğunu belirtir. Bu anlaşmanın, tabiatın insanlar arasına koyabildiği maddi eşitsizliği kaldırarak bunun yerine manevi ve meşru eşitliği koyduğunu belirtir. İnsanların kuvvetçe, zekâca eşit olmasalar bile anlaşma ve hak yoluyla eşit olunabileceğini belirtir.⁶⁰ Demokrasi filozofu olarak bilinen Rousseau da aynı şekilde şiddetli bir milliyetçi teorisyenidir. Bir Polonyalı soylunun isteği üzerine yazdığı bir halkın vatanseverliğinin nasıl kuvvetlendirileceğiyle ilgili makalede şöyle demektedir: “*Bir halkın dehasını, karakterini, beğenilerini biçimlendiren ve harareti ülke aşkını ilham eden milli kurumlardır.*” Rousseau, milli vatanseverliğin hızlandırılması için de milli adetlerin canlandırılması, milli oyunların oynanması, vatanseverlik bayramların kutlanması ve milli okullarda milli eğitimin verilmesini, ayrıca milli bir eğitimden sonra her vatandaşın ödev gereği bir asker olması gerektiğini belirtir.⁶¹

Fransız ihtilalinin ortaya çıkmasının birçok sebebi sayılabilir. Bunlar gerek aydınlanmayla birlikte eğitilmiş yeni bir neslin ortaya çıkması, uzun süren savaşların getirdiği bıkkınlık ve bunun meydana getirdiği ekonomik problemlerdir. Aslında Fransız İhtilali'nin temellerine bakılınca bunun daha çok haksızlığa bir başkaldırı olduğu anlaşılır. Sonuç olarak Fransız ihtilali “eşitlik, kardeşlik ve özgürlük” diye yola çıkılan bir akımdır. Ancak Fransız ihtilalinden sonra İnsan Hakları Beyannamesi ile milli bir yapılanmaya gidilmiş, eski rejime ait bütün şahıs ve kurumlarda tasfiye sürecine girilmiştir. Fransızca resmi dil olarak kabul edilip diğer dillerin kullanılması yasaklanmıştır. Eğitim, tüm halkı kapsayacak şekilde parasız ve ideolojik olarak da milli bir hale getirilmiştir. Askerlik mecburi hale getirilmiştir, askerlikte dini motivasyon yerine ulusal motivasyon kullanılmıştır.⁶²

Monarşiye ve onun getirdiği eşitsiz yapıya karşı bir başkaldırı niteliği taşıyan milliyetçiliğin yayılması da yine milliyetçiliğin içerisinde barınmaktadır. Kendi ulusunu büyütme, yüceltme ve onu tarihin en şerefli tarih olduğunu söylerken, büyük ve şanlı ‘ben’in karşısında beş para etmez ötekinin olması gerekmektedir. Bu yerilen ötekinin de

⁶⁰ J. J. Rousseau, **Toplum Anlaşması**, Vedat Günyol, (Çev.) MEB yay. İstanbul 1989, s. 18,30

⁶¹ Hayes, age. s. 64-65

⁶² Age. s. 69

kendini yüceltmeye itmesine neden olmakta, onun da milliyetçi duygularını öne çıkartmasını tetiklemektedir.

Hayes, eğer dünyada tek tip bir sanayileşme olsaydı ve her yerde aynı yaşam biçimleri hâkim olsaydı, milli farklılıklar vurgulanmayabileceğini, barış ve ‘evrensel kardeşlik’ vaadinde bulunan tam ekonomik liberalizmin gerçekleşebileceğini belirtir. Ancak hiçbir zaman herhangi iki ülke aynı zamanda sanayileşme seviyeleri eşit olamamıştır. Bu nedenle 1880’lerden sonra sanayileşmeye başlayan birçok devlet milliyetçi duygularla gümrük ve teşviklerle kendi sanayisini yabancı rekabete karşı koruma yolunu tutmuşlar. Güçlü milli ekonomilere yönelen milliyetçi devletler, yeni sömürge arayışları içinde bulunmuşlardır.⁶³ Milli devletlerin ele geçirdikleri sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları da yine benzer şekilde milliyetçi duyguların bu sömürgelerde gelişmesi etkili olmuştur. Çünkü kendi kendini yönetme, özgür olabilme gibi fikirleri aşıl原因an milliyetçilik, bu devletlerin sömürgeci devletler karşısında bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamıştır.

Napolyon Bonapart’ın başa gelmesi ve onun emperyalist hırsı Avrupa’da ona karşı bir hareketlenmenin ortaya çıkmasında yine milliyetçilik etkili olmuştur. Örneğin İngiltere’de Fransız Devriminin saldırısı karşısında Britanya’nın geleneksel milliyetçiliği savunulmuş, aynı şekilde Napolyon emperyalizmine karşı Alman Devleti de milliyetçilik silahına sarılmıştır.⁶⁴ Milliyetçiliğin parçaladığı Osmanlı devletini de kurtarma arayışları içinde olan Osmanlı aydınlarından bazıları Osmanlının kurtuluş yolunu milliyetçilikte arayabilmişlerdir.

Milliyetçiliğin Avrupa dışında da yayılmasında en etkili olan unsurlardan biri, Mısır, Hindistan, Çin gibi ülkelerdeki misyonerlerden öğrenilen milliyetçilik fikri, bunun yanında bu ülkelerdeki öğrencilerin ABD, Fransa İngiltere gibi ülkelerde gördükleri eğitimle milliyetçiliği benimsemeleri ve bunu kendi ülkelerine taşımalarıdır. Örneğin Hindu milli önderi Gandhi İngiltere de eğitim görmüş benzer şekilde Pakistan’ın Müslüman kurucusu Muhammed Ali Cinnah da İngiltere’de hukuk eğitimini almıştır.

⁶³ Age. s. 76

⁶⁴ Age. s. 78

Dışarıdan bakıldığında, bütün ulus devletlerin benzer özelliklerde olduğu sanılabilir. Örneğin bütün ulus devlerin bir kuruluş ideolojisinin varlığından, bu ideolojiyi sembolik düzeylerde temsil eden ‘kurucu babalardan’ devletin empoze ettiği resmi bir tarihten veya anayasanın değişmez maddelerinden söz edilebilir. Ancak uluslaşmanın Batıda kendiliğinden bir yoğrulma aşamasından geçtiğinden, resmi yaklaşım içselleşmiş ve folklorik bir hal almıştır. Oysa sonradan uluslaşan toplumlarda kuruluş ideolojisi bir yönetim aracı haline gelmiş, bunun yarattığı tepkiler nedeniyle Batı tipi bir ulus olmak nerdeyse imkânsız hale gelmiştir. Çünkü resmi anlayış toplumun tümünü kapsayacak bir ulusal kimlik oluşturamamış bu da resmi ulus tanımının kültürel açıdan dışladığı kesimlerin fırsat buldukları anda kendi kimliklerine dayanmayı doğal bir tercih ve hak olarak bilmişlerdir.⁶⁵

1.4 MİLLİYETÇİLİK FİKRİNİN SONUÇLARI

Dinin yerini tutması beklenen milliyetçilik, dinlerde var olan hoşgörü anlayışının çok altında bir performans sergilemiştir. Milliyetçilik fikri tek tip milli bir yapıyı benimsemiş olması, bu dönemde milliyetçi hoşgörüsüzlüğün ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri, milliyetçi çevrelerde oluşan millet içinde ihtilaf ve bölünmenin, milleti ölümcül biçimde zayıflatacağına dair olan inançtı. Milliyetçiliğin ortaya çıktığı Avrupa’da baş gösteren hoşgörüsüzlük sadece etnik azınlıklara değil ayrıca dini azınlıklara karşı da gösterilmiştir. Milliyetçilik fikri her ne kadar ırki bir anlam ifade etse de o kültürden beslendiği için kendi milli dinleri dışındaki farklı dinlere karşı da hoşgörüsüzlüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin Katolik mezhebinin milli bir gelenek olduğu İspanya, İtalya gibi devletlerde bireyler kilise ayinlerine katılmamaları hoş görülürken bunların Protestanlığa geçişi gayr-i millî bir dine geçmenin getirdiği leke olarak görülebilmiştir.⁶⁶

XIX. yy.’a kadar gelgitlerle yayılan milliyetçilik bu dönemle birlikte romantik liberalizmle de karışmış ve bir nevi onun rengine de bürünebilmiştir. Bununla birlikte artık her milletin kendini yabancı denetim ve emperyalizmden kurtulması gerektiği, kendi halkına dayanan özgür devletlerinin kurarak her devletin kendi kaderini tayin etme hakkını kullanabileceklerini belirtir. Böylelikle her vatandaşın kişisel

⁶⁵ Mahçupyan, age. s. 29

⁶⁶ Hayes, age. s. 122

özgürlüklerini garanti edecek, meclise dayalı hükümetler kurulacak maddi refah ve kalkınmışlık kamunun yararına olacak şekilde artacaktı. Bu gelecek milli devletlerin için özgür bir barış ortamını sağlayacak, serbest ticaret, serbest geçiş hakkı tanınacak, silahlarda indirimde gidilecek ve uluslararası sorunlarda hukuki çözümler bulunacaktı. Ancak devletlerin millet esasına göre yeniden çizimi böyle barışçıl ve kolayca değil savaşa ve mükemmel olmayan bir biçimde gerçekleşecekti. I.Dünya Savaşı gibi bir yıkıcı savaştan sonra imparatorluklar yıkılmış yerine küçük milli devletler kurulabilmiştir.⁶⁷

XIX. yy.'ın son çeyreğinde Avrupa'da milli devletler arasındaki savaş adeta kurumsal hale gelmiştir. Bu dönemde milli devlet modeli yerleşmiş ve devletler milliyetçiliği bir dış politika halini almıştır. Artık milliyetçiliğin artan rekabet ölçüsünde demokratik özelliklerini kaybettiği ve otokratik özellikler kazandığı dönemdir. Almanya'nın Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğrattığı 1872'den sonra 1914'te I. Dünya Savaşına yol açan gelişmeler, milliyetçiliğin artık yerleşik rekabet ana gücü haline geldiğinin göstergesidir. Avrupa'daki milliyetçi devletler dünyanın geri kalanını yeniden paylaşımı için aralarında kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir.⁶⁸

Darwin'in 1865'de yayımladığı "Türlerin Kökeni" adlı kitabı Batının fikir hayatında olay yaratmıştır. Darwin'in, hayat kavgasında güçlü türlerin zayıf türleri ortadan kaldırdığı ile ilgili fikirleri, siyaset sahnesinde kullanmak isteyenlere yol göstermişti. Bu yeni anlayışa göre hayat mücadelesini kazanan ırklar, medeniyeti yukarıya götürebilecek olan ırklardı. Bu tür ırkçı Darwinizmin uzantılarından biri, 1870'den sonra Avrupa'da kristalleşmeye başlayan 'Pan' milliyetçilikleriydi. Pan hareketlerinin çıkış noktası, o zamana kadar parçaları yeryüzüne dağılmış sayılan Slavlar ve Almanlar gibi kalıcı bir bütünleşmiş milletlerin bir araya getirme düşünceleri olmuştur.⁶⁹ Milli birliğini geç tesis ettiğinden dolayı sömürgecilikte geride kalan Almanya ve İtalya gibi devletlerde milliyetçilik, aradaki açığı kapatmak için daha saldırgan bir hal almıştır. Artık milliyetçiliğin emperyalist-yayılmacı türü tarih sahnesine çıkmıştır. Pan-Cermenizm, Pan-Slavizm gibi milliyetçi akımlarla tarih

⁶⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Hayes, age.

⁶⁸ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler** s. 25

⁶⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (DrI.), 21. Bs. İletişim yay. İstanbul 2012, s. 92

sahnesine çıkan ‘Pan’ hareketleri yayılcı ruha en yakın desteği vermiştir. Milliyetçiliğin bu artan basıncı I. Dünya savaşına yol açmıştır.⁷⁰

I. Dünya Savaşı sonrası Amerikan Başkanı Wilson öncülüğünde kurulan Milletler Cemiyetinin amacı savaş nedeni olabilecek milliyetçi baskıları azaltmak amacıyla milletlere ‘self determinasyon’ prensibine uygun olarak kendi kaderini tayin etmesi ve bu düzene dayanan uluslararası düzenin tesis edilmesidir. Bu düzen milliyetçiliklerin tatmin edilmesine dayanmaktadır. Ancak tam tersi bir sonuç verir. Saldırganlaşan milliyetçiliklerden dolayı bu defa geride kalan halklarda çok daha keskin ve tepkisel milliyetçilikler oluşmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde milliyetçilikler artık tamamıyla zıvanadan çıkarak Almanya ve İtalya’da faşizan-ırkçı yönetimler başa gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda bu yönetimler mağlup edilmesine rağmen milliyetçilik gözden düşmemiş, tam tersine milliyetçilik bütün dünyayı sarsan bir akıma dönüşmüştür.⁷¹

Yukarıda bahsedildiği gibi Ulusal kimliğin oluşturulmasının nedenleri arasında ekonomik nedenler de bulunmaktadır. Kapitalizmin belirli bir döneminde ortaya çıkan iktisadi alanın aynı şekilde hukuksal bir alana tekabül etme ihtiyacını doğurmuştur. İktisadi alanın kapsamına giren toplumun ulus olarak tanımlanması bu sorunun aşılmasına yardımcı olmuştur. Çünkü bu şekilde toplumun ulus olarak homojenizasyonu, devletlere tek bir hukuksal sistem yaratma ve bunu topluma empoze etme hakkını vermiştir. Benzer şekilde XIX. yy.’la birlikte dünya bir paylaşım mücadelesinde, ulusal menfaat adı altında hem ülke içindeki çıkar çatışmasını törpülemiş hem de diğer toplumlar üzerindeki yaptırımları haklı göstermiştir.⁷²

Ulus devlet yapısı, ülke içinde yöneten/yönetilen ayırımını manevi yönden güçlendirmektedir. Ulusun bir bütün olarak çıkarlarını kollayan ve yeni kazanımlar elde eden yönetici kadronun prestijini artarken, diğer ulusların birer rakip olarak görüp devlet sırrı altında koruyucu kabuk yaratmıştır. Böylelikle yönetilenler kendi rızalarıyla denetim haklarının bir kısmından vazgeçebilmişlerdir.⁷³

⁷⁰ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler** s. 25

⁷¹ Age. s. 26

⁷² Mahçupyan, age. s. 27,28

⁷³ Age. s. 27,28

Milliyetçilik fikrinin ortaya çıkardığı bir diğer hoşgörüsüzlük etnik azınlıklara karşı gösterilen hoşgörüsüzlüktür. Özellikle Darwinizm fikrine dayanan güçlü olanın ayakta kalır fikri, her milletin kendilerinin en güçlü olduğunu, kendi milletleri dışındakilerin aşağılık varlıklar olduğu fikrine dayanak çıkmıştır. Alman ırkçılığın ortaya çıkması, Yahudilere karşı girişilen soykırım yine kökenlerini bu anlayıştan almaktadır. Aryan ırkının Sami ırkından daha üstün olduğuna dair inanç, ayrıca Sami ırkına sahip olan Yahudilerin inatçılıklarından dolayı asimile edilmelerinin imkânsız olduğu düşüncesi onlara karşı soykırımın gerçekleşmesini tetiklemiştir.⁷⁴

Fransız İhtilalinden sonra Avrupa'da kurulan milli devletler içlerinde farklı ırklardaki insanları içinde barındırıyor ya da kendi milletlerindeki insanlar başka devletlerin sınırlarında bulunabiliyordu. Örneğin Alman İmparatorluğunun dışında pek çok Alman hala Avusturya, İsviçre ve Rusya'da bulunmakta, Birleşik Krallıkta İrlandalılar, İskoçyalılar ve de Galliler olmaktadır. Bu dönemde Avrupa genelinde bir hoşgörüsüzlük görülmeye başlanmıştır. İspanya'da muhtariyet isteyen Katalan ve Baskılara karşı savaşılmış, Belçika nüfusunun Fransızca konuşan yarısı Flamen dilini konuşan diğer yarısını Fransızlaştırmaya çalışılmıştır. Avrupa'da diğer halkların muhtariyet isteklerine ılımlı bakan İngilizler, İrlandalıların aynı isteklerine karşı çıkabilmiş, yine Bismarck Almanya'sı Polonyalıları Almanlaştırma adına orduda ya da devlette çalışan Polonyalıları evlerindeki uzak Alman eyaletlerine atamış, Polonyalıları ait topraklar ellerinden alınarak bunu ancak Alman kalacaklarına ve Almanlarla evleneceklerine söz verenlere dağıtılacağı belirtilmiştir.⁷⁵ Tüm bunlar, toplumun sadece bir kısmının tercihlerini yansıtan bir ulusal kimlikle sağlıklı bir toplumun yaratmanın imkansız olduğunu göstermektedir.⁷⁶

Milli devletlerin almış oldukları bu baskıcı uygulamalar Avrupa'daki azınlık halklar arasında milliyetçiliği azaltmamış aksine bunlarda da milliyetçiliği uyarıp şiddetlendirmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda birçok imparatorluk da parçalanarak yerine milli devletler kurulmuştur.

⁷⁴ Hayes, age. s. 128

⁷⁵ Age. s.130-131

⁷⁶ Mahçupyan, age. s. 51

Milliyetçiliğin sonradan görüldüğü ülkelerde bu fikir halka benimsetilmek istenilmiştir. XX. yy.'a gelindiğinde, jakobenizm adı verilen bir siyaset anlayışı Batıcıların doğal tercihi haline gelmiştir. Bu anlayış bir azınlığın güç kullanarak siyasi gücü ele geçirmesini ve hayalindeki sistemi cahil olarak tanımladıkları halka empoze etmeyi ifade ediyordu. Bu anlayışın kabul edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de bu dönemde pozitivizmin, tek doğru bir toplum düzeni olduğunu ve bununda aydınlar tarafından bilindiğine dair olan inançtı.⁷⁷

Büyük özgürlükleri, eşitliği ve demokrasiyi vadeden milliyetçilik fikri, bu ümitlerin gerçekleşmesinde başarısız olmuştur. Milli birliğini sağlamak isteyen devletler, imtiyaz sahibi olmayan geniş kitleleri kibirli iktidarı aracılığıyla zulme uğratmışlardır. Böylesi bir zulüm uygulamasına halkın tahammül edebilmesi için, biraz gerçek, biraz hayal mahsulü ekonomik kazanımlar ve yeni kazanılmış ulusal zaferlerle yoğrulmak zorundaydı.⁷⁸

Bütün bunlara rağmen milliyetçiliğin fayda ve avantajları da olduğu söylenebilir. Örneğin milliyetçilikten etkilenen Amerika, Avrupa ve diğer ülkelerde reform ve ıslahatların yapmasını tetiklemiştir. Bunun yanında milliyetçiliğin yayılmasında en etkili organlardan biri olan gazetenin halka ulaşması için halkın okuryazar olması gerekmektedir. Bundan dolayı milliyetçiliğin fikir olarak yayılmasının istenildiği yerlerde okuryazar bir neslin yetişmesi teşvik edilmiştir. Milliyetçiliğin tüm bireylere ulaştırma adına eğitim seferberliğine gidilmesi sağlanmış, kitlelerin siyasi organlara üye olması teşvik edilmiş, böylece halkın yönetime katılması sağlanmıştır. Ayrıca milliyetçi duygular, baskıcı yönetimlere karşı başkaldırıyı sağlamıştır.⁷⁹

Hayes, Milliyetçiliğin Hıristiyan âlemi içinde doğduğundan, onun birçok iyi yönlerini Hıristiyanlıktan aldığını belirtir. Milliyetçiliğin yumuşatılmasında, onun potansiyel gururu, aşırılıkların sınırlandırılması ve bencilliğine karşı Hıristiyanların kendi dinlerini milliyetçilikten üstün tutmalarıyla sağlanabileceğini belirtir.⁸⁰

⁷⁷ Age. s. 42

⁷⁸ Baron, age. s. 8

⁷⁹ Hayes, age. s.206

⁸⁰ Age. s. 207-208

Milliyetçiliğin, Müslüman ülkeler için de belli faydalar sağlandığı iddia edilebilir. Bunun en önemli dayanağı milliyetçiliğin, Batı sömürgesi haline gelmiş birçok Müslüman ülkenin bağımsızlığını kazanmasında etkin rol oynamış olmasıdır. Çünkü milliyetçilik, halkların milli duygularını besleyerek onlara bağımsızlık yolundan cesaret ve ülküyü aşılatabilmiştir.

1.5 MİLLİYETÇİLİK DİN İLİŞKİSİ

Tarihin başlangıcından itibaren her insan din hissi denilebilecek, insanın kendi dışında esrarlı ve denetleyici bir güce duyduğu korku ve huşu duygularıyla birleşen genellikle ayin ve törenle katılanın olduğu bir inanca sahip olmuştur. İnsan, belli dönemlerde belli bir inancını kaybedebilir ama yine bu durumda da bilerek ya da farkında olmadan huşu duyabileceği tapınacağı yeni bir merciye adanmaya meyillidir. Bu bir toteme bir fetişe, bilime, ‘hakikat’a ya da bir ideolojiye olabilir. Yeter ki bu kavramlar insan zihninde ve kalbinde yüksek harflerle yazılsın ⁸¹

Aydınlanmayla birlikte akla yapılan aşırı vurgu insanların dini sorgulamalarını neden olmuştur. Dinin toplumsal düzeyde zayıflamaya başlamasıyla toplumda dinin işlevlerini yerine getirebilecek yeni bir fenomene ihtiyaç doğmuştur. Dinin sosyal bütünleştirme, insanları ortak bir amaç uğruna bir araya getirme, onların yaşamına anlam verecek yeni fenomen artık milliyetçiliktir. Bu yeni fenomen dinin bir çok birçok yönünü alarak yeni bir din görünümünü almıştır. Milliyetçilikte din tamamıyla devre dışı bırakılmak istenilmemiştir. Örneğin İngiliz kilisesinin tamamen ortadan kalkması yerine ondan beklenen milli devletin yüceltilmesidir. Ünlü Fransız deisti ve Fransız vatanseveri Abbe Raynal’ın dediği gibi; artık devlet din için değil, din devlet içindir. Devlet her şeyin üstündedir. ⁸²

Sanayi Devrimiyle birlikte kitleler yalnızca atalarına ait toprakları değil, atalarının dinlerinden de kopmuş ya da dine karşı lakayt kalmışlardır. Bu nedenle modern Avrupa’da ve çağdaş dünyadaki kitleler için bir çeşit hükümsüz din meydana getirilmiştir. Bu dönemde dinin yokluğu yeni bir inançla doldurulmaya çalışılmıştır. Bu kimileri için bilimcilik, kimisine göre pozitivism ya da insancılık olmuştur. Ancak

⁸¹ Age. s.24

⁸² Age. s.62

burada dinin yerine en etkili ikameyi milliyetçilik ve komünizm yerine getirilmesi beklenmiştir. Alenen ateist ve materyalist olmasına rağmen komünizm bir dünya cennetini vaat etmektedir. Yine milliyetçilik insanın sadece ekmekle yaşamayacağını, insanın ölümsüzlüğe ve özgürlüğe duyduğu tutkuyla birlikte onun geçmişiyle bağlarını sağlamaktadır.⁸³ Ernest Renan ve benzerleri gibi bazılarına göre din ile milliyetçiliğin arasındaki bağ, her ikisinin de manevilik, kutsallık ve şüurluluk hallerine münceer olmasıdır.⁸⁴

Dinin yerine getirebildiği, ötekilerle ilişki kurmayı olanaklı kılma ve güç verme işlevleri özellikle ulusak kimlik kişisel düzeyde ele alındığında; ulusal kimliğin ötekilerle ilişkileri olanaklı kıldığı görülür. Çünkü ulus ortak kültüre sahip bireylerin anlamlı bir dünya yaratmak için yaşadığı ve çalıştığı ortak bir havuz olarak görülür. Yine ulusal kimlik, bireylere kendilerini aşan bir varlıkla yani ulusla özdeşleştirmelerini, yansıttığından güç verir.⁸⁵

Modern milliyetçilik ilk olarak Hıristiyan âleminde ortaya çıktığından Hıristiyanlığın birçok adet ve örfünü kendi amaçlarına göre uyarlamıştır. Kilisede olduğu gibi kendisine adanan bireylere ölümsüzlük vadetmiştir. Burada millet baki kabul edilmekte, sadık evlatlarının onun için ölmesi onun ölümsüz ihtişamını artırmaktadır. Üyelerine dış mihraklara karşı korumakta, onları sanat ve bilimle beslemekte, rızkı onlara o vermektedir. Bayrak selamlama, şairlerin bayrağa methiyeler yazması, çocukların bayrakla ilgili şiirler okuması ve ona sadakat yeminleri edilmesi, milli marş okunduğunda hazırolda bekletişiyile bir nevi dinin bıraktığı boşluk böylece doldurmaya çalışmaktadır.⁸⁶ Nasıl ki dini devletlerde dini bayramlar varsa milli devletlerde milli bayramlar düzenlenmiştir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Cumhuriyet Bayramı, 19 Mayıs Gençlik Bayramı, Zafer Bayramı gibi milli bayramlar ortaya çıkartılmış, böylece halkın milli duygularını uyandıracak merasimler yapılmaya başlanmıştır.

⁸³ Age., s.27

⁸⁴ Peter H. Merkl-Ninian "Smart, Religion and Politics in The Modern World", New York and London 1985, s. 16,17, Aktaran: Sezen, age. s. 135

⁸⁵ Vatandaş, age. s. 26

⁸⁶ Hayes, age. s.192

Bu dönemde özellikle Hristiyanlıktan tavizler verilerek onun milliyetçi yapıyla uzlaştırma teşebbüsünde bulunulmuştur. Din adamları sivil tüzüğü çıkartılarak din adamlarının halk tarafından seçilmesini karara bağlanmış, kilisenin mallarına el konularak, din adamlarının maaşı devlet tarafından ödenir hale getirilmiş ayrıca milliyetçiliğin yayılmasında din görevlerinin de belli görevlerinin yerine getirmeleri istenilmiştir. Bütün bunların yanında dinin yokluğu tamamıyla milliyetçi duygularla kapatılmaya çalışılmıştır. Artık savaşlarda ölenlerin mezar taşlarına Tanrı için öldü yerine vatan için öldü, yazılmaya başlanmış, dini nikâhlar yerine medeni nikâhlar düzenlenmeye ayrıca medeni cenaze törenleri düzenlenmeye başlanmıştır.⁸⁷

Yeni milliyetçi devletler dile dayalı milliyetçilikten ziyade ırki veya dini-kültürel hususiyetlere dayanıyordu. Örneğin Hindistan'daki milliyetçilik milletlerin ayrı dillere göre değil ayrı dinlere göre ayrılmış, Hindistan kendi içinde Hindu Hindistan, Müslüman Pakistan ve Budist Burma olarak ayrılmıştır. Milliyetçilik birçok kültürü eski dinlerden almış olmalarına rağmen eski dinler milliyetçi yapıyla birlikte bireylerde sözde hala dine inanlar olarak kalmalarına devam ederken onun tapınma ve disiplin gereklerini milliyetçi yapıdan almaya devam etmiştir. Örneğin İslamiyet gibi uzak Hintlere ve Afrika'ya kadar genişleyen bir dinken özellikle milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte Mustafa Kemal ve Şah Rıza Pehlevi'nin takipçileri, kendilerini önce Türk ve Fars sonra Müslüman olarak tanımlamışlar. Yine Müslüman Araplar Yahudi milliyetçiliğine karşı Hristiyan Araplarla birlikte hareket etmişlerdir.⁸⁸

Din, insanlık tarihi boyunca birey ve toplum hayatında önemli bir yer tutmuştur. Dinin tarihsel süreçte rolünü oynayıp artık onun ortadan kalkacağını ön gören yaklaşımlara rağmen günümüzde hala birey ve toplum hayatında önemli yer kaplamaktadır. Bunun önemli nedenlerinden birisi de dinin toplumsal yaşamda üstlendiği sosyal işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Dinin toplumda var olmasının istenmesinin en önemli nedenlerden birisi de dinin bireylerde psikolojik yönde oluşturduğu etkidir. Bunlar kısaca; tabiat olayları karşısında çaresizliği aşma, insanın gerçek hayatta elde etmeyi arzu edip ulaşamadığı şeyleri bastırıp onu 'diğer dünya'da oluşabileceği inancını vermesi, ölüm korkusu karşısında 'gerçek hayat'ta olan inanç,

⁸⁷ Age. s.71

⁸⁸ Age. s.203-204

suçluluk ve günahkârlık duygusu karşısında aşkın varlığa karşı af dilenme ve bunun tekrarlanmasını engelleme, kişinin kimlik arayışlarına cevap verme ve sıkıntı, endişe, maddi sıkıntılar ıstıraplar karşısında dinin koruma fonksiyonunu yerine getirmesi gibi unsurlardır.⁸⁹

Siyasal iktidarın veya devletin devamlılığını sağlayabilmesi, toplum düzeyinde meşruluğuna bağlıdır. Devletin meşruluğu da toplumdaki dine sistemle yakından alakalıdır. Siyasi iktidarlar özellikle insanların kendisine itaat etmesinde dini meşrulaştırma yoluna gidebilmektedir. Bu bazen din bilginleri, ulema ve diğer dini önderler vasıtasıyla bazen de direk devlet ve yönetici seçkinler vasıtasıyla da gerçekleştirilebilir. Burada dini meşruluk devletin psikolojik otoritesini oluşturur. Psikolojik otorite olmaması durumunda zorba yönetim anlayışının olması gerekmektedir.⁹⁰

Dinin, modern laik devletin ideolojik aygıtı olarak işlevsel kılması ve laik siyasetin dini kendisi çıkarları doğrultusunda bir araç haline getirmesinin hem batıda hem Doğu'da hem de Türkiye'de birçok örnekleri bulunmaktadır. Politikacıların yeri geldiğinde dine, dini kurumlara, dini söylemlere başvurmaları, milliyetçiliğin dinselleştirilmesi, dini bir görünüme büründürülmesi, dinle desteklenmesi bunun yanında dinin sivilleştirilmesi ve devletin dini güçlü bir denetime tabi tutması, gerektiğinde dini hizmetine alması günümüzde dinin bir araç gibi görülmesinin örneklerdir.⁹¹

Günümüzde laik ve modern ulus devlet düzenlerinde din-siyaset ilişkisi temelde meşruiyetini dinden almadığı belirtilse de ulus devletler veya parti seçkinleri, gerekli görmeleri halinde, insanlarla ilişkilerinde dinden, dini değer ve kurumlardan istifade yoluna gitmişlerdir. Laik bir devlet olduğu ısrarla vurgulanan Türkiye Cumhuriyeti örneğinde de görülebileceği gibi din kendi başına özerk bir halde bırakmamış, Diyanet İşleri Başkanlığı adı altında din, devlet kontrolünde ve devlet çıkarlarını gözeterek şekilde siyasal hale getirilmiştir.

⁸⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için; Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 2010

⁹⁰ Okumuş, age. s.106-107

⁹¹ Age. s. 207-208

1.6 İSLAM TOPLUMLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE DİNLE İLİŞKİSİ

Milliyetçilik fikri ilk defa ortaya atıldığında birçok eleştiri almıştır. Bu eleştirilerin başında da kavmiyetçiliğin İslam'da yasaklandığıyla ilgiliydi. Milliyetçiliği savunanlar ise, dönemin kabullerinden dolayı doğal olarak, İslam'ın milliyetçiliğe karşı olmadığını, milliyetçiliğin İslam'ca meşru olduğunu savunmuşlardır. Bu nedenle millet kavramının Kur'an'da nasıl geçtiği ve milliyetçiliğin İslam dinindeki yeri hakkında biraz bahsedilmesi gerekmektedir.

1.6.1 İslam'da Millet Kavramı

Arapça kökenli olan millet kelimesi 'imla' kelimesinin isim halidir. Etimolojik olarak 'doğrulanmış', 'düzeltmiş' anlamına gelmektedir. Millet kelimesi İslam dünyasında ehli kitap olanları isimlendirmek için kullanılmıştır.⁹² Osmanlı'da Rum ve Ermeni Hıristiyan ile Yahudiler gibi örgütlü ve kanunen tanınmış dini cemaatler içinde kullanılmıştır. Bu nedenle, Osmanlıda kullanılan millet kelimesinin etnik milletler olarak değil, dini cemaatler anlamında kullanıldığı söylenebilir. Ünlü vatan şairi Namık Kemal yazı ve şiirlerinde Osmanlı ve İslam arasında hiçbir zaman gerçek bir ayırım yapmaz.⁹³ Vatanla ilgili bir şiirinde;

'Git vatan Kâbe'de siyaha bürün /

Bir kolun Ravza-i Nebi'ye uzat'

Mısraları bir İslam vatanının coğrafyası anlatılmaktadır.⁹⁴

İslam'ın sosyal alandaki kapsayıcılığından dolayı, geniş ölçekli sosyal adetlere ve yerel düzenlemelere rağmen farklı milletler arasında büyük benzerlikler yaratmıştır. İslamiyet'in inanç kardeşliğini birleştirici güç olarak kullanması, etnik topluluklar arasındaki farklılığı asgariye indirmektedir. İslam'ın bu özelliğinden dolayı bazı uzmanlar İslam cemaati ile millet yapısı arasındaki benzerliğe vurgu yapmalarını sağlamıştır. Grunebaum, sosyolojik varlıklar olarak İslam ile Hıristiyanlık arasındaki

⁹² Türköne, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 27-28

⁹³ Lewis, age. s. 333-334

⁹⁴ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 34

ana farkı, İslam ‘nation’ tipinde bir cemaat olarak görülebilirken, diğerlerinin öyle olmamasından bulmaktadır.⁹⁵

Rastgele bir araya gelen insanlar bir devlet kuramazlar. İnsanlar ancak ortak bir amaç için yan yana geldiklerinde bir siyasi yapı oluşturabilirler. Ulus devletlerinde insanları bir araya getiren ortak etken vatandaşlık, ırk, konuşulan dil, aynı toprak parçasını birlikte paylaşma gibi unsurlarken İslam devletlerinde de insanları bir araya getiren ortak unsurun başında din gelmektedir. İslam devletinde vatandaşlığın esası İslam'a bağlı olmak veya onun hükümlerine boyun eğmektir.

Batının bir dil, ırk ve toprak varlığı olarak millet kavramı Müslüman doğu tarafından bilinmiyor değildi. Fakat millet kavramı hiçbir zaman grup birliğinin ilk temeli olmamıştı. Birlik temeli, dini toplum içinde, ortak hanedan bağlılığı ile kuvvetlendirilmiş iman kardeşliği idi.⁹⁶

Millet kelimesi Kuran’ın 15 ayetinde din anlamında, 7 ayette İbrahim milleti, (dini) diğerlerinde ise Yahudi ve Hıristiyan’ların dini için kullanılmaktadır. Kuran’da Millet kelimesinin din anlamında kullanılmış olması nedeniyle Türk milleti, Arap milleti kavramlarının yanlış olduğu, bunlara sadece kavim denilebileceği üzerinde durulmaktadır. Ancak millet kelimesi Türkçede din kelimesinden ayrı bir mana alarak zamanla Batının kullandığı ‘nation’ kelimesiyle, belirli bir toplum tipini karşılayan anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁷ Ulus kelimesi yerine millet kelimesinin kullanılmasının nedeni toplumda ulus fikrinin daha fazla kabul edilmesiyle ilgili olabilir. Ulusçuluk kavramının yerine millet kavramı kullanılarak Müslüman halklara ulusçuluk fikri daha çabuk benimsetilebilir.⁹⁸

Gökalp, İslamcılarının millet kelimesinin ümmet anlamında geldiği sözü hakkında, her kelimenin tek bir anlamı olamayacağını, bunu dilin kendisi zaman içerisinde

⁹⁵ Age. s. 209

⁹⁶ Lewis, age. s. 56

⁹⁷ Yünni Sezen, **İslam Sosyolojisine Giriş**, Turan Kültür Vakfı yay. İstanbul 1994, s. 112,113

⁹⁸ Özlem Hicran Özyurt, “Ulusun İcadı ve Ulusal Kimlik” **Küresel Sistem ve Kavramları**, (Müzakereli Seminerler I)Özgür-Der yay. İstanbul 2004, s. 210

yaptığını belirterek, zamanla bir dine mensup insanların toplamına ümmet, bir dili konuşan insanların toplamına ise millet denilmeye başlandığını belirtir.⁹⁹

Osmanlı döneminde genel olarak milliyet ve millet kavramlarında dini vurgu, ümmet kavramında ise toplumsal vurgu gözetilmişken Gökalp bunların yerini değiştirerek ümmeti din topluluğu, milleti ise din şeklinde sunmaya çalışmıştır. Osmanlı devletinden bir Türk ulusu çıkarmak, katıksız bir laikleşmeden çok, İslam'ı ulusal bir dine dönüştürmek yoluyla mümkün görüldüğü¹⁰⁰ için Gökalp dinle ilişkisini yeniden yapılandırmıştır. Bunu yaparken de milliyet kavramını kullanmaya devam ederek uzlaşmacı bir yol göttüğü izlenimini vermiş. Bir yandan da oluşturmak istediği “hayali cemaat”e dinibir kutsallık vermeyi düşünmüştür.¹⁰¹

Her ne kadar Modern milliyetçilik anlayışından önce de, bir kimsenin soy bağı kuvvetli ise de bu bir millete değil bir aileye ya da bir aşirete bağlanırdı. Bir kimseyi kardeş ve yabancından ayıran ölçü olarak en yüksek bağlılık din idi. Bir Müslüman için dindaşı hangi dil, ırk veya ülkeden olursa olsun o, onun kardeşidir anlayışı vardır.¹⁰²

Milliyetçilik tartışmalarında en çok örnek gösterilen ayet, Hucurat süresinin 13. ayetidir. Bu ayette: “*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır*”. Denmektedir. Bu ayetten şunlar çıkartılabilir. Çoğalan insanlar boylar ve kabile halini almışlardır. Bu nedenle kabile ve boyların oluşumu takdiri ilahidir ve bunlar doğal yapılardır. Ancak insanların ve kabilelerin bir birbirlerine karşı soydan ötürü bir üstünlükleri bulunmamaktadır. Üstünlük takvada en önde olandadır.¹⁰³ Anlamı çıkmaktadır. Bu ayeti en çok milliyetçilik fikri taraftarlarınca milliyetçiliğin meşru görüldüğü savını kanıtlama amacıyla kullanılmaktadır. Ancak ayette de görüldüğü gibi bir milletin ya da ırkın

⁹⁹ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Alter yay. Ankara 2010 s. 55

¹⁰⁰ Kerem Ünüvar, “Ziya Gökalp”, **Milliyetçilik**, Editör: Tuna Bora, iletişim yay. İstanbul 2003, s. 35. Aktaran: Bedri Mermutlu, “Ziya Gökalp ve Mehmet Akif ya da Türkçülük-İslamcılık Gerilimi” **Ziya Gökalp**, Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ziya Gökalp 1. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 2011, s. 391

¹⁰¹ Bedri Mermutlu, agm. s. 391

¹⁰² Lewis, age. s. 327

¹⁰³ Yümni Sezen, age. s. 95,96

üstünlüğünün kabul edilemeyeceği, Allah yolunda olanın, en üstün olduğu belirtilmektedir.

İslam ırki duygularla savaşılmayı da yasaklamıştır. Konuyla ilgili bir hadiste: “Her kim dalalet bayrağı altında asabiyete (ırkçılığa) çağırarak yahut asabiyete yardım ederek öldürülürse, onun bu ölümü bir cahiliye ölümü olur”.¹⁰⁴ Bu hadiste de görüldüğü gibi asabiye uğruna ölüme gitmenin, İslam öncesi cahiliye devrinin bir özelliği olduğu, İslam’la birlikte bunun yasaklanmış olduğu görülür.

Kuran’da, Müslümanların tek bir ümmet olduğu, Mü’minün süresinin 52. Ayetinde belirtilmektedir: “Şüphesiz bu din (İslamiyet) bir tek ümmet (din) olarak sizin ümmetinizin, (dininizin) dir. Ben de rabbinizim. Öyleyse sakının”. Ayrıca bu ümmetin orta yollu seçen, aşırılıktan kaçan bir ümmet olması gerektiği ile ilgili, Bakara süresi 143. Ayetinde: “Böylece biz sizi insanlara örnek olmanız için vasat bir ümmet kıldık. Peygamberde size örnektir”. Denilmektedir. Bu ayetten yola çıkarak; İslam dininin, milliyetçi devletlerde var olan kendilerini en üstün görme anlayışını benimsemediğini, orta yolu gözeten, adil olan bir sistem kurmaya yönelik bir anlayış olduğu söylenebilir.

Genel olarak İslamiyet’in milliyetçiliğe bakış açısının iki farklı yorumu vardır. Bunlar İslam’ın milliyetçiliği meşru görebileceği fikri ve İslam’ın milliyetçiliği yasakladığı, bu nedenle bu fikrin ümmet fikrini parçalamaya yönelik Batının bir icadı olduğu fikridir.

Milliyetçiliği meşru gören fikre göre; tarih boyunca insan grupları tek bir tipe kalmamış, birçok değişiklik geçirerek bugün millet dediğimiz yeni bir tip ortaya çıkmıştır. Kavmi tabanı zaten mevcut olan bu toplum tipi, kültür dediğimiz birlikle bir cemiyet şeklini meydana getirmiştir. Din de bu yeni yapılanmada yerini şu veya bu şekilde almıştır. İslam’ın tavrı bu yeni yapılanmaya tam şekliyle uymak ya da tavır alma değil, bütün hayatı ve onun değişmelerini düzene sokacak ve terbiye edecek bir rol oynamalıdır. İslam’a göre değişmeler Allah’ın kanunları olduğu denilmektedir. Sosyal grup tipleri, herhangi bir sebeple yeni bir tipe inkılâp etmişse ve bu İslam’la çatışmıyorsa, onu eski hale getirmek gerekmediği söylenir.¹⁰⁵ Milliyetçiliğin İslam’la

¹⁰⁴ Müslim, M. Sofuoğlu (çev.), c. 6, s. 57, hadis no:57, 1850, Aktaran: Sezen, age. s. 95,96

¹⁰⁵ Sezen, age. s. 119

çatışmayan bir olgu olduğu düşüncesinin savunulmasının en büyük nedenlerinden birisi milliyetçilik fikrinin toplumu bir arada tutacak dinin yanında yeni bir tutkal görevi göreceği inancı ve de Batı sömürgesi haline gelmiş birçok Müslüman devletin halklarının sömürge güçlerine karşı başkaldırmalarının ancak milliyet bilinciyle olacağı düşünüldüğündendir.

Bazı Müslüman fikir adamlarına göre, milliyetçilik ile İslamiyet arasında hiçbir müsbet ilgi bulunmamaktadır. Örneğin Muhammed Hamidullah, milliyetçilik hakkında şöyle der: ‘*Sosyal birlik için, doğum yeri, milliyet ve benzeri anlayışlarda esas, daima tabiatın sadece bir arızası, tesadüfüdür ve insanın aklından ziyade hayvani insiyakına tabidir. İslam bütün milliyet anlayışlarını reddetmiş ve cemiyetin temel bağlantısı ve birlik bağlantısı faktörü olarak yalnız düşünce birliğini seçmiştir ki bu da tabiatın tesadüf veya arızasına değil, insanın seçimine bağlıdır*’.¹⁰⁶ İslamiyet’te milliyetçiliğe yer olmadığını söyleyen bir diğer kişi ise Mevdudi’dir. Ona göre milliyetçiliğin mana ve özü ile İslamiyet’in ruh ve gayesi taban tabana zıttır. İslam insanı esas olarak hiçbir insanı milliyet, ırk, sınıf veya ülke ayırımıyla birbirinden ayırmaz. İslami devlette rekabet yerine işbirliği ve dostça yardımlaşma yerleşecektir. Milliyetçilik ise, ayrımcılıktır. Kendine tercih hakkı tanır. Saldırgan bile olmazsa ayırım yapacaktır.¹⁰⁷

Milletten uzun uzadıya bahseden, onların sorumluluklarını ve yarışlarını belirten, layık olanı öne alan İslamiyet’in dini delilleri belki milliyetçi kültür politikalarına müsamaha ile bakmamızı kolaylaştır ama Müslüman’a kavimcilik yapma ruhsatı delilleri yerine geçemez. İslam sosyal veçhesiyle bir inkılâp hareketi olarak Arapların dinlerinden daha çok önem verdikleri kan bağı yerine din bağı getirmiştir. Asabiyet yerine yüksek iman fikrini getirmiştir.¹⁰⁸

İslam dininin, modern anlamda ortaya çıkan milliyetçilik akımının toplumun temel birleştirici rolü oynamasına karşı olduğu söylenebilir. Bu nedenle milliyetçiliğin din ile hareket etmesinin temel nedenlerinden biri olan dinin işlevsel ve meşrulaştırma gücünden bahsedilmesi gerekmektedir.

¹⁰⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam'a Giriş**, Kemal Kuşçu (çev.), İstanbul 1976, s. 224, aktaran: Sezen, age. s. 130

¹⁰⁷ Abu'l-Ala Mevdudi, “Nationalism and İslam, İslam in Transition Muslim Perspectives”, Oxford-1982 s. 95,95, Aktaran: Sezen age. s. 130,131

¹⁰⁸ Sezen, age. s. 127

1.6.2 Milliyetçilik Düşüncesinde Dinin Fonksiyonu ve Meşrulaştırma Gücü

Tezimizin ana varsayımı, yeni bir siyasal ve sosyal düzene geçme aşamasında olan Osmanlı Devleti ve milletlerinin, geçiş sürecini yürüten aydınların ve özelde Ziya Gökalp'ın dinin işlevsel ve meşrulaştırma gücünü kullanarak yeni sistemi benimsetmek istemiş olmalarıdır.

Osmanlının son döneminde sıklıkla dine vurgu yapılmasının nedeni, halkın dini duygularını galeyana getirip onları motive etmek ve dinin toplumda üstlendiği çok önemli sayılabilecek yapıcı rollerinden yararlanmak istenilmesindedir. Zaten yeni cumhuriyet kurulduktan sonra Gökalp ve M. Kemal'in dini söylemleri bıraktığı, ayrıca dini, siyasal ve toplumsal düzeyde pasifleştirip seküler bir sistemi kurmaya çalıştıkları görülecektir.¹⁰⁹

Sosyolojisi literatüründe genel olarak iki şekilde dinin tanımı yapılmaktadır. Birincisi öz/aslı tanım iken ikincisi fonksiyonel/işlevselci tanımdır. Öze yönelik tanım, dinin muhteva olarak sahip olduğu kutsal, tabiatüstü, ilahi gibi anlam ve değerler manzumesi olarak tanımlarken işlevselci tanım ise dinin özü ve kutsal mahiyetiyle ilgili değil, onun toplum içerisinde yeri ve diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi ve insanların dine dayalı sosyal davranışları üzerinde durur. Dinin sosyolojisi dinin özünden çok onun sosyal boyutuyla ilgilenmektedir.¹¹⁰ Sosyoloji, bütün olaylara toplum temelinde bakar. Bu nedenle sosyolojiye göre din de topluma ait bir oluş, bir olgudur ve dinin özü ile ahlak, ibadet, terbiye, seciye ve kelami boyutuyla ilgilenmemektedir.¹¹¹ burada konu gereği olarak dinin toplum boyutu daha fazla dikkate alınacaktır.

Başta Comte ve Durkheim olmak üzere, sosyolojinin doğuş döneminde birçok sosyolog, dine karşı pragmatist bir yaklaşım sergilemişlerdir. Eğer din bir destek, bir

¹⁰⁹ Örneğin; Mustafa Kemal, 1923'te İzmit'te kendisine yeni hükümetin bir dini olup olmayacağını soran gazeteci Kılıçzade Hakkı Bey'e verdiği cevap hususunda Nutuk'ta şöyle açıklama yapar: “İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi pek kısa olması lazım gereken cevabın o günkü şeraite göre ağızdan çıkmasını henüz istemiyordum... Hükümetin dini olamaz! Diyemedim. Aksini söyledim. (Nutuk, C: 2, s. 80, Aktaran: İftar Gözaydın, “Tuba Ağacının Feyizli ve Velud Üç Dalından Biri”: Ziya Gökalp Düşüncesinde Din”, Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, **Ziya Gökalp**, 1. bs Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 256)

¹¹⁰ Adem Efe, **Dini Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açıdan İncelenmesi**, Tuğra Matbaası, Isparta 2008, s. 27

¹¹¹ Baykan Sezer, “toplumsal Farklılaşma ve Din Olayı”, İstanbul, 1981, s. 21. Aktaran: Nurettin Akyul, “Ziya Gökalp’e Göre Din ve Değişim”, (Yayınlanmamış **Yüksek lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007), s. 14

rahatlama, bir güven sağlıyorsa gereklidir. Din bireylere sağladığı psikolojik desteğinin yanı sıra, aynı zamanda toplumun düzenine, birliğine ve sürekliliğine yardımcı olduğu için değer arz etmektedir.¹¹²

Gökalp'ın sosyoloji alanında en çok etkilendiği kişi kuşkusuz Fransız sosyolog Emile Durkheim'dir. Durkheim, toplumu yaşayan bir biyolojik organizmaya benzetmektedir. Biyolojik organizma maddi bir ilişki tarafından yönlendirilirken; toplum, fikirler ve sosyal birlik bağları ile bütünleşmiştir. Din de bu toplumsal birlikteliğe katkıda bulunan bir ahlaki etmendir.¹¹³

Durkheim, dinlerin sadece inanç konusu olmadıklarını vurgular. Bütün dinler, düzenli olarak inananları bir araya getiren çeşitli tören ve ibadet faaliyetleri içerir. Birleştirici özelliği olan bu törenler ve adetler toplumsal dayanışmayı artırmakta ve güçlendirmektedir. Ayrıca bu törenler, insanları toplum hayatının sıradan kaygılarından uzaklaştırarak aşkın bir varlıkla ilişki kurabilecekleri bir üst dünyaya sokar.¹¹⁴ Din, insanlara çevrelerindeki dünyaya özel gözlüklerle görmelerini sağlayacak kavramsal görüş imkanları sunar. Durkheim'in dediği gibi din, toplumsal yapı unsurlarının sabit kalması fonksiyonunu görmektedir.¹¹⁵

Din, iman ve ibadet yoluyla müminlere ahlaki özellikler kazandırmakta ayrıca eğitim ve öğretim yönünden de önemli yararlar sağlamaktadır. Din ile toplum arasındaki münasebetler, ahlak, eğitim ve bunların ürünü olan şahsiyetlerin gelişmesiyle oluşur. Bu sebeple mutlu ve huzurlu bir toplumun oluşmasında dinin rolü, etkisi ve önemi büyüktür.¹¹⁶

1.6.2.1 İşlevsel Din

Dinin birey ve toplum hayatında üstlendiği ve toplumlar/topluluklar için oldukça mühim sayılabilecek sosyal faydalar şu şekilde sayılabilir:

¹¹² Abdurrahman Kurt, **Din Sosyolojisi**, 1. Bs. Dora Basım yay. Bursa 2010 s. 39

¹¹³ Inger Furseth, Pal Repstad, age. s. 70-73

¹¹⁴ Giddens, age. s. 585

¹¹⁵ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, 21. Bs. İletişim yay. İstanbul 2012, s. 63

¹¹⁶ Akyul, agt. s. 59

a- Zihniyet Kazandırma: Dinlerin en önemli sosyal işlevlerinden biri, kendisine inananlara çeşitli toplumsal durum ve olaylar karşısında izleyecekleri tutum ve davranışları belirleyen bir zihniyet kazandırmasıdır. Din, insanın hayatta karşılaştığı olay ve durumlara ikna edici hazır cevaplar sunan ve insana nasıl yaşaması gerektiği hakkında yol gösteren bir zihinsel içerikler sistemi olarak karşımıza çıkar.¹¹⁷ Din, bireyin etrafındaki dünyayı anlamasına yarayan bir model temin etmesinde ve de toplum ilişkilerini pekleştiren yönler vermesine katkıda bulunur.¹¹⁸

b- Bütünleştirme: dinin önemli bir kültür işlevi de bütünleştirici özelliğidir. Din, toplumda var olan grup, sınıf ve tabakalar arası ayrılıkları din kardeşliğinde birleştirerek onları ortak bir amaç için yan yana getirir. Bunun yanında toplumda çeşitli nedenlerle ortaya çıkan farklılıklardan dolayı parçalanma tehlikesi yaşayan toplumu birleştirme görevi görür.¹¹⁹

c- Motivasyon: din, zihniyet kazandırma işleviyle inananlara, toplumun birey ve gruplarına motivasyon sağlar. Tarihte görülmüştür ki, din toplumda büyük hareket getirici bir unsur olarak varlık göstermiştir. Dinin sağladığı güdülenme ile inananlar toplumda etkin işler yerine getirmişlerdir.¹²⁰

d- Sosyalleştirme: din, toplumsal aktörlerin, sosyal yapıya uygun rollerini öğrenip içselleştirmelerini, sosyal yapıya ayak uydurmalarını sağlar. Örneğin bazı dini gruplar, üyelerini gelecekteki kazanacakları mükafatları için mevcut zevklerden vazgeçmeleri, ölçülü olmaları, sıkı çalışma gibi değerleri kazandırarak yeniden sosyalize edebilmişlerdir.¹²¹ Aynı şekilde Yahudilerin çoğu yaşantı olarak laik olmasına rağmen, Yahudiliğin kendi aralarında oynadığı birleştirici rolden dolayı milliyetçi bir dini bir yapıya bürünebilmişlerdir.¹²²

e- Sosyal Kontrol: dinin bir diğer sosyal işlevi toplumsal varlıklar olarak bireyi toplumun norm ve değerleri çizgisinde tutmaktır. Sosyal kontrol, insanları kültür

¹¹⁷ Ejder Okumuş, **Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet**, 1. Bs. Pınar yay. İstanbul-2003, s. 69

¹¹⁸ Mardin, **Din ve İdeoloji**. s. 155

¹¹⁹ Okumuş, age. s. 71- 72

¹²⁰ Age. s.75

¹²¹ Age. s.76

¹²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Phil Zuckerman, **Din Sosyolojisine Giriş**, İhsan Çapçioğlu, Halil Aydınalp (Çev.), Birleşik yay. Ankara 2009

ve toplumun değerleriyle uyumlu hale getiren mekanizmadır. Belli başlı normları bireyin kazanması için kendisini kontrol eden insanüstü bir güce inanması daha etkili olmaktadır. Bu da ancak bir dini inanışla olabilmektedir. Din, toplum üyelerinin sosyal ve siyasal düzenin kurallarına göre hareket etmelerini sağlar, o sınırların dışına çıkmalarını önler.¹²³

f- Kimlik Kazandırma: Din, kimlik kazandırma işlevi ile insanın içinde yaşadığı sosyal çevrede kendini tanımlamasını, kendi konumunu belirlemesini ve diğerlerine bakışını ile tavır alma biçimini tespit etmesini sağlar. Din, bunların yanında inananlarının kimlik bunalımlarına girmesini engelleyebilmektedir. Din, hem bireyin benliğinin oluşmasında hem de iç dünyasıyla barışık olmasını ve toplumla sağlıklı ilişkide bulunmasını sağlayabilmektedir.¹²⁴ Din, Sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi bütünleştirici işlevi sayesinde insanların yaşadığı hayal kırıklığının, yaşadığı çatışma ve engellemelerin üstesinden gelmesine yardımcı olur. Bir başka deyişle insani varoluşun temel problemlerini çözme vasıtasıdır.¹²⁵

Din, dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme işlevini görür.¹²⁶ Bir din olarak İslam'ın dünya hayatına bakış açısının şu şekilde olduğu söylenebilir; Yaradan, insanı kendisine kulluk etmesi amacıyla yaratmıştır. Bu dünya geçici imtihan yeridir. Gerçek olan ölümden sonraki hayattır. İnsan bu dünyada sahip olduğu seçme hakkını kullanarak iyi veya kötüyü seçebilir. Diğer dünyada, fani dünyada kendisinden İslam'ın istediklerini yerine getirip getirmeme durumuna göre cezalandırılacaktır. Tüm bunlar, bir müminin hayatına anlam kazandırıp, onun bilmedikleri ve kavrayamadıklarına karşı duyduğu korkuya tatminkâr cevaplar verir.¹²⁷ Birey, din aracılığıyla, kontrol altına alamadığı bazı kuvvetlere tabi olduğu hissine karşı bir kişisel güvenlik mekanizması kurar.¹²⁸

¹²³ Okumuş, age. s.78

¹²⁴ Okumuş, age. s.82

¹²⁵ Kurt, age. s. 40

¹²⁶ Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 30

¹²⁷ Mümtaz'er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, 5. Bs. Etkileşim yay. İstanbul 2011 s. 20

¹²⁸ Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 155

1.6.2.2 Meşrulaştırıcı Din

Dini meşruiyet, meşruluğun, yasallığın dinden ve dini kaynaklardan sağlanmaya çalışılması anlamına gelmektedir. Tarihte dinin meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Örneğin yapılan birçok savaş ‘’kutsal savaş’’ olarak, görev ve sorumluluklar ‘’kutsal görevler’’, baskı veya egemenlik ‘ilahi krallık’ adı altına meşru hale getirilmek istenmiştir. Din, meşrulaştırıcı işleviyle statükoyu, mevcut sosyal düzeni ve kurumları, kurumların işleyişini meşrulaştırdığı bir gerçektir.¹²⁹

Tarih boyunca devletlerin çoğu varlıklarını sürdürebilmek için dini meşrulaştırma zeminlerine bir şekilde başvurmuşlardır. Bunun bütün devletler için geçerli olduğu söylenebilir. Ama dini meşrulaştırma, dindar Hıristiyan, Yahudi, Budist, Hindu, İslam vb. toplumlarda devlet veya toplum düzeni için adeta bir gereklilik olduğundan bu tür devletlerde meşruiyet temelde dinden sağlanır. Dinin geri plana itildiği, sekülerleşmenin etkin olduğu devletlerde bile meşruiyet temelde dinden sağlanmamaktadır denebilir. Weber’in de dediği gibi din, toplumda gücün kullanımını haklı gösterir, açıklar ve rasyonalize eder. Din sayesinde insan, sadece güç veya imtiyaz istemek veya elde etmekle kalmaz, aynı zamanda bunların kendine bir hak olduğu hissini duymak ve kendisinin haklılığı konusunda insanları ikna etmek, o noktada insanlara açıklamalar getirmek ister. İşte burada dini meşrulaştırma işlev görür.¹³⁰

Dini meşrulaştırma, din istismarına bazen yol açabilmektedir. Genel olarak din istismarının tarih boyunca insanlığı, kitleleri manipüle ettiği söylenebilir. Toplum içinde bazı insanlar, özellikle seçkinler din istismarı yoluyla toplumun çeşitli dindar kesimlerinden yararlanma yoluna girmişlerdir. Devletler ve yönetici elitler de insanlar katında egemenliklerini sürdürme noktasında dininden istifade edebilmiş ve hala edebilmektedir. Esasen tarih boyunca dinin en çok istismar edildiği alan siyaset olmuştur. Yöneticiler ve siyasiler çoğu zaman dindar toplumlarda dine atıfta bulunmanın yüksek getirisi olduğunun farkındadırlar. Bu yüzden dini söylem ve pratiklere yaslanabilmişlerdir. Gerek Hıristiyanlık tarihinde gerek Yahudilik ve gerekse

¹²⁹ Okumuş, age. s.97-98

¹³⁰ Age. s. 99-100

de İslam tarihinde yönetici elitler yönetilenlerin din ve inançlarını istismar etmişlerdir.¹³¹

Sadece devlet ile dinin birbirinden ayrılması ve birbirine karşı bağımsızlığını sağlamakla yetinmeyen, aksine bir de buna uygun bir toplum yaratma işine giren devrimlerin bile yine iki nedenden dolayı dini tamamen göz ardı etmedikleri görülür. Birincisi, dinin toplumsal katmanlarda tamamen silmenin zorluğu hatta imkansızlığı, ikincisi ise oluşturulan ulusun kimlik harcında, dinin başka bir şeyle ikamesi mümkün olmayan kullanışlı işlevinin farkında olunmasıdır. Laik bir sistemde bile siyasette dine atıf yapmak kimi zaman bir zorunluluk olmuştur. Çünkü din sadece bir bireysel inanç değil, aynı zamanda toplumsal bir gerçekliktir.¹³²

Dini meşruluğun, din istismarına yol açabildiğini belirtmiştik. Bu aynı şekilde dinin bir araç haline dönüşmesine de yol açabilmektedir. Dinin araç haline getirilmesi demek, dinin bir şeye tabi kılınması, dinin dünyevi bir amaç veya çıkar için aracı kılınması anlamına gelmektedir. Siyaset bağlamında veya din-devlet ilişkilerinde dinin araç haline getirilmesi ise, dinin siyasete alet edilmesi, dinin siyaset veya devlet için işe yarar hale getirilmesi, dini ve dini kurumları devletin ideolojik aygıtı olarak işlev görmesi ve dinin devlet ve devlet yöneticilerin yararına olacak şekilde meşrulaştırılması, dinin devletin güçlenmesinde, zaferler elde etmesinde vb. kullanıma sokulması anlamına gelmektedir. Böylelikle dinin toplumsal boyutlarını ve bu boyutların pragmatik hedefleri için ne kadar önemli olduğu ve dolayısıyla dinin devletin istikrarı ve iktidarın icrası için fayda sağlayacak bir unsur olarak kullanılmasının önünü açmıştır.¹³³

Konuya Türkiye örneğinde bakıldığında, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) resmi konumu ve görevini devlet için yararlı bir din ortaya koymak olduğu söylenebilir. DİB'in dindar insanların dini ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, devletin ideolojik anlamda bir temsilcisi görevi gördüğü söylenebilir.¹³⁴

¹³¹ Age. s.111,114

¹³² Yasin Aktay, "Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı, İslamiyat", C. 3, S. 3, Temmuz-Eylül 2000 s.43 Aktaran: Okumuş, age. s.115

¹³³ Okumuş, age. s. 201-202

¹³⁴ Age. s. 208

Özetle işlevsel ve meşrulaştırıcı rollerinden dolayı din, bir şekilde devlet ve siyaset için hükümetler, yöneticiler kendi vazifelerini etkin bir şekilde sürdürebilmek gayesiyle bir araç olarak kullanabildikleri söylenebilir.¹³⁵

İslam, bir sosyal-ahlak sistemi olarak da görülebileceği için bu sınırlar içinde meşruiyet tanımının somut karşılıkları bulunabilir. Geniş halk kitleri içinde yaşayan şekli büyük bir şekilde böyledir. Bu nedenle bazı laik düşünürlerin bile, İslam'ı bir sosyal pekiştirici unsuru olarak görüp ondan vazgeçmemelerinin temelinde bu sosyal ahlak sisteminin oynadığı rol olabilir. Örneğin Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp bu nedenle belli dönemlerde İslam'ı savundukları söylenebilir.¹³⁶

1.7. İSLAM TOPLUMLARINDA MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Arabistan yarımadasına İslam gelmeden önce toplumsal birlikteliği sağlayan unsur asabiye idi. Araplar oturdukları yerlere göre sınıflanan, soy ve akrabalıkla özdeş bir aşiret aristokrasisi idiler.¹³⁷ İlkel milliyetçiliğin hâkim olduğu Kabileler şeklinde örgütlenen Araplar İslam ile tanışmalarıyla birlikte toplumsal birliktelik şartı aynı kabileye üye olmaktan, aynı dine tabii olmaya geçmiştir.

Modern milliyetçiliğin Avrupa'da ortaya çıkmasından 3-4 asır önce yaşamış olan İbni Haldun, toplumun gelişme aşamasının ilk şekli olan bedeviliği anlatırken, insanların bir araya gelme koşulunun asabiye (akrabalık bağları) olduğunu belirtir. Bu asabiye, kabile üyelerini birbirine bağlayarak bunlar arasında güçlü ve kenetlenmiş bir birliktelik sağlar.¹³⁸ Bu bir nevi ilkel kabile milliyetçiliğidir. Ancak Haldun'a göre toplumun dayandığı temel sadece asabiye değildir, ona göre toplumu bir araya getiren bir diğer önemli unsur dindir. O, toplum hayatında asabiye ve dinin eksikliğinde insan, yaşayışında ve ahlakında hayvanlara benzeyeceğini söyler.¹³⁹ İbni Haldun'dan yaklaşık beş asır sonra yaşayacak olan Ziya Gökalp da bu defa modern anlamda ortaya çıkan milliyetçiliğin etkisiyle toplumları bir araya getiren en önemli unsur olan dinin yanına milliyetçiliği koyacaktır.

¹³⁵ Age. s. 208

¹³⁶ Türköne, “Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu” s. 25

¹³⁷ Lewis, age. s. 326

¹³⁸ Mustafa Samiye Haşşab, **İslam Sosyolojisi**, Ali Coşkun, Nebile Özmen (Çev.), Çamlıca yay. İstanbul 2010 s.132

¹³⁹ Haşşab, age. s.26

Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan modern milliyetçilik fikri, Asya ve Afrika'nın önemli bir bölümünde ortaya çıkma sebebi, bu yeni ülkelerin girdikleri Batılılaşma veya sömürgecilikten kurtulma sürecinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu bu ülkeler milliyetçilik kavramının Batıda dejenerasyona uğradığı bir sırada ithal etmişlerdir.¹⁴⁰ Modern milliyetçilik fikri ilk dönemlerinde İslam âlemi için bir problem olarak görülmüşse de sonradan bu bir kurtuluş reçetesi olarak algılanmaya başlanmıştır.

XIX. yy.'da İslam Dünyasında Batılı fikirlerin başarısı çoğu kez Batının maddi yönden gelişmiş olmasına, Avrupa'nın iktisadi siyasi ve askeri yönden üstünlüğün bu tür fikirlerin İslam dünyasının birçok yerinde kolayca yerleşmesine katkıda bulunduğu belirtilir. Bu önemli bir etken olmasına rağmen, Batılı fikirlerin İslam dünyasına hızlı yayılmış olmasının bir diğer nedeni, İslam dünyasının, Batının gelişmesinin arkasındaki gücü, kendi dini inanç ve geleneklerini tehlikeye atmaksızın bulmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴¹

Siyasi alanda İttihad-ı İslam (İslam birliği) fikrini ortaya atan kişi olan Cemaleddin Afgani, İslamcılığın önüne milliyetçi hareketleri koymuştur. Ona göre bütün İslam ülkeleri tek tek milli kurtuluş hareketlerini gerçekleştirdikten sonra İttihad-ı İslam vücut bulma şansına sahip olacaktır. Afgani, milliyetçiliği salt bir sistem olarak değil, bunu İslam birliği projesinin bir süre için kaçınılmaz bir geçiş süreci olarak algılamıştır. Afgani, İslam topraklarının doğrudan veya dolaylı olarak yabancı güçlerin boyunduruğu altında bulunduğu sürece herhangi bir düzelme yapmanın imkansız olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden Afgani'nin İslamcılığı milliyetçiliği teşvik edici olarak görülmüştür. Bu fikir sadece Afgani'de değil Muhammed İkbâl gibi benzer düşünürlerde de görülmüştür.¹⁴²

Mısır'da milliyetçi akımların ortaya çıkmasında Pan-İslamist bir politika yürüten Şeyh Muhammed Abduh'un da etkisi olduğu söylenebilir. Örneğin Abduh'un görüşlerini çizdiği programda İslam dininin orijinal kaynağına dönme ilkesinin yanında

¹⁴⁰ Baron, age. s. 9

¹⁴¹ Lewis, age. s. 55

¹⁴² Ramazan, age. s. 180

Arap dilinin yenileştirilmesi ile hükümete karşı halkın haklarını tespit etme gibi şartlar da bulunmaktadır.¹⁴³

Osmanlı İmparatorluğunda, ilkin Balkanlardaki Hıristiyan halk arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, Osmanlıda modern okulların açılmasıyla Suriye, Mısır, Lübnan ve Filistin'deki misyoner okulların etkisiyle Hıristiyan Araplar arasında da modern anlamda milliyetçilik yayılmaya başlamıştır. Tanzimat'la birlikte Osmanlıdaki Müslüman tebaa da milliyetçiliğin etkisi görülmeye başlanmıştır. Arap Müslümanlar arasında ise İslam âlemini düştüğü durumdan kurtuluşu ve Batı karşısında önlenemez gerileyişe tepki olarak Arapların İslam ve Batı medeniyetine yaptığı katkılara vurgu yapma suretiyle Arap kültür ve mirasını yüceltmişlerdir. Böylelikle Arapçılık şuurunu uyandırarak gerilemeye çözüm bulmaya çalışmışlardır.¹⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğunu parçalayan milliyetçilik akımı, Osmanlının içinde bulunan belli milletler tarafından ekonomik ve sosyal kalkınmanın yeni unsuru olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Batı da eğitim gören Müslüman öğrencilerin buralarda Fransız İhtilaliyle yayılmaya başlayan anavatan, millet gibi kavramları öğrenmişlerdir. Bu nedenle bunlar, yaşadıkları ülkelere gelişmenin ilacı olarak milliyetçiliği sunmuşlardır. Bunlardan biriside XIX. yy.'da Fransa'da bulunmuş olan ve Araplar arasında milliyetçilik fikrinin yayılmasını sağlayan Mısırlı Tahtavi'dir. Tahtavi de Fransa'da edindiği fikirlerin etkisinde yayımladığı bir kitabıyla Türkler ve Arapları etkilemiştir. Tahtavi'nin getirdiği en önemli fikri yenilik Mısır vatanseverliği düşüncesini İslami bir temele oturtmuş olmasıdır. Müslümanlarda doğdukları yere ait daha önceden de bir sevgi duyma vardı, ancak Tahtavi ile birlikte bu siyasi bir anlam ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁵

Arap milliyetçiliği fikri, ilk başlarda Arap Hıristiyanlar arasında gelişmeye başlamıştır. Bu fikir daha sonra Arap Müslümanlar arasında, Osmanlı içindeki Türkçülere verilen bir tepki olarak çıkmaya başlamıştır. İttihat ve Terakkinin, merkezi ve baskıcı politikası sadece imparatorluğun Hıristiyan tebaası için değildi. Rumeli ve

¹⁴³ Orhan Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Bs. M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay. İstanbul 1998, s. 149

¹⁴⁴ Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar" Bilig, Yaz, 2004, S. 30, 2004, s. 173

¹⁴⁵ Soy, agm. s. 176-177

Asya kıtalarının her ikisinde de bir Türkleştirme politikası gütmeleri sonucu Arap, Arnavut ve diğer Türk olmayan Müslümanlara zorla Türk dilini kabul ettirmeye çalışmışlardır.¹⁴⁶ Devletin dili olan Türkçenin kamunun her tarafında kullanılması hedefi Araplar arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Müslüman Araplar başlarda ayrılıp bağımsız devletler kurma fikrinden çok Osmanlı devletini hem dini hem de siyasi yönden geliştirecek reformların yapılmasını savunmuşlardır. Ancak II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra başa geçen İttihat ve Terakki'den kendi eyaletlerine otonomi düzeyinde yapılacak reform taleplerinde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakkinin bu talepleri kabul etmemesi onlardaki bağımsızlık fikrinin güçlendirmesini sağlamıştır.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşında Almanların yanında yer almasından memnun olmayan İngiltere, Osmanlının egemenliği altında bulunan Arapların isyan etmesi için bu dönemde onlara gerekli yardımı ve bağımsızlık sözü vermiştir. Mekke Şerifi Hüseyin önderliğinde İngiltere'nin mali ve askeri desteğiyle Araplar isyan başlatmışlardır. Şerif Hüseyin birleşik bir Arap krallığını hayal etmesine rağmen savaş sonrası bu mümkün olmamıştır. I. Dünya Savaşından sonra İngilizlerden aldıkları sözlerin de etkisiyle Araplar Osmanlıdan bağımsız bir yapıya bürünmüşler ancak bunlar Avrupa devletlerin mandası haline gelmişlerdir. Başta birleşik Arap imparatorluğu hayaliyle başlayan milliyetçi düşünce, Irak, Ürdün, Filistin, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır ve Lübnan gibi 10'a yakın farklı devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁸ Hayes bunu Arapların Türkler ve İranlılardan farklı olarak kabileci bir yapıdan gelmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir.

2 Kasım 1917 yılında yayınlanan Balfour Deklarasyonunda Yahudilere bir ulusal yurt verileceğinin öğrenilmesi bütün Arapların ortak tepki vermesini sağlamıştır.¹⁴⁹ Filistin'de Yahudi bir devletin kurulmasının getirdiği milliyetçi bir öfke, Arap devletleri arasında birleşmeye doğru gidilmesine neden olmuş ve Mısırlı Cemal Abdülnasır liderliğinde Mısır ile Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyetinin

¹⁴⁶ Lewis, age. s. 218

¹⁴⁷ Soy, agm. s. 183-184

¹⁴⁸ Agm. s. 187-189

¹⁴⁹ Agm. s. 189

kurulmasını sağlamıştır. Ancak bu devlet de uzun ömürlü olmayıp sonradan tekrar ikiye ayrılmıştır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bk: agm

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SON DÖNEMİNDE FİKRİ AKIMLAR

Osmanlı Devletinin, çok kültürlü, çok inançlı ve çok toplumlu yapısında çözümler XIX. yy.'ın başlarında görülmeye başlanmıştır. Bu çözümlerde, Avrupa'da felsefi bir sistem olarak doğup, Fransız İhtilaliyle toplumları etkileyen bir ideolojiye dönüşen milliyetçiliğin önemli etkisi vardır.¹⁵¹ Osmanlı imparatorluğu, Batı ile hiçbir zaman ilişkilerini tamamıyla kesmemiştir. Ancak imparatorluğun yükselme devrinde Osmanlılar, kendi uygarlıklarını Batıninkinden üstün saydıklarından Batıyı bir model olarak izlememişlerdir. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla önce sorunun devlet yönetiminin bozulmuş olmasında,¹⁵² daha sonra ise problemi Batının askeri gücünün kuvvetli olmasında görmüşlerdir. Başta askeri yenilgileri zafere dönüştürme umuduyla başlatılan Batılılaşma, Avrupa kökenli bazı fikirlerin Osmanlıda taraftar bulmasını sağlar.¹⁵³

Batılı fikirlerin iyi derecede anlaşılmaya başlandığı devre II. Abdülhamid (1876-1909) dönemidir. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyan öğrencilerin ile yabancı dil bilenlerin artmış olması kadar padişahın Batıyı bir model olarak bu dönemde kabul etmiş olmasındandır. II. Abdülhamid, Batıcılığı, Batının tekniğini, idari sistemini ve özellikle askeri teşkilatı ile eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu.¹⁵⁴

Osmanlı son dönem düşüncesinde en çok tartışılan ve belirgin olarak öne çıkan temel akımlar ve tartışmalar şu kavramlar çerçevesinde tartışılmıştır: Milliyetçilik, Garpcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük.

¹⁵¹ Vatandaş, age. s. 109

¹⁵² Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 9,10

¹⁵³ Vatandaş, age. s. 109

¹⁵⁴ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 15

2.1 MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçiliğin XIX. yy.'da hızlı yayılışıyla Osmanlı içindeki farklı unsurların bağımsızlık istemelerinden, Osmanlının yıkılmasını önlemek ve onu Batı karşısında düştüğü durumdan kurtarılmasını isteyen Osmanlı aydınları da genel olarak Osmanlının kurtuluşunu farklı akımdan görmüşlerdir. Bu akımların ortak özelliği Batı karşısında düşülen güçsüzlükten çıkış noktası olarak Batının tekniğinin alınarak Osmanlının çağdaş bir yapıya büründürmesini istemleridir.

XIX. yy.'ın ilk yarısı boyunca özellikle Batıya seyahat edebilme fırsatını yakalayan Osmanlı aydınları, her yönüyle gelişmiş bir Avrupa'nın yanında kendi ülkelerinin gerilik ve yoksulluk halini fark etmeye başlamışlar. Artık imparatorluk niye çöküyor? Sorusu yerine Avrupa bu kadar gelişir ve ilerken imparatorluk niye çöküyor, Avrupa'nın başarısının sırrı nedir? Şekline dönüşüyor. İlk bunun nedeni Avrupai imalat ve teknik hünerlerde yattığı kabul edilir ve Avrupa'nın endüstri, bilim okulları transfer edilmeye başlanılır. Ancak İslam'ı, Hıristiyanlıktan ayıran duvarda bir kez kapı açılmış bulununca, bu kapıdan geçen fikir trafiğini kontrol etmek ve seçmek artık mümkün değildi. Avrupa'ya gelen genç Osmanlı aydınları, Avrupa'nın gücünün kaynağını ararken, bunu Avrupa'nın hayat ve hükümet özelliğinde de araması doğaldı.¹⁵⁵

Osmanlı Devletini kurtarma misyonunu üzerine alan Osmanlı aydınlarına göre devleti kurtarmanın iki çaresi vardır: birincisi, Osmanlı Devleti'ni eğitimden siyasi kurumlarına kadar köklü reformlarla güçlendirmek, ikincisi, devletin yönettiği çeşitli halkları yatay bağlılık esasına göre bir arada tutacak bir siyasi kardeşlik yaratmaktır. Artık padişaha sadakat esasına bağlı "tebaa" anlayışı milletler çağında savunulamaz.¹⁵⁶ Bu nedenle öncelikle "Osmanlı milleti" fikri, daha sonra "İslam Milleti" fikri ve en son olarak "Türk Milleti" fikri savunulmuştur.

Bu fikir akımları, çoğu zaman birbirleriyle iç içe geçebilmişlerdir. Bu fikirleri ilk defa birbirinde ayıran aydın Yusuf Akçura'dır. Akçura, bu siyasi fikirlerden birincisinin, Osmanlı hükümetine tabi çeşitli milletleri temsil edecek ve birleştirecek bir

¹⁵⁵ Lewis, age. s. 130,131

¹⁵⁶ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 104-105

Osmanlı milleti oluşturmak olduğunu, ikincisinin, hilafetin Osmanlı hükümdarında olmasından yararlanarak, bütün Müslümanları Osmanlının idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü ise, ırka dayanan siyasi bir Türk milleti oluşturmak olduğunu belirtir.¹⁵⁷ Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalede incelediği Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hakkında bilgiler verirken bunlar arasında hangisinin gerekli olduğuna dair kesin bir şey dememektedir.¹⁵⁸ Ancak Osmanlıcılığın, bir Osmanlı milletli olmadığı ve oluşturulmaya çalışılmasının boşuna bir çaba olduğunu, İslam halklarının birliği amacıyla olan Panislamizm’in fazla iç engelle karşılaşmamasına rağmen, Hıristiyan devletlerin bu fikre karşı kayacağından bu yüzden yersiz bir çaba olacağı, ancak üçüncü bir imkan olarak Türkçülüğün gelişim şansını olduğunu belirtir. Türkçülük fikriyle birlikte Osmanlının içindeki hakim Türk ırkının bağılıklarını pekiştirmesinin yanında Rusya ve diğer yerlerdeki Türklerin de bağılılığını kuvvetlendirebileceğini belirtir.¹⁵⁹

Yusuf Akçura’nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesini yayınlaması, o dönemdeki aydınlar arasında tartışmaya yol açmıştır. Bu makale hakkında “Cevabımız” adı altında bir yazı yayımlayan Ali Kemal, tekliği üçe bölme gibi bir fikirlerinin olmadığını, Türk’ü Müslüman’dan, Müslüman’ı Türk’ten, Türk ve İslam’ı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türk’ten ve İslam’dan ayırmanın tekliği üçe bölmek olduğunu belirtir.¹⁶⁰ Ahmet Ferit ise, pragmatist davranarak, bu üç akımdan günün koşulları nedeniyle o anda Osmanlıcılığın savunulması gerektiğini, ayrıca Müslümanların desteğini almak için İslamcılıktan faydalanılması gerektiğini belirtir. Şayet bunlar yararlı olmazsa belki gelecekte Türkçülüğün savunulabileceğini belirtir.¹⁶¹ Görüldüğü gibi dönemin aydınları tek bir fikri akıma körü körüne bağlı olmamış olup devrin koşullarına göre devletin devamını sağlayacak hangi fikri yararlı bulmuşlarsa onu savunmuşlardır.

Son dönem Osmanlı aydınları, toplumsal dokunun bağlarının çözülmeye ve zeminin tümüyle hareketlenmeye başladığı; zamanını ruhunun hızla aktığı bir dönemin düşünürleridir. İki ayrı dünya arasında kalmış olmanın etki ve izleri yazılarında ve

¹⁵⁷ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Kilit yay. İstanbul 2012, s. 8

¹⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Akçura, age. S.

¹⁵⁹ Lewis, age. s. 324, 325

¹⁶⁰ Ali Kemal, “Cevabımız”, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Okan Bensoy, (Drl.) Kilit yay. İstanbul 2012

¹⁶¹ Ahmet Ferit, “Bir Mektup”, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Okan Bensoy, (Drl.) Kilit yay. İstanbul 2012

siyasi girişimlerinde açık şekilde görülür.¹⁶² Türköne, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülüğün kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamasının nedeni olarak bunların ortak amacının bir millet oluşturmaktan olduğunu belirtir.¹⁶³

Milletler keşfedilmekten çok aydın kesimin çabalarıyla oluşturulur.¹⁶⁴ Osmanlı aydınları da Batılı millet fikri ve milliyetçilikle tanıştıklarında kendi topraklarında da millet fikrini oluşturmaya çalışmışlardır. Burada hazır olan ve keşfedilmeyi bekleyen millet İslam milleti, dönem şartları gereği oluşturulmaya çalışılan millet ise Osmanlı milletidir. Türk milleti fikri çok geç tarihlerde, Osmanlı toplumunda oluşturulan yerli formlara, Batılı modern ‘nation’un eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliğinin içeriğini günümüzde bile değişik renklerde etkileyen “İslamlık ve Türklüğün telifi meselesi” İslam milleti fikrinden; yine Türk milliyetçiliğinin ana unsurlarından “vatan ideali”, “Osmanlı milleti” oluşturma gayretleri günümüze kadar intikal etmiştir.¹⁶⁵

Osmanlı son dönem fikir akımlarının arasında kesin ayrımların olmamasının bir diğer nedeni de; İslam âleminde, İslam birliği cereyanı ile milliyetçilik hareketleri aynı zamana rastlamasından kaynaklanmaktadır. XIX. yy.’ın ortaları ile XX. yy.’ın başlarında dünyanın ve özellikle İslam âleminin siyasi durumu gözden geçirildiğinde bunun pek tabii olduğu görülecektir. İslam dünyasında milliyetçilik fikri Batı devletlerinin emperyalist baskılarının şiddetlendiği bir dönemde hem Batılıların etkisiyle hem de Batılılara karşı uyanmayla başlamıştır. Aynı dönemde Batı emperyalizmine karşı İslam birliği politikası da etkili bir şekilde yürütülmüştür.¹⁶⁶ Bu iki hareket, Batıya bir tepki olarak oluştuğundan, başlangıçta çatışmadan hatta bazen birbirini destekleyecek şekilde hareket etmişlerdir. Bu fikirlerden olan İslamcılık, Osmanlı imparatorluğunun yıkılış yıllarına kadar milliyetçilikten çok daha etkili olmuş,

¹⁶² Ömer Faruk Ocakoğlu, “Yeni Osmanlıların Tabii Hukuk Yaklaşımından Ziya Gökalp’ın Toplum Temelli Hukuk Telakisine”, Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, **Ziya Gökalp**, s. 358

¹⁶³ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 211-212

¹⁶⁴ Briyan S. Turner, **Marks ve Oryantalizmin Sonu**, Çev: H. Çağatay Keskinok, İstanbul 1984, s. 90. Aktaran: Türköne, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 212

¹⁶⁵ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 212

¹⁶⁶ Erol Güngör, **İslam’ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken yay. İstanbul 2011 s.131

imparatorluk dağıldıktan sonra ise milliyetçilik fikri gitgide güçlenmeye başlanmıştır.
167

II. Mahmut'tan itibaren Osmanlı toplumunu bir arada tutmak için Osmanlılık düşüncesi savunulmuştur. Bu fikir Osmanlı tebaası altında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim unsurları bir arada tutmak için ortaya atılmasına rağmen Osmanlılık fikri özellikle Balkanlardaki gayrimüslimlerde Fransız İhtilalinin bir sonucu olarak görülmeye başlanan milliyetçilikle birlikte etkisini kaybetmeye başlamıştır.¹⁶⁸

Sosyal ve siyasal ortamın ortaya çıkmaya zorladığı Osmanlılık dışında genel olarak Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak bilinen fikirler ortaya atılmıştır. Bu akımların temsilcilerinin ortak noktası, imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski görkemli günlerindeki duruma getirmek amacıyla çaba sarf etmiş olmalarıdır. Aynı gaye ile hareket eden bu fikir akımları yönetim olarak farklılaştıkça birbirinden uzaklaşmış ve bazen çatışma içine girebilmişlerdir. Buna rağmen bu dönemdeki fikirleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Ancak düşünürlerin etrafında toplandıkları yayın organlarıyla bir ayırma gidilebilmektedir.¹⁶⁹

1908 hareketiyle Jön Türklerin Batı tesiri ile geliştirdikleri fikirler gelişebilme olanağı bulan Garpcılık (Batıcılık), Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımlarının yanında sosyalizm, İlmî İçtima (ya da âdemi-i merkezîyetçilik) gibi benzer fikirler de bu dönemde belli taraftarlar elde edebilmişlerdir.¹⁷⁰

2.2 BATICILIK (GARPÇILIK)

Batıcılar, çoğunluğu İçtihat dergisi etrafında toplanan düşünürlerdir.¹⁷¹ Ancak, Çağdaşlaşma fikri asli bir inanç hükmünde olduğu için her dergi ve gazete az çok bu fikrin savunucusu olmuştur.¹⁷² Çağdaş olan Batı olduğu için çağdaşlaşma, Batıcılık anlamına gelecek şekilde kullanılabilmiştir.

¹⁶⁷ Güngör, age. s.131

¹⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üni. yay. İstanbul 2010, s. 57

¹⁶⁹ Tunaya, age. s. 57

¹⁷⁰ Age. s. 60

¹⁷¹ Age. s. 62

¹⁷² Age. s. 63

Batıcılar arasında esaslı bir fikir birliğinden bahsedilemez. Bunlar çoğunlukla Batılılaşma etrafında Osmanlı Devletinin gerilemesi ile ilgili belli tezler ortaya atmışlardır. Batıcılar bilimsel araştırmalarla Osmanlının geri kalma sebeplerinin ortaya çıkartılabileceğini belirtiyorlar. Bu yönleriyle iyimserdirler. Genel olarak Osmanlının geri kalmasını Avrupalı bir devlet görünümünde olmamasına bağlıyorlar. Bu dönemin fikir ve ihtiyaçlarına uygun Osmanlının medeni bir devlet ve millet halini almasını yani ilmi açıdan Batılılaşmanın gerektiğini belirtirler.¹⁷³ Her sorunun cevabını bilimsellikte aramaları ve bilimin buna çare olacağına dair inançları, onlarda Batı tarzı pozitivist algının hakim olduğunu gösterir.

Batıcılara göre bu dönemdeki tek medeniyet Batı olduğu için gelişme iddiasında olan Osmanlı da Batıya yönelmelidir. Her türlü fikri ilerlemeler, sanat harikaları ve icatlar Avrupa'dadır, bunlar genel olarak Osmanlının, Batının ekonomik ve sosyal hayatını almak, bunun yanında Osmanlı toplumunu ilim ve teknik bakımdan teçhiz etmektir. Batının ahlakının alınması ile ilgili Garpcılarda farklı eğilimler olmuştur. Bir kısmı sadece bilim ve teknik yönünün alınmasını savunurken diğer kesim ise medeniyetin bir bütün olduğunu bu yüzden Batının hem ilmi hem de ahlakının alınması taraftarıdır. Örneğin Celal Nuri probleme telifçi gözüyle bakmıştır. Ona göre medeniyet iki türdür: teknik medeniyet ve gerçek medeniyet, gerçek medeniyet bakımından Avrupa ve Hristiyan âlemi asla ileri değildir. O halde Batının sadece teknik medeniyet alınmalıdır. Medeniyetin bir bütün olduğunu savunan Abdullah Cevdet ise Osmanlının Batı medeniyetini gülü ve dikeniyile birlikte kabul etmesi gerektiğini belirtir.¹⁷⁴ Yine benzer şekilde Ahmet Muhtar “*Ya garplaşırız ya da mahvoluruz*” diye yazabilmiştir.¹⁷⁵

İkinci meşrutiyetin hakim siyasal gücü olan İttihat ve Terakki Partisi'nin düşüncesinde Batı, hala güçlülüğün simgesidir. Ancak bu eğilimin karşı düşüncesi de yine İttihat ve Terakki'nin içinden gelen aydınlar tarafından çıkmıştır. Bunlarda birisi de Ziya Gökalp'tır. Gökalp, Batının toplumsal özelliklerini araştırmış, bu özelliklerden hangi oranda yararlanılabileceği hakkında araştırmalarda bulunmuştur.¹⁷⁶

¹⁷³ Age. s.63

¹⁷⁴ Age. s.65

¹⁷⁵ Lewis, age. s. 235

¹⁷⁶ Mardin, **Türk Modernleşmesi** s. 16

İlk yıllarda, İktidar çevrelerinin milliyetçi-İslamcı çizgide olmasından dolayı Garpcılık taraftarlarının fikirleri Osmanlı devleti idaresi üzerinde önemli bir tesiri olmamıştır. ¹⁷⁷ Ancak diğer üç fikir akımın da (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) Batı ürünü olan millet anlayışından etkilendikleri ve Batının teknik yönünü almaya karşı itirazları olmamaları, onların da genel anlamda Batıcı olduğu sonucu çıkartılabilir.

2.3 OSMANLILIK

Batı Avrupa'da XIX. yy.'ın başından itibaren gelişmeye başlayan modern milliyetçilik fikrine göre her milletin kendi devleti olması gerekmektedir. Çeşitli etnik, din ve dil gruplarının oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin bu fikri benimsemesi sonunu getirirdi. Bu nedenle Osmanlıdaki bütün unsurlarının bir araya getirilebileceği fikri olan Osmanlıcılık güç kazanmaya başlamaktadır. Bu düşünceyle Osmanlı vatandaşlığı fikriyle Osmanlının güçlenebileceği umudu doğar. ¹⁷⁸

Osmanlıcılığın gayesi; Osmanlı devletinde bulunan Müslim ve gayrimüslimlere aynı siyasi hak ve ödevler tanımak, böylece aralarında tam bir eşitlik sağlamaktır. Böylelikle fikir ve dinlere tam serbesti vermek, aynı şekilde söz konusu milletlerin soy ve din farklılarına bakmadan eşit temsil ederek Amerika Birleşik Devleti'ndeki Amerikan milleti gibi Osmanlı milleti meydana getirmek, böylelikle Osmanlının asli şeklini koruma, yani eski hudutlarını muhafaza etmeye çalışma fikridir. ¹⁷⁹

Siyasal pragmatist bir anlayışla oluşturulan Osmanlıcılık düşüncesi, esasen geleneksel Osmanlı devlet ideolojisinden radikal bir kopuşu ifade eder. Yöneten yönetilen ayrımını esas alan, imparatorluğun nüfusunu sınıflandırmada dini temel kriter olarak alan anlayış yerine, Fransız İhtilalıyla birlikte yaygınlık kazanan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayalı modern siyasi anlayışı hedef alır. Tanzimat Fermanı ise bu değişimin resmi tescili olarak anlam kazanır. ¹⁸⁰ Osmanlı devlet adamları, milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlıda yüksek sayıda bulunan kültür birimlerini eritebilecekleri bir Osmanlılık şuuru oluşturabileceklerini düşünmüşlerdir. Tanzimat Fermanından sonra, Osmanlı vatandaşlığını kurma düşüncesiyle İslahat

¹⁷⁷ Tunaya, age. s.68-69

¹⁷⁸ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 94

¹⁷⁹ Akçura, age. s. 9

¹⁸⁰ Vatandaş, age. s. 113

Fermanı ilan edilmiştir.¹⁸¹ Ancak burada da istenilen Osmanlılık şuuru oluşturulamamıştır.

II. Abdülhamid dönemi yasaklarına rağmen milliyetçilik fikrinin Osmanlıda yeşermeye başladığı dönemdir. Ancak birçok değişik milleti ve dini gurubu içine alan Osmanlı Devletinde, bu düşüncenin istenilen sonucu vermediği görülecektir. 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşından sonra Rumeli'nin büyük kısmının kaybedilmesiyle ilk defa Osmanlıdaki Arap ve Müslüman nüfus eskisine nazaran daha yüksek orandan ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu da Osmanlı milleti fikri yerine İslamcılık fikrinin geçebileceği düşüncesinin güç kazanmasını sağlamıştır.¹⁸²

2.4 İSLAMCILIK

İslamcılık fikri II. Meşrutiyetin en önemli siyasi ve fikri akımı olmuştur. İlimiye sınıfının imparatorluk içinde nüfusu, bu fikrin imparatorluk içinde etkin olmasını sağlamıştır. İslamcılık fikirleri genel olarak Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, gibi dergilerde savunulmuştur.¹⁸³

Japonların, 1905 yılında Rusları yenilgiye uğratması, geleneksel değerlerin modern bir medeniyette yaşayabileceği fikrinin gelişmesini etkilemiştir. Acaba Osmanlılar, Japonlar gibi sadece Batının tekniğini alarak kendi değerlerini koruyabilir miydi? Mehmet Akif bu tezleri 1908'den sonra ortaya atan belirgin kişiler arasında yer alır. Böylece 1908-1918 yılları Batıyı taklit etmeyi reddeden İslamcı bir akımın varlığı söz konusu olmuştur.¹⁸⁴

Diğer fikir akımları gibi İslamcılar da İslam âleminin ve Osmanlı devletinin geri kalış sebebini ortaya çıkarmaya ve buna çözümler sunmaya çalışmışlardır. İslamcılar genel olarak Batının İslam dünyası karşısında gelişmişliğinin farkındaydılar. Onlara göre medeniyet Batı ve Doğu Medeniyeti olarak iki farklı medeniyetti ve Müslümanlığın Batı Medeniyeti karşısında üstün olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre, Bedevi bir kavmi yeryüzünün en ileri devleti haline getiren İslam, XX. yy.'da Batının ulaşmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir. Batı, Doğuya nazaran teknik bakımdan

¹⁸¹ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 12,14

¹⁸² Age. s. 95

¹⁸³ Tunaya, age. s.72

¹⁸⁴ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 16

üstündür, ancak ahlak ve maneviyat bakımından Doğu Batıdan daha üstündür. Bu yüzden ekonomi, maddi anlamdaki kalkınma için gerekli metot ve malzemeyi ve yalnız bunları Batıdan almak mümkün ve gerekli olduğu savunulmuştur.¹⁸⁵

İslamcılarının bazılarına göre ise bütün kötülüğün nedeni Batıdır. Bu nedenle yapılacak iş, yabancı istilacıları kovmak, yabancı imtiyaz ve dokunulmazlıkları kaldırmak, gerçek İslam itikadını eski haline getirmek ve bir kısmının eklediğine göre, bütün Müslümanları meşru hükümdarı halifenin bünyesinde bütünleştirmektir.¹⁸⁶

İslamcılığı geleneksel İslam'dan ayıran en önemli fark, dinin Batıdan gelen rasyonel bakış açısının etkisiyle kendisini meşrulaştırma ve doğrulama biçiminin değişmiş olmasıdır. İslamcı ideolojide İslam, Batılı ideolojideki gibi bir dünya görüşü sunmaktadır. Artık İslamcılıkta, İslamiyet'in dünyaya uygunluğu ve meşruluğu, tamamıyla akla hitap eden, çağın paradigmalarına uygun tezlerle savunulmaktadır. Meşruluk kutsal bir güce dayanarak değil, çağın gereklerine uygunluk temalarıyla işlenmektedir. Geleneksel İslam'da bulunan öbür dünya inancına dönük güdülenme yerine daha çok bu dünya üzerine hareket etmektedir. İslam'ın sosyal hayata dönük esasları akla uygun biçimlerde yeniden ele alınmaktadır. İslamcı aydınların sık sık, İslam'ın akla uygun bir din olduğunu vurgulamaları dünyeviliğin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁷

Batının ahlaki yönden geri kalması İslamcılara göre siyaseti dinden ayıştırmalarındandır. Çünkü dinden ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır. Ayrıca bu derece makineleşmiş, maddileşmiş Batı duygudan yoksun bir hale geldiği için zalimdir. Bütün bu nedenlerden dolayı Doğu ahlaki yönden Batıdan daha üstün olduğundan onun kültürü değil, sadece tekniği alınmalı denilmiştir. Ancak burada da Batıyı taklitten kaçınılması gerektiği belirtilir.

İslamcılar Batının tekniğinin alınmasının yanında manevi değerlerinde onarılmasında yine dinin kaynağından yararlanması gerektiği, ayrıca siyasi yönden de bir İslam birliğine gidilmesi taraftarıdır. Öğretim alanında ise medreselerin ıslah edilmesinden yanadırlar. Burada medreselerde tarih ve coğrafya gibi derslerin de

¹⁸⁵ Tunaya, age. s.72

¹⁸⁶ Lewis, age. s. 340

¹⁸⁷ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 30-31

okunmasını istenilmiştir. Hatta bu dönemde şeyhülislam tarafından bunların medreselerde okunmasının caiz olduğuna dair fetva bile çıkartılmıştır. İslamcılar, Fransızların medeni kanunu alınacağına mecellenin hakkıyla anlaşılmasının daha doğru olduğunu belirtiyorlar.¹⁸⁸ İslamcılar Osmanlı imparatorluğun ve de tüm İslam âleminin kurtuluşunu İslamcı bir Rönesans formülüne bağlamışlar. Bu memleketlerin yeniden kalkınmaları ve yükselmeleri ancak İslamlaşmakla mümkün olacağını savunmuşlardır.

İslamcılık fikri siyasal yönden de hayat bulmasından dolayı o dönemde bu fikre büyük hayaller bağlanmıştır. 93 Harbi öncesi kamuoyunda savaş başladığı takdirde bütün Müslümanların Osmanlıların yardımına koşacağı, Rusya'daki Müslümanların isyan ederek Rusya'yı içten zorlayacağı fikri yayılmıştır.¹⁸⁹ Ancak savaş sonucunda umutların hepsi boşa çıkınca, İslamcılığın eski itibarını kaybettiği söylenebilir.¹⁹⁰

2.5 TÜRKÇÜLÜK

Hızla yükselen milliyetçilik fikri İslam âlemi içinde yayılmaya başlaması ile birlikte İslamcılık fikrinin de Osmanlıyı kurtulamayacağını düşünün bazı Osmanlı aydınları bu defa kendileri de milliyetçilik fikrinin yaydığı parçalanmadan kurtulmanın tek yolu olarak milliyetçiliğin kullanmasından bulmuşlardır.

Avrupa'da gelişen millet fikri, Osmanlının gayrimüslim unsurları arasında erken dönemde karşılık bulmasına rağmen, Müslümanlar ve Türkler arasında diğerlerine oranla daha geç vakte denk gelmiştir. Avrupa ülkelerine iltica etmiş veya sürgün edilmiş olan Türk aydın ve devlet adamları, milliyetçiliği ilk benimseyenler olmuşlar. Bunlar Tanzimat devlet adamları için imparatorluğun varlığını tehdit eden milliyetçiliği bayraklaştırmış kişiler olarak ülkelere dönerler.¹⁹¹

Türk milliyetçiliği fikrinin temelleri çoğunlukla, Osmanlılar dışında Avrupalı şarkiyatçılar ya da Osmanlı unsurlarından olup Türk olmayanlar tarafından atılmıştır. XVIII. yy.'da birçok şarkiyatçı Çin ve İslam kaynakları üzerinde çalışarak, İslamiyet'ten

¹⁸⁸ Tunaya, age. s.74

¹⁸⁹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminin ilk Yıllarında 'İslam Birliği' Hareketi (1876-1878)" (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sosyal Bilimler enstitüsü Ankara) 1988, aktaran Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 296

¹⁹⁰ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 295-296

¹⁹¹ Vatandaş, age. s. 116- 117

önceki doğulu Türklerin tarihini ve dillerini incelemişlerdir. Bu, İslamiyet'ten önce karanlıkta kalan Türk tarihinin ortaya çıkmasını sağlamış,¹⁹² Bu da Osmanlı aydınlarında ulusal bilincin temellerini atmasında rol oynamıştır.

Türkler arasında Türklük bilincinin büyümesini etkileyen bir diğer kişi, Genç Türklerle 1860'larda Fransa'da kalmaları sırasında dostluk kuran Fransız öğretmen ve yazar Léon Cahun'dur. Asya tarihini yarı bilimsel yarı romantik açıklaması şeklinde ele aldığı "Asya Tarihine Giriş" adlı kitabında Orta Asya steplerindeki Türk göçebelerin rolü hakkındaki yazıları sayesinde Genç Türklerde Türklük bilincinin temel oluşturmasına katkıda bulunmuştur.¹⁹³

Edward Sait, Şarkiyatçılık adlı kitabında, modern şarkiyatçıların asıl amaçlarından birisinin hem emperyalizmin hem de sömürgeciliğin bir vechesi olduğunu belirtir. I. Dünya Savaşı sonrasında değin, Avrupa'nın, dünyanın yüzde 85'ini sömürgeleştirmesi buna dayanak olabilmektedir.¹⁹⁴

XIX. yy.'ın sonları ve XX. yy.'ın başlarına doğru Türklük hareketinin beslendiği bir diğer kaynak Rusya'nın Müslüman Tatarları ve Türkler oluşturmaktadır. Rusya'dan gelen bu mülteciler yüksek derecede eğitilmiş idiler. Bunlar Panlavizm hareketinin kendilerinde oluşturduğu tepki nedeniyle Türkçülüğü savunabilmişlerdir.¹⁹⁵

Türk milliyetçiliği, sömürge tecrübesi yaşamış bir halkın milli kimlik arayışı sonucu olarak geliştirilmiş bir düşünce değildir. Bağımsız bir devletin milliyetçilik rüzgârı karşısında dağılmasını engellemek, ancak bu başarılamayınca onun yıkıntıları üzerinde milli bir devlet oluşturmak amacıyla Türk milliyetçiliği fikri ortaya atılmıştır. Türk milliyetçiliği ile devleti kurtarma ve yaşatmanın yanında çağdaşlaşma sorunu da yerleştirilmiştir. Birbirleriyle çelişen farklı unsurları, milli kimlik dayanakları olarak bir araya getirme ve sentezleme çabaları olmuştur. Ziya Gökalp'ın 'Türkleşmek,

¹⁹² Lewis, age. s. 342

¹⁹³ Age. s. 344

¹⁹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, Berna Ülner (Çev.) 5. Bs. Metis yay. İstanbul 2010

¹⁹⁵ Age. s. 346

İslamlaşmak, Muasırlaşmak' başlığı taşıyan kitabında 'Muasır İslam Türklüğü'nden bahsetmesi bu çabaların başlangıcını oluşturmaktadır.¹⁹⁶

Ziya Gökalp, Cumhuriyet kurulmadan önce yayınladığı '*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*' adlı kitabında "Muasır İslam Türklüğü"nden bahsetmesi onun milliyet kavramı içine dini de yerleştirdiğini gösterir. Ancak bu kitabından sonra çıkardığı "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserinde ise milliyet unsurunun içinde dini çıkartarak Atatürk ile aynı yolu izlemiştir. Bütün bunlar Gökalp'ın ve Atatürk'ün başlarda dini terimler kullanmalarının nedeni olarak dönemin meşruluk ölçülerine göre hareket etmeleri ve hedeflerine ulaşmak için her yolu meşru olarak görmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.¹⁹⁷

Türkçülüğün yayılabilmesini sağlayan etkenlerin başında gazete, dergi ve Türkçü kulüpleridir. Bunlardan ilki 24 Aralık 1908'de İstanbul'da kurulan Türk Derneği'dir. Bu dernek amaç olarak Türk diye bilinen bütün Türk kavimlerinin tüm özelliklerini ortaya çıkarmak olduğu belirtir. Türk Derneği'nin kapanmasından sonra Türkçülüğün daha sistematik ve siyasal biçimde organı haline gelen Türk Yurdu adlı bir dergi çıkmaya başlar. Bu derginin kurucuları; Ozan Mehmet Emin, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi aydınlardı. Daha sonra dergiye Türkçü akımının önde gelen teorisyeni olarak kabul edilecek olan Ziya Gökalp yer edinecekti. Böylelikle bu dergi, kültürel ve siyasal Türkçülüğün büyük teorik konularının tartışılıp konuşulduğu önemli ve etkili bir organ haline geldi.¹⁹⁸

Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi yayın organlarının etrafında birleşen Türkçülerin doktrinine göre; Osmanlı bayrağı altında şuursuzca yaşayan Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak ve milliyetlerini idrak etmeleri sağlanacaktır. Bu yoldan İslam beynelmilelliğine kuvvetli bir unsur olarak girebilecekler. Bu sarsılmış olan Osmanlı saltanatının dayanaklarını yeniden sağlamlaştıracaktı. Bu oluşumlar Osmanlı

¹⁹⁶ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 35,39

¹⁹⁷ Mustafa Kemal, 1923'te İzmit'te kendisine yeni hükümetin bir dini olup olmayacağını soran gazeteci Kılıçzade Hakkı Bey'e verdiği cevap hususunda Nutuk'ta şöyle açıklama yapar: "*İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi pek kısa olması lazım gereken cevabın o günkü şeraite göre ağızdan çıkmasını henüz istemiyordum... hükümetin dini olamaz! Diyemedim. Aksini söyledim.* (Nutuk, C: 2, s. 80, Aktaran: Gözaydın, agm. s. 256)

¹⁹⁸ Lewis, age. s. 347,348

içinde tamamlanınca bu defa Osmanlı dışında yaşayan milyonlarca Türklerle bağlanma imkânı elde etmiş olacaktı.¹⁹⁹

Bu nedenlerden dolayı Osmanlı aydınları yeni bir millet oluşturma çabasına girmişlerdir. Türk milliyetçiliğinin inşa süreci araştırıldığında bunun aşama aşama gerçekleştirildiği görülür. XIX. yy.'ın sonlarına doğru gelinen aşamada ulusun isminin Türk, dilinin Türkçe, olmasına karar verilmiştir.²⁰⁰ Ulusal kimlik için ulusun sürekliliği şartı, ulusal tarihin inşasını dönemin aydınlarının uğraş alanlarının biri haline getirir. Milliyetçilik, bir duygu, bir eğilim, bir siyasi yaklaşım, bir ideoloji olduğuna göre; tarih yazarının milliyetçiliğin bu özelliklerini göz önüne alarak yazmalıdır.²⁰¹ Bu nedenlerden dolayı milliyetçiliğin inşa sürecinde rol alan tarih yazarları çoğu zaman ulus oluşturma çabalarının etkisiyle bilimsel tarih alanının dışına çıkabilmişlerdir.

Türkçüler diğer Batı devletleri gibi kalkınmanın yolunu milliyetçilik fikrinde görmüşler. Milletlerin bir araya gelmesinden oluşan ümmet içinde, Türkler milliyetlerini oluşturarak diğer milletlerle ahenkli bir şekilde yaşayabilecekler. Bu halde milliyetçilik fikri batılılaşmaya engel değildir.²⁰²

Türkçülüğün zeminini oluşturan unsurlardan biri de Balkan Savaşlarıdır. Osmanlının elindeki Balkan toprakları gitmesi nedeniyle Osmanlıyı kurtaracak tek çözüm yolu olarak Türk milliyetçiliğinin yükseltilmesinden görülüyor. Çünkü milliyetçilik topluma aşılandığında birey özgürlüğü yerine tam bağımsızlık düşüncesi, ferdi şahsiyet yerine milletin korunması fikrini güçlendireceği savunulmuştur.²⁰³ Türkleşmek sadece tehlikeler karşısında birleşmek değildi. Bu Türk milletinin vücut bulması, sosyal bir inkılabın gerçekleşmesi demektir. Türkçülerin planlamış oldukları bu devrime göre Batılılaşmak Avrupa'nın bütün değerlerinin alınması değildir, onlar Batının tekniği, İslam'ın ahlak ve ibadeti ile Türk milletinin örf adetleriyle kültürünün alınması gerektiğini belirtirler.

Her ne kadar Türkçüler Tanzimatçıları Doğu-Batı karışımını göz önüne almadıklarından ikili bir yapı oluşturmakla suçlasalar da kendileri de üçlü bir yapıyı

¹⁹⁹ Tunaya, age. s.75

²⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Vatandaş, age.

²⁰¹ Vatandaş, age. s. 210

²⁰² Tunaya, age. s.77

²⁰³ Age. s.77

savunmuş bulunuyorlar. Osmanlı imparatorluğunu üç temel prensip üzerine oturtmak istemişler; Türkçülüğü gerçekleştirmek isterken İslamlığı da Osmanlılığı da bırakmamışlardır. Oluşturulmasını savundukları Türk-İslam medeniyetini birbirini inkâr edecek unsurların karışımına dayandırmışlardır. Bununla beraber Türkçülük cereyanı mensupları öncelikle Türklerin yüksek bir millet meydana getirme kabiliyetlerine sonra da Batı medeniyeti içinde seçkin bir mevkie yükselme şansları olduğuna inanmışlardır. Bu inanç yeni Türkiye'nin kurucularına bütün müdafaa-i hukuk hareketini aşlamıştır.²⁰⁴ Üç marka; İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük arasındaki farklar her zaman kolaylıkla görülmez. Osmanlılar, eşitlikçi söylemlerine rağmen gayrimüslimlere gerçek bir eşitlik vermeye tam olarak hazır olmadıklarını göstermişlerdir. Türkçüler savundukları daha büyük Türk ailesi, Müslümanlarla sınırlı olduğunu gösterdiler. Buraya kadar her iki grupta İslamcıydı. Osmanlı liderler de, işlerine geldiği zaman, hem panislamizm'i hem de Pantürkizm'i kullanmaya daima hazırdılar.²⁰⁵

Türkçülük fikirlerinin kaynağı Jön Türkler hareketine kadar gider, ancak Türkçülüğü ilk defa sosyolojik bir metotla dağınık fikirlerin toplanması ve bir sistem haline getirmesi Ziya Gökalp tarafından olmuştur. Gökalp, Durkheim sosyolojisinin uygulamasıyla millet, hars (kültür), medeniyet, mefkûre (ideal) gibi terimleri bilimsel bir metotla işleyerek Türk milliyetçiliğinin temellerini bunların üzerinde kurmuştur.

²⁰⁴ Age. s.78-79

²⁰⁵ Lewis, age. s. 349

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'TA DİN VE MİLLİYETÇİLİK

XIX. yy. Osmanlı'nın buhranlı yıllarını yaşadığı dönemdir. Bunun en önemli nedeni, Osmanlı'nın Batı karşısında gerek askeri gerekse de teknik yönden uğradığı yenilgiler ve hızla yayılmakta olan milliyetçilik akımıdır. Bu dönemde milliyetçiliğin hızlı yayılışıyla Osmanlı içindeki farklı unsurların bağımsızlık istemeleri karşısında, Osmanlı'nın yıkılmasını önlemek ve onun eski gücüne kavuşmasını isteyen Osmanlı aydınları devrin koşullarından etkilenmiş ve fikirleri de bu devrin koşullarına göre şekillenmiştir.

Gerek milliyetçilik rüzgârının yarattığı dağılma, gerekse Batı karşısında askeri ve teknik yönden Osmanlı'nın içine düştüğü durumdan kurtarmak için Osmanlı aydınları içinde birçok farklı fikir ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp'ın da belirttiği gibi bu fikirler başta çağdaşlaşma düşüncesinden ortaya çıkmışlardır. III. Selim devrinde başlayan bu eğilime II. Meşrutiyetten sonra İslamlaşmak gayesi katıldığını, son evrede ise Türkleşmek akımının doğduğunu söyler. O, bu üç akımın da gerçek ihtiyaçlardan doğduğunu belirtir.²⁰⁶ Osmanlı'nın son döneminde doğup gelişen bu fikir akımları, Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde önemli bir yer tutar. Bu fikir akımlarından Türkçülük daha ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Bunun sebebi ise laik bir bakış açısının ürünü olarak doğan din reformu hakkında çarpıcı görüşlerin İslamcılar ve Batıcıların değil Türkçülerden gelmiş olmasıdır.²⁰⁷

Aynı dönemin düşünürlerinden olan Ziya Gökalp, dönemin aydınları arasında önemli bir yere sahiptir. Gökalp'ı dönemin diğer düşünürleri arasında önemli kılan

²⁰⁶ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.5

²⁰⁷ Orhan Türkdoğan, "Milli Kültür, Modernleşme ve İslam", Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 108, Aktaran: Akyul, agt. s. 1

sebeplerden biri, onun sosyolojiyi disiplini çerçevesinde gerçekleştirdiği kendi düşünsel gelişimi ve arayışını dönemin kurucu ruhuna denk düşürmesi, bulduğu cevapları sistemli ve yalın bir dille kamuoyuyla paylaşmış olmasıdır.²⁰⁸ Gökalp'ı önemli kılan bir diğer etken de, onun Osmanlı imparatorluğu ile Türkiye cumhuriyeti arasındaki köprü noktasını teşkil eden bir geçiş devrinde yaşamış olması²⁰⁹ ve Gökalp'ın Türkçüler arasında ırkçı yönelimlerden uzak durarak dine özel bir yer vermiş olmasıdır.²¹⁰

Gökalp'ın düşünceleri incelendiğinde onda dinin tonunun gittikçe değiştiği görülecektir.²¹¹ Çünkü almış olduğu eğitimin niteliği, ileride oluşturacağı sentezin karakterini ve zihinsel haritasını etkileyerek buna yön vermiştir.²¹² İlk başlarda ailesinin ve büyüdüğü çevrenin etkisi ile dini duyguları güçlü olan Gökalp, daha sonra din ile milliyetçiliği birbiriyle barıştırmaya çalışmıştır

Ziya Gökalp, etkisi altında kaldığı fikirlere ve çevreye göre görüşleri değişmiş bu da tezatlarla düşmesine neden olmuştur. Kendisi tarafından da fark edilen bu tezatların telafisi için, birbirine zıt bu fikirleri toplamış ve bunların birbirlerinden ayrılamayacağını iddia etmiştir. Bu nedenle Türklüğü, İslamiyet'i ve Avrupa medeniyetini telif için gösterdiği gayret, tezatların kaynağı gibidir.²¹³ Ancak Gökalp'ın böyle bir senteze ulaşmış olmasının nedenini onun uyumcu ve uzlaşmacı kimliğine bağlayanlar da olmuştur. Çünkü bu üç fikir akımında güçlü taraftarlarının ve altyapılarının olması nedeniyle böyle bir yola başvurduğu belirtilir.²¹⁴ Ancak Gökalp'ın daha sonra İslamcılık fikrini terk etmesi onun uyumlu olmaktan çok devrin koşullarına göre hareket ettiğini gösterir.²¹⁵

3.1 ZİYA GÖKALP VE YETİŞTİĞİ SOSYO-POLİTİK ORTAM

Ziya Gökalp'ın hayatı, eserlerinin daha iyi anlaşılmasına yaradığı için önemlidir. Düşünürün yaşam öyküsü ve fikirleri arasındaki ilişki Gökalp'ın yaşam öyküsünde de

²⁰⁸ Muhammed Veysel Bilici, "Türkçülüğün Esasları", Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.), **Ziya Gökalp**, 1. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 2011, s. 93

²⁰⁹ Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi**, s. 134

²¹⁰ Aynur Erdoğan, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"; **Ziya Gökalp**, Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.), s. 84

²¹¹ Akyul, agt. s. 57

²¹² Agt. s. 51

²¹³ Vakkasoğlu, age. s. 197

²¹⁴ Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 11

²¹⁵ Vakkasoğlu, age. s. 197

kendisini göstermektedir.²¹⁶ Bu nedenle dönemin koşulları ile onun yaşamış olduğu psikolojik buhranları göz önüne alacak bir yaşam öyküsünden bahsetmekte yarar bulunmaktadır.

Asıl adı Mehmet Ziya olan Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır'da doğdu.²¹⁷ İlk dönemlerinde Gökalp, büyüdüğü çevrenin, ailesinin ve özellikle, Vilayet Evrak Müdürlüğünde çalışmakta olan babası Mehmet Tevfik Efendi'nin etkisindedir. Bu nedenle dini duyguları güçlüdür.²¹⁸

Ziya Gökalp, 1888 yılında Diyarbakır Askeri Rüştîyesi'nde okurken babasını kaybeder. Daha sonra Diyarbakır İdadisinde devam eden Gökalp, bu dönemde okulda fen bilgisi derslerini veren Rum kökenli Doktor Yorgi isimli hocasının tesirinde kalır. Yorgi Hoca'sından Avrupa Felsefesi ve Fransız Edebiyatı alan Gökalp aynı dönemde amcası Hasip Efendiden de İslami fikirler alır. Bu iki ayrı fikir arasında ruhi bunalım geçiren Gökalp,²¹⁹ İdadinin son senesinde intihara teşebbüs eder.²²⁰

Gökalp, o yıllarda yaşadığı bunalımı kendi kaleminden şöyle anlatır: *‘İdadide bir taraftan tabii ilimler okumaya, diğer yönden kelam dersleri almaya başladık. Biri müspet, diğeri menfi elektriğe sahip bu iki ters cereyan, ruhun boşluğunda her çarpışma oldukça hakikat şimşekleri yerine, şüphecilik yıldırımları vurmaya başladı... Bu buhranın beni fiilen intihara sevk ettiğini, birçok seneler sihre düşkün hale getirdiği, vücutça zayıflatarak bir deri bir kemik haline koyduğunu söylemek buhranın şiddetini göstermeye yeterlidir.’*²²¹

Hayatını aydınlatacak büyük hakikati kaybeden ve onu baştan nereden arayacağını bilemeyen Gökalp, bu dönemde tamamıyla dini bir buhran içinde kıvranan adamdır. Onun için intihar meselesi hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Gökalp,

²¹⁶ Tülay Kaya, “Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar”; **Ziya Gökalp** Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.), s. 13

²¹⁷ Tuncay, age. s. 17

²¹⁸ Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, A. Göke Bozkurt (Çev.), 1. Bs. İlgî Kültür Sanat yay. İstanbul 2010, s. 114

²¹⁹ Vehbi Vakkasoğlu, Tarih Aynasında Ziya Gökalp, adlı kitabında, Gökalp'ı intihara sürükleyen fikir bunalımlarını yaşamasına neden olan bir diğer kişi olarak, o dönemde Diyarbakır'da, kolera salgını için bulunan Dr. Abdullah Cevdet'in yaydığı ateistlik düşüncelerinin de etkisi olduğunu belirtir. (Vehbi Vakkasoğlu, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, 3. bsk, Cihan yay. İstanbul 1984, s. 19)

²²⁰ İsmail Acar, **Türkçülüğün Esasları Üzerinde Bir Değerlendirme**, Liva yay. İstanbul-2005

²²¹ Ziya Gökalp, “Hocamın Vaziyeti” Küçük Mecmua, 1. C. S:19, 09 Ekim 1922, s. 1-5, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardaş, (Hzl.) MEB yay. İstanbul 1997, s. 14,15

yaşadığı dini bunalımdan da bir nevi Durkheim'i keşfetmesiyle aşar.²²² Bu konu üzerinde tez hazırlayan hocası Durkheim'i yakında izlemiş, daha sonraki yazılarında intihar nedenini mefkûresizlik (ülküsüzlük) olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.²²³ O, niçin yaşamalısorusuna, ülkü için cevabını verir.²²⁴ Durkheim'in dini, sosyal birleştirici yönünün ele alması Gökâl'ın dini yönden yaşadığı bunalımı bir nevi aşmasını sağlar.

Gökâl, Durkheim sosyolojisinde şu soruların cevabını bulmuştur. Toplumsal yaşamı yönlendiren değer ve ideallerin nelerdir? Bunların yapısının ne oluşturur ve etkileri ne şekilde ortaya çıkar?²²⁵ Gökâl, bulduğu bu cevapları, Osmanlının kurtuluşunda ve yeni Cumhuriyetin kalkındırılmasında nesile mefkûreler (idealler) şeklinde aşilayarak sağlanabileceğini savunmuştur.

İntihar olayından sonra eğitime devam etmek isteyen Gökâl İstanbul'a gelir. Parası olmadığından bu dönemde ücretsiz olan Veteriner Okuluna kayıt olur. Fakat o dönemde okul dersleri Gökâl için adeta formalitedir. Onun asıl uğraşı gizli derneklerin çatısı altındaki toplantılardır.²²⁶ Bu derneklerin etkisiyle Batı kültürü ile ilgili kitaplar elde etmeye başlar. Bazı yayınları yanında bulundurmasından 12 ay hapse mahkûm edilir. Bu cezadan dolayı okuldan uzaklaştırılır ve Diyarbakır'a sürgüne gönderilir. Diyarbakır'dayken amcasının kızıyla evlenir. Bu evlilik onu maddi sıkıntılarından kurtarır. Çünkü vefat etmiş olan amcasından kızına yüklü bir miktarda miras kalmıştır.²²⁷

Ziya Gökâl, 1908 yılında İttihat ve Terakki Partisinin (İTP) Van, Bitlis ve Diyarbakır heyetlerinin müfettişliğine atanır. 1909 yılında Darülfünunda hocalık yapmak üzere İstanbul'a gelir. Ancak yeterli ücret almadığından tekrar Diyarbakır'a döner. Burada Peyman gazetesini çıkarmaya başlar. 1909 yılının son aylarında ise İttihat ve Terakki Partisi tarafından Selanik'e gönderilir.²²⁸

²²²Vakkasoğlu, age. s. 22

²²³ Heyd **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 19

²²⁴ Ziya Gökâl, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 26

²²⁵ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 59

²²⁶ Vakkasoğlu, age. s. 26

²²⁷ Age. s. 28

²²⁸ Tuncay, age. s. 40

İTP'nin büyük kurultayı için 1909 yılında Selanik'e giden Gökalp, bu dönemde fikirlerinin bir kısmının sorgulanmasını ve yeni açılımları beraberinde getirir. Gökalp burada ulusalcı eğilimlerle karşılaşır ve bunun sonucunda önceki fikirlerinden bir takım değişimler meydana gelir.²²⁹

Osmanlının fikir ve kültür dünyasında yapılan ilk reformların zemini Selanik'tir. Osmanlının geçirdiği sarsıntılar ilk önce burada duyulmuştur. Çünkü burada gerek padişahın tesiri gerekse de Osmanlı geleneğinin hususiyetleri en az hissedilmektedir.²³⁰ Selanik'in bu atmosferi, Gökalp'ın birçok düşüncesini de değiştirmekte, gerçek Gökalp'ın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Osmanlının içinde bulunduğu bunalımlardan dolayı Gökalp daha okul yıllarında ülke problemleriyle ilgilenmiş, yaşamı boyunca birçok siyasi ve sosyal örgütlenme içerisinde bulunmuştur. Gökalp Selanik'e gittikten sonra daha önce savunduğu birçok düşüncesinde değişim yaşanmıştır. Artık Gökalp Osmanlılık ülküsü yerine Türk milliyetçiliği ülküsünü savunmaya başlamıştır. Ancak medreselerin düzeltilmesi ve eğitimde yenileşme ile ilgili yazılarına devam etmiştir. Bu dönemde Gökalp, dilde Türkçülüğü savunan Genç kalemler gurubuna katılmış ve bu dergide Türkleşme ile ilgili yazılar yazmıştır. Bu sırada özellikle Ömer Seyfettin'den etkilenen Gökalp artık Türkçü Gökalp'tır.²³¹

Gökalp, Selanik'te, İttihat ve Terakki'nin içinde çok hızlı yükselmeye başlar. Bunun nedeni İttihat ve Terakki'nin gerek devlet idaresinde gerekse de devlete benimsetmek istedikleri kültür politikalarında çok hazırlıksız olmalarından kaynaklanmaktadır. Gökalp, partinin bir nevi ideologu haline gelerek bu boşluğu kapatır.²³² Gökalp'ın Selanik yılları dolu dolu geçer. Burada okullar açıp ilk defa dersler icat eden, dergiler etrafında yeni kadrolar meydana getiren ve Gençlik Bürosunda yetiştirdiği gençleri uygun gördüğü yerlere yerleştiren Gökalp, devre damgasını

²²⁹ Bircan age. s.16

²³⁰ Vakkasoğlu, age. s. 37

²³¹ Bircan age. s.16

²³² Vakkasoğlu, age. s. 38,39

vurmuştu.²³³ Gökalp'ı intihara götüren mefküresizlik artık kaybolmuş, onun uğrunda savaşaacağı bir gayesi olmuştur.

Ziya Gökalp bu dönemde Yusuf Akçura gibi düşünürlerin ortaya attığı fikirlerden etkilenir. Çok geçmeden İstanbul'da, Yusuf Akçura'nın çıkardığı 'Türk Yurdu' adlı derginin Yazı İşleri Müdürlüğüne başlamıştır. Türk Yurdu'nda yazdığı yazıları daha sonra 'Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak' ismiyle kitap olarak bastırmıştır.²³⁴ Gökalp ve arkadaşları Osmanlının geniş bir coğrafyada, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan güçlü bir imparatorluktan, siyasi, ekonomik ve askeri bunalımlarla birlikte geriye çekilmeyle birlikte ulus sürecine geçme sorunlarına karşı teori ve çözüm üretme arayışlarına girmişlerdir.²³⁵ Bu nedenle Gökalp'ın siyasi düşünceleri ile dönemin siyasi olguları arasında bir paralellik bulunduğu söylenebilir. İlk dönemlerde İslamcılık düşüncesine ilgi gösterdiği bilinen Gökalp'ın daha sonra milliyetçi bir çizgiye bürünmesine rağmen yine de dini tamamıyla bir kenara atmamaktadır. Çünkü Gökalp'a göre milleti oluşturan değerlerin başında dil birliği. Kültürel birlik ve din birliği gelmektedir. Bu milliyetçilik anlayışı, bir nevi kültür milliyetçiliğidir.

Balkan Savaşının 1912 yılında başlaması nedeniyle İTP'nin merkezi İstanbul'a taşınır. Gökalp, Selanik'teki fikir ve kültür dünyasını da İstanbul'a taşır. Çünkü burada da hükümetin akıl hocalığını Gökalp üstlenmiştir.²³⁶ Gökalp İstanbul'da Darülfünun ve Eğitim Fakültesinde kalmış, 1913 ve 1914 yılları arasında Edebiyat Fakültesinde edebiyat hocalığını yapmıştır. Bu göreviyle birlikte Gökalp, İstanbul Üniversitesinin ilk sosyoloji profesörü olmuştur. Gökalp, düşünceleri üzerinde büyük etki yapan Durkheim sosyolojisine dayanarak sosyal ve kültürel konularda araştırmalar yapar.²³⁷ Artık Gökalp fikirlerini temellendirmede yoğun bir şekilde Durkheim ve Comte gibi Batılı düşünürlerin fikirlerinden yararlanır.

Batıda bir sosyal hastalığın tedavisinde yol gösterici olarak kullanılmak istenilen sosyoloji, bizde yeni, daha doğrusu Batılı bir toplum oluşturmada kullanılmak

²³³ Age. s. 44

²³⁴ Uriel Heyd, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, Sebil yay. İstanbul-1980 s. 27

²³⁵ Bircan age. s.12

²³⁶ Vakkasoğlu, age. s. 86

²³⁷ Bircan age. s.6-7

istenilmiştir. Gökalp da, günümüze kadar uzanan hastalıklı toplum yapısını Durkheim'den almış olduğu sosyolojiyle reçeteler hazırlamıştır.²³⁸

Gökalp'ın hayatının en önemli devresi Osmanlının son yıllarına dayanır. Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti, Rumeli'deki tüm topraklarını kaybeder. Bu nedenle birçok Osmanlı aydınında olduğu gibi Gökalp'ta da Osmanlılık fikirleri zayıflamaya başlamıştır. Halifeye bağlı Sünni Müslümanlar imparatorluktan kalan parçaları koruma umidinde olsalar da Arnavutluk ve Hicaz gibi Müslüman eyaletlerde başlayan isyanlar bu ümidin de suya düşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Türkçü Turancı mefkûreler Osmanlı aydını için daha gerçekçi görünmeye başlamıştır. Bu mefkûreleri ilk ortaya atanlardan birisi de Gökalp'tır. Gökalp bundan böyle enerjisini bu mefkûreye meşru temeller sağlamaya harcamıştır.²³⁹

Gökalp, asayiş bozma ve Ermenilere zor kullanma iddiasıyla 1919 yılında Divan-ı harpte idamla yargılanmış, mahkeme sonunda, Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. 30 Nisan 1921de Kars Savaşında esir alınan İngilizlerin karşılığında Malta'da ki Türklerin serbest bırakılmasıyla yurda dönerek Diyarbakır'a yerleşmiştir. 1922 yılında eğitim fakültesinde felsefe dersleri vermeye başlayan Gökalp bu dönemde çıkardığı Küçük Mecmua dergisinde tarihi kültürel, dinsi ve coğrafik nedenlerden dolayı Kürtler ve Türklerin birbirlerini sevmeleri gerektiğine dair "Türkler ve Kürtler" adlı makalesini kaleme almıştır.²⁴⁰

Gökalp, 1923 yılında Atatürk'ün isteği ile Diyarbakır'dan milletvekili seçilerek Ankara'ya taşınır. Burada Gökalp'ı büyük görevler beklemektedir. Çünkü düşmana karşı savaş kazanılmıştı ve asıl iş yeni başlıyordu. Bu da sosyal inkılaplardır. M. Kemal bu inkılaplar için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla oluşturduğu komisyon için Gökalp'ı da Ankara'ya davet eder.²⁴¹

Bu yıllarda ilkin TBMM hükümetinin ilk satın aldığı, eski Türk dinleri hakkında "Türk Töresi" adlı eserini kaleme alır. Daha sonra liselerde okutulmak üzere "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı çalışmasına başlar. Günümüze kadar gelmiş olan CHP'nin altı

²³⁸ Vakkasoğlu, age. s. 56

²³⁹ Heyd, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, s. 26

²⁴⁰ Bircan age. s.7

²⁴¹ Vakkasoğlu, age. s. 69

okunu temsil eden esaslar da Mustafa Kemal'in isteği üzerine Gökalg tarafından kaleme alınır.²⁴² Bu nedenle bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisinin bir bakımdan Gökalg'ın eseri sayılır.²⁴³

Gökalg, bu dönemde yazmaya başladığı “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı çalışmasına rahatsızlandığı için yarıda bırakmış, tedavi için geldiği İstanbul'da 25 Ekim 1924 yılında vefat etmiştir.

Türk düşünce, kültür ve siyasal tarihinde önemli simalarından olan Ziya Gökalg, ulus devlete geçiş döneminde karşılaşılan sorun ve bunalımların etkisiyle Türk toplumu ve Türk kültürü üzerine sosyolojik, kültürel ve siyasal teori ve değerlendirmeler ortaya koymuştur. Gökalg'ın birçok siyasal ve dini ve kültürel düşünce ve önerilerini yeni kurulan cumhuriyetle birlikte yaşama geçme olanağı elde etmiştir. Gökalg'ın bu sosyolojik toplumsal yaklaşımları üzerinde dönem itibariyle batılı algıların da etkili olduğu bir gerçektir.²⁴⁴

3.1.1 Gökalg'ın Milliyeti Sorunu

Türk Milliyetçiliğin fikir babası olarak kabul edilen Ziya Gökalg, Diyarbakırlı olmasından dolayı onun Kürtlüğü hep tartışıla gelmiştir. Heyd, “Türk Milliyetçiliğinin Temelleri” adlı eserinde Gökalg'ın Kürtlüğü ile ilgili olarak; onun atalarının Çermikli olduğunu belirtir. Gökalg'ın kendisi ve onun hayatını yazan birçok milliyetçi kesim Çermik'in her ne kadar Kürt köyleri ile çevrili olsa da Çermik halkının Türk olduğunu söylerler. Bununla birlikte siyasal muhalifler Gökalg'ın Kürt menşeli olduğunu iddia ederler. Heyd, Gökalg'ın bu iddiaları reddetmesine rağmen onun ortaya koyduğu delillerin pek ikna edici olmadığını belirtir. Gökalg'ın bu konuda hiçbir ailevi rivayette bulunmadığını belirtir. Ancak İstanbul'a ilk gelişinde (1896) Gökalg, Türk olduğunu hissettiğini belirttirerek şöyle bir açıklama yapar “*Cedlerim Türk olmayan bir bölgeden*

²⁴² Bunlar başta Gökalg tarafından 9 umde olarak hazırlanır. Sonradan altıya indirilir.

²⁴³ Vakkasoğlu, age. s. 70-77

²⁴⁴ Bircan age. s.16

*gelmiş olsa bile kendimi Türk sayarım. Çünkü bir adamın milliyetini tayin eden ırki menşe değil, terbiye ve duygulardır*²⁴⁵ der.

İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Partisinin ileri gelenlerinden olan Ali Kemal, Ziya Gökalp'ın Kürt olduğunu ileri sürer. Ali Kemal'in bu Kürtlük isnatlarına Ziya Gökalp "Yeni Hayat" adlı kitabında "Ali Kemal'e" adı altında sertçe bir şiir yazar.

...

Hatta ben olsaydım: Kürt, Arap, Çerkes;

İlk gayem olurdu Türk Milleti

Çünkü Türk kuvvetli olursa, mutlak,

Kurtarır her İslam olan milleti!

...

Türklük hem mefkûrem, hem de kanımdır:

Sırtımdan alınmaz, çünkü kürk değil!

Türklük hadimine "Türk değil" diyen

Soyca Türk olsa da "piçtir" Türk değil.²⁴⁶

Şiirde de görüldüğü gibi Gökalp, Türk kanımdır, ancak Türk olmasam da ilk gayesinin Türk olacağını, şayet Türk güçlü olursa bütün İslam'ı kurtarabileceğini belirtir.

Gökalp, Türklüğünün ispatı için savunduğu iddialardan birisi de Güneydoğuda yaşayan birçok aşiretin aslen Türk olup sonradan Kürtleştiği hakkındadır. "Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler" adlı kitabında Gökalp, bugün Türkleşmiş

²⁴⁵ Ziya Gökalp, "Hocamın Vaziyeti" Küçük Mecmua, 1. C. S:28, 25 Aralık 1922, s. 1-6, Haz: Rıza Kardaş, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, MEB yay. İstanbul 1997, s. 231 Aktaran: Heyd, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, s. 15

²⁴⁶Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, Toker yay. İstanbul 2005, s. 80

birçok aşiretin aslından Türk olduğunu, Türk boylarının Kürtleşmelerini belli başlı sosyolojik ve siyasal nedenlere bağlamaktadır.²⁴⁷ Gökalp'ın böyle bir kitabı yazmasının nedeni parçalanmış olan imparatorluktan kurulacak olan milli devletin sınırları içine Türklerle birlikte Kürtleri de alma gayesi olabilir.²⁴⁸

Gökalp, "Millet nedir" adlı makalesinde, milletin ırk ve kavimden gelmediği, milleti oluşturan bağın terbiyede, kültürde yani duygu birliğinin olduğunu belirtir. Örneğin ırkça Türk olmadığı halde, terbiye ve kültür bakımından Türk ruhuna sahip dindaşlarının bulunduğunu bunların bir kısmının milli savaşlarda da öncülük etmelerinden dolayı bunların Türklüğün dışında saymanın yanlış olduğunu belirtir.²⁴⁹ Burada da kendisinin Türk olmadığını söyleyenlere karşı bir nevi cevap vermek istediği söylenebilir. Zaten makalenin devamında, Selçuklular ve Artukoğulları'ndan beri Diyarbakırlıların aslen Türk olduğunu savunur. Bunu kanıtlamak için de, Kürtlerin genellikle Şafii olmalarına rağmen Diyarbakırlıların Hanefi mezhebinde olduğunu, Diyarbakırlıların kendi aralarında konuştukları dilin Azeri lehçesi olduğunu belirtir. Bu nedenlerden dolayı kendisinin de ırk olarak Türk olan bir Diyarbakırlı olduğunu belirtir.²⁵⁰

Heyd, Gökalp'ın Türklük iddiasının baba tarafına dayandığını anne tarafının ise Diyarbakır'ın tanınmış Kürt ailelerinden olan Pirinçzadelerden olduğunu belirtir. Kürtçe konuşabilen hatta Kürtçe üzerine bazı araştırmalar yapan Gökalp'ın hangi soydan gelmiş olursa olsun onun bir Türk çevresinde yetiştiğini belirtir.²⁵¹ Günümüz modern gen bilimi saf bir ırkın var olamayacağını kabul eder.²⁵² Bu yüzden bize göre kişinin etnisitesini, onun içinde yaşadığı toplum ile bireyin kabulleri oluşturmaktır. Ayrıca

²⁴⁷ Ziya Gökalp'ın Kürt aşiretleri ve Kürtlerin örf adetleri, yaşantıları, geçim kaynakları vb. hakkında geniş bilgi için: Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Toker yay. İstanbul-2007

²⁴⁸ Gökalp'tan böyle bir çalışma yapmasını isteyen kişi Dr. Rıza Nur'dur. Dr. Rıza Nur, Kürt meselesinin kendisini üzdüğünü, Kürtlerin gelecekte milli bir davaya kalkmalarında korktuğunu ve Kürtlere Türk olduklarını anlatmak için Gökalp'tan böyle bir çalışma yaptırdığını belirtir. (Rıza Nur, "Hayat ve Hatıram", C: 3, İşaret yay. İstanbul 1992, s. 235. Aktaran: Murat Şentürk, "Kürt Aşiretlerinin Tetkiki: siyasal ve Sosyolojik Bir Araştırma", Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, **Ziya Gökalp**, s. 129-130

²⁴⁹ Ziya Gökalp, **Küçük Mecmua**, 1. C. S. 28, 25 Aralık 1922, s. 1-6, Haz: Rıza Kardeş, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, MEB yay. İstanbul 1997, s. 227-228

²⁵⁰ Ziya Gökalp, "Hocamın Vaziyeti" **Küçük Mecmua** 1. C, S:28, 25 Aralık 1922, s. 1-6, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardeş (Hzl), MEB yay. İstanbul 1997, s. 229-231

²⁵¹ Heyd, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, s. 15-16

²⁵² Claude Lévi-Strauss, **İrk, Tarih ve Kültür**, Metis yay. İstanbul 1994, s.20

Osmanlı Devletinde, milliyetçilik fikirleri gelmeden önce bir kimsenin mensup olduğu kökenin her hangi bir değerinin olmadığı belirtilmesinde yarar bulunmaktadır. Bu tür tartışmalar milliyetçilik fikri ile birlikte Osmanlı halkı arasına girmeye başlamıştır.

Burada dikkat çeken en önemli unsur Gökalp'ın Kürt olmaktan çok onun İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır temsilcisi olarak Selanik'e gitmeden önceki yaşamında Kürtçülüğe ilgi duymuş olmasıdır. Gökalp'ın, gençlik yıllarında idealinin ne olduğu genellikle kapalı tutulmuş ya da geçiştirilmiştir. Buna rağmen bir kısım kaynaktan, Gökalp'ın o günlerde hedefinin Kürtçülük olduğu belirtilmiştir.²⁵³

İttihat ve Terakki Partisi ilk kurulduğu dönemde birçok Kürt ulusçusunun da desteğini almıştır. Bunun en önemli nedeni Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğini daha savunmuyor olmasıdır. Örneğin II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulmuş olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, yayımladığı beyannamede, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayımladığı politik programın maddelerini dayandığını beyan eder. O dönemde her iki örgütün mutlakiyet karşısında meşrutiyeti savunması ve modernizeme bakış açılarının aynı olması onların belli ilkelerde benzer dil kullanmalarını sağlamıştır.²⁵⁴

İttihat ve Terakkinin Diyarbakır şubesi başında Gökalp'ın bulunduğu dönemde bu cemiyetin ilk yönetim kurulu üyelerinden birisi de İstanbul'daki Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesi başyazarı olan Mirikatibizade Ahmed Cemil'dir. Ahmed Cemil'in hem Kürt ulusçularıyla hem de İT yöneticileri ile araları iyiydi. Ziya Gökalp ve yakınlarının da II. Meşrutiyetin başlangıcında o zamanki Kürt ulusçularıyla ve Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkileri vardı. Hatta Gökalp'ın Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesinde bir şiiri yayımlanmıştır. Aynı zamanda Kürdistan'da bir gazete ilk defa yayımlanan Kürtçe bir yazı Gökalp'ın kaleminden ve onun yönettiği Peyman gazetesinde yayımlanır. Yine Gökalp'ın dayısının oğlu Pirinçzade Fevzi'nin Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesine yazdığı bir mektupta Diyarbakır'da yürütülen çalışmalardan bahsederken Gökalp'ın on yıllık çalışma sonunda hazırladığı

²⁵³ Vakkasoğlu, age. s. 19

²⁵⁴ Malmisanij, **Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'da Kürt Ulusçuluğu**, , Vate yay. İstanbul 2010 s. 23-24

Kürtçe atasözleri ile dilbilgisi ve bir Kürtçe sözlüğü yakında yayımlayacağından bahseder. Buradan Gökalp'ın o günlerde nelerle meşgul olduğuna dair bilgi verir.²⁵⁵

Gökalp'ın yakın dostu ve onun gibi Türkçülüğün savunucusu olan Tekin Alp'ta Gökalp'ın o yıllarda memleketin tesiriyle kendini Kürt olarak gördüğünü Kürtlük ve Kürt dili üzerine araştırmalar yaptığını belirtir. Ancak Selanik'e giden Gökalp, burada yeni bir çevre ve fikir dünyası bulunca eskiden Kürtçülük üzerine yaptığı çalışmaları bırakmış ve o dönemki görüşlerini tamamen reddetmiş hatta yaktırmıştır.²⁵⁶

Gökalp, İTP merkezi ile iyice bütünleştikten sonra Kürt hareketinden uzaklaşmaya başlar ve zamanla bu hareketin karşısında yer alarak Türkçülüğün ideoloğu haline gelmiştir.²⁵⁷

3.1.2 Gökalp'ta Fikir Karmaşası

Gökalp, yaşadığı dönem itibariyle cumhuriyet ve demokrasi düşüncelerinde de bir değişim meydana gelmiştir. Meşrutiyet ilanından önce padişah aleyhine yürüttüğü söylemlerini meşrutiyet ilanından sonra askıya almış, savaş döneminde de vatan ve dinin selameti için halife ve sultana dualarda bulunmuştur.

Çöküş dönemi mütefekkirlerin ve siyasi yapılanmaların fikirleri çoğu zaman devrin koşullarına göre değişebilmiştir. Örneğin İTP ilk dönemlerinde Abdülhamid'e karşı Kürtçülerle birlikte hareket edebilmiştir. Ama sonradan devletin kurtuluşunu milliyetçilikte gördüklerinden bu fikrin ateşli savunucuları olabilmişlerdir. Gökalp'ın fikirlerini de çoğu zaman gündelik siyasetteki dalgalanmalar belirlemiştir. Diyarbakır yıllarında Kürtçülere ilgi duyduğu bilinen Gökalp, zamanla hem kendisi hem de mensup olduğu partinin (İTP) zamanın koşullarına göre değiştiği görülmüştür. Gökalp, ‘‘Uhuvvet Şarkısı’’ adlı şiirinde;

‘‘Osmanlıyız kardaşıktır kanunumuz ezeli

Bir milletiz Mihal Gazi ordumuza gireli

²⁵⁵ Age. s. 23

²⁵⁶ Vakkasoğlu, age. s. 32, 33

²⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için; Malmisanij, age.

*Din farkını aramamak hepimizin emeli”.*²⁵⁸

Diyerek Osmanlıcılığı savunduğu görülür. Ancak Osmanlı aydınları, milliyetçiliğin imparatorluk üzerine yaptığı yıpratma etkisini en aza indirmek için başvurdukları İslamcılık ve Osmanlıcılık fikrinde bekledikleri sonuçları alamayınca bu defa kendileri milliyetçilik fikrinin savunuculuğunu yaparak Türk milletini oluşturmaya çalışmışlardır.

Gökalp, ‘Millet’ adlı şiirinde;

“Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan

*Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan”.*²⁵⁹

Diyerek bu defa Osmanlıcılık yerine Turancılığı savunabilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında İttihat Terakki’nin etkisiyle Kafkaslara açılma düşüncesiyle Turancılığı savunmuş ve bu yönden şiir ve yazılar yazmıştır. Savaşın Osmanlı aleyhine dönmeye başlamasıyla Türk ordularını ‘Kızıl Elma’ peşinde Galiçya ve Sarıkamış’a sürükleyen İttihat Terakki’nin ve de Gökalp’ın da fikirleri değişmiştir. Artık Turancı Gökalp, Yeni Mecmua’da Moğol-Türk ayrılığı ve Tatarların yabancılığı hakkında yazılar yazmaya başlamıştır.²⁶⁰

Dönemin şartlarına göre düşüncelerinde değişim yaşanan tek Osmanlı aydını Ziya Gökalp değildir. Gökalp gibi çelişik nitelermelere uğrayan bir diğer fikir adamı Ali Suavi’dir. Osmanlı Devletinin çöküş nedeni olarak dinsizliği gösteren Suavi, cumhuriyet döneminde laiklik prensiplerini ilk defa ortaya atan kişi olarak kabul edilmektedir. Türkçülüğü, ‘Cinslik davası’ olarak niteleyip karşı çıkarken yine cumhuriyet döneminde ilk Türkçü olarak takdim edilmiştir²⁶¹

Türköne, Osmanlı aydınların çelişkili fikirleri savunmalarının nedenleri olarak; hem kendi fikir miraslarına hem de Batıda gördükleri yeniliklere pragmatik bir biçimde yaklaşmış olmalarını ve Pragmatizmin, kaçınılmaz olarak iç çelişkiler getirdiğini, bir

²⁵⁸ Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, Toker yay. İstanbul 2005, s. 88

²⁵⁹ Age. s. 97

²⁶⁰ Hilmi Ziya Ülken, **Ziya Gökalp**, Türkiye İş Bankası yay. İstanbul 2007, s.XXVI-XXVII

²⁶¹ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 101-102

diğer neden olarak da siyasi tecrübe noksanlığı ve fikirlerinin ilk olması yani denenmemiş olmasından kaynakladığını belirtir. Örneğin hararetli bir şekilde savunulan millet meclisi talebi, meclis açıldığı ve Osmanlının 93 Harbine girdiği zaman fikirlerinin pratikte ne anlam ifade ettiğini ve birbirleriyle nasıl çeliştiği görülecektir.²⁶²

Dönemin aydınlarının genelinde, düşünsel çelişkiler olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Gün geçtikçe parçalanmış bir toplumsal yapının mensubu olan bu aydınlar, kurtarma idealinde oldukları devlete, coğrafi bir mekan belirleme gayreti içerisindeydiler. Osmanlı İmparatorluğu gibi değişik etnik ve dini gurubun bulunduğu bir yapıda vatanın neresi olduğu sorusu başlı başına bir problemdir. Eğer sınırlar belirlenirse, o sınırların içerisinde yaşayanlara ortak bir kimlik belirleme çabasına girebileceklerdi. Ancak dönem şartlarından dolayı sınırlar her an değişmekteydi. Dün içeriye alınan bugün dışarıda bırakmayı ya da dün dışarıda bırakılan bugün içeriye almayı gerektiren koşullar oluşabiliyordu. Bütün bunlardan dolayı, Yeni Osmanlılarda, Osmanlı-Türk veya İslam-Müslüman kimliği etrafında devamlı gidip gelmeler yaşanmıştır.²⁶³

3.2 ZİYA GÖKALP'TA DİN

XIX. yy.'la kadar Türkler, kendilerine her şeyden önce Müslüman olarak sayarlardı. Bağlılık duygusu farklı düzeylerde İslam dinine ve Osmanlı Hanedanı ile devlete idi. Bir kimsenin konuştuğu dilin, geldiği yörenin, geldiğinin iddia ettiği ırkın siyasal düzlemde hiçbir önemi yoktu.²⁶⁴

Gökalp'in düşünceleri incelendiğinde onda dinin tonunun gittikçe değiştiği görülecektir.²⁶⁵ Çünkü almış olduğu eğitimin niteliği, ileride oluşturacağı sentezin karakterini ve zihinsel haritasını etkileyerek buna yön vermiştir.²⁶⁶ İlk başlarda ailesinin ve büyüdüğü çevrenin etkisi ile dini duyguları güçlü olan Gökalp, daha sonra din ile milliyetçiliği birbiriyle barıştırmaya çalışmıştır. Ancak, Arnavutluk ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin kutsal savaş ilanında başarısızlığa uğraması, Hintlilerin ve diğer Müslüman unsurların Osmanlının düşmanlarının yanında yer alması, nihayet Arapların

²⁶² Age. s. 104-105

²⁶³ Vatandaş, age. s. 123

²⁶⁴ Lewis, age. s. 2

²⁶⁵ Akyul, agt. s. 57

²⁶⁶ Agt. s. 51

sultana karşı ayaklanmaları, Gökalp'ın yazılarında İslamcı eğilimi büyük ölçüde azaltmıştır. Buna rağmen, bütün bu olaylar ondaki Müslüman vatanseverliğini tamamen yok edememiştir.²⁶⁷ Ancak artık Gökalp, devrin siyasi koşullarının değişmesiyle kendini asıl bulduğu Türkçülük tezine dört elle sarılmaya başlamıştır.

Mustafa Keskin, Ziya Gökalp'ın siyasi fikrini anlatırken onun hayatını iki ayrı dönem olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Gökalp'ın dine bakışını bu iki döneme göre ayıran Keskin, Gökalp'ın ilk dönemi olarak Diyarbakır'da geçen fikri hayatı ve ikinci dönem olarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin Diyarbakır delegesi olarak seçildikten sonra Selanik'e geçtiği dönem olarak ele almaktadır.²⁶⁸ Heyd de Gökalp'ın tıpkı partisi İttihat ve Terakki'nin birçok üyesi gibi başlarda Osmanlıcılık akımını desteklediğini belirtir.²⁶⁹ Şu bir gerçek ki Gökalp ilk dönemlerinde gerek çevresinin etkisi, gerekse de dönemin meşruluk ölçüsü bakımından İslamcı-Osmanlıcı yönü ağır basmaktadır.

Gökalp'ın birinci dönemi özellikle İslami çevresinden dolayı kendisi fikir olarak İslamcıdır. Diyarbakır gazetesi olan Volkan Gazetesi'nden çıkan yazıları daha çok dini yoğunluktadır. Örneğin o dönemde Volkan Gazetesinde yazdığı "İçtimai Siyasi İ'tizal-i Siyasi" başlıklı yazısında İslam'ın toplumsal bir din olduğunu belirten deliller ileri sürer. İslam'ın Arap'ı çadırdan, Türk'ü ise bozkırdan kurtarıp medeni hale getirdiğini belirten Gökalp, ayrıca yazıda içtihadı değinerek içtihat kapısının kıyamete kadar açık olacağını belirtir.²⁷⁰

Aynı dönemdeki yazılarında yine Gökalp din ile bilim arasındaki ilişkiye değinerek bilimin ne kadar gelişirse de insanda ki mukaddes eksikliği ancak dinin tamamlayabileceğini belirtir. İmanın nuru ile bilim gücü birleşirse büyük bir kuvvetin doğacağını belirtir. Ona göre din tevekkül, bilim ise tedbirdir bu yüzden din ile bilim asla çatışmazlar. Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu dönemde Gökalp geri kalmışlığın nedeni olarak dinin yeterince anlaşılıp yararlanılmadığını savunmakta, kurtuluş çaresi olarak dinin özüne dönülmesini savunan İslamcılar gibi

²⁶⁷ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 114

²⁶⁸ Mustafa Keskin, "Ziya Gökalp'ın Din Anlayışı", Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, (2003) SS. 101-118

²⁶⁹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 84

²⁷⁰ Keskin, agm.

düşünmektedir.²⁷¹ Bu dönemde laiklik onun savunduğu bir olgu olamamıştır. Onun bütün fikirlerinin temelini oluşturan din olgusu daha sonra yerini milliyetçiliğe bırakacaktır.

Birçok Müslüman çağdaşı gibi, Gökalp de geleneksel bir yapı içerisinde eğitilmiş, ilk duygusal ve düşünsel görüşleri de din tarafından oluşturulmuştur. Ancak bir yandan sufizmin diğer yandan da rasyonalizmin etkisiyle Sünni İslam'ın akide ve yükümlülüklerinden kaçmıştır. Örneğin, bazı dini yükümlülükleri, kendini tatmin edebilecek bir biçimde rasyonalize etmiş, diğerlerine gelince bir yandan dış görüşlerini korurken, öte yandan onlara yeni bir anlam vermeye çabalamıştır.²⁷²

Gökalp, dini şiirlerinde Sünni bir Müslüman'ın duygularını ortaya koymakla beraber, aynı zamanda dini yükümlülüklerin rasyonel ve sosyolojik açıklamasının ilk belirtilerine de rastlanılmaktadır. Ayrıca, Gökalp'ın, dini şiirlerinde, sufizmin etkisinin bir sonucu olan belirgin bir mistik hava vardır.²⁷³ Örneğin, "Din" adlı şiirinde;

"Benim dinin ne ümittir, ne korku

Allah'ıma sevdiğimden taparım!

Ne cennet, ne cehennemden bir korku

Almaksızın vazifemi yaparım."²⁷⁴

Gökalp'ın, dini yenileşme hareketi içerisindeki yerini kavrayabilmek için yaşadığı dönemin sosyal şartlarını göz önünde bulundurmak gerekiyor. Osmanlı'nın dağılma dönemine girmesiyle birlikte, devletin tüm siyasal ve toplumsal yapısında bir düzenlemeye gitmenin yanı sıra, dini alanda da yenileşme hareketinin başlatılması istenilmiştir.²⁷⁵

Her gelenek gibi İslami örf de toplumsal yapıdaki değişmelere göre değişebilmektedir. Gökalp, İslam hukukçularının, İslamiyet'in ilk dönemlerinde itibaren

²⁷¹ Agm.

²⁷² Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 95

²⁷³ Age. s. 96

²⁷⁴ Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 73

²⁷⁵ Akyul, agt. s. 89

örfü Kuran ve Sünnetin yasalarını açıklamada kullandıklarını ve çağın gereklerine göre değiştirebildiklerini belirtir. İmam Malik, peygamber ve çevresindekilerin davranışlarına ek olarak, Medinelilerin geleneklerini de sünnete dahil ederek kapsamını genişlettiğini belirtir. Bu nedenle Gökalp, örfün diğerlerinden egemen bir temel haline getirilmesini istemiş ve bu görüşünü “Müminin iyi kabul ettiği Tanrı için de iyidir.” Hadisini temel alarak, bazı durumlarda örfün, nassın yerine geçebileceğinin kabul edilmesi gerektiğine²⁷⁶ dair uç bir noktaya gidebilmiştir. Örneğin Gökalp, Devlet adlı şiirinde:

Kuran diyor: eyleyiniz itaat

Hakka, sonra peygambere, devlete

...

Hukuk örfü uymayınca değişir,

Örfü uydur! Demiş Tanrı millete!²⁷⁷

Görüldüğü gibi Gökalp, hukuk ile örfün çatışması durumunda örfün temel alınması gerektiğini belirtmiş.

Gökalp, nassın bu dünya ile ilgili tüm yükümlülüklerinin örften türetme olduğunu ve hatta sadece nassa dayalı yükümlülüklerin dahi uygulanabilmesi için örfü uydurulması gerektiğini illeri sürerek kapsamını da genişletmiştir. Böylece İslam hukukunda köktenci değişiklikleri yapabilecek fırsat bulabileceğini düşünmüş, bu nedenle, daha önce nassın değişmez ve ölümsüz bir kutsal yasa olduğuna dair düşüncesini hemen terk etmiştir.²⁷⁸

Heyd, Gökalp'ın bu uç noktadaki teorisine dayanarak, çok kapsamlı dini reformlar önerebildiğini, böylelikle, din ile Doğu kültürünü birbirinden ayırarak, İslamiyet'in temel değerlerinin Batı medeniyeti ve Türk kültürü ile birlikte devam ettirmesine olanak sağlamak istediğini, ayrıca din ve devleti ayırarak, İslamiyet'in, Türk

²⁷⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 99-100

²⁷⁷ Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 97

²⁷⁸ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 100

milletinin siyasi ve toplumsal yaşamı üzerindeki egemenliğine son vermek amacıyla olduğunu belirtir.²⁷⁹ Gökalp “Devlet” adlı şiirde bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir:

...

Lakin hukuk dinden ayrı bir iştir,

Bırakılmış ulu'l-emre, devlete.²⁸⁰

Gökalp artık dini ve idari otoritelerin faaliyet alanlarının ayrılması gerektiğini düşünür. Siyasal yaşamdaki tüm dini kalıntılar çıkarılmalı ve devlete tam bir iç egemenlik sağlanmalıdır. Böylelikle milletin yasal gücü şeriatla sınırlanmamış olur.²⁸¹ Gökalp, bu önerilerini hayatta iken gerçekleştirmeye çalışmıştır. Örneğin 1917 yılında, İTP kongresine sunduğu muhtıradaki geleneksel şekliyle şeyhülislamlığın kaldırılmasını istemiştir. Yine Gökalp, aynı muhtıradaki ülkenin iktisadi ve hukuki yaşamında önemli bir yeri olan başka bir dini kuruluşun, Evkaf-ı Hümayun'un kaldırılmasını istemiştir. Gökalp'a göre, yönetimin ölümlere bırakıldığı vakıf sisteminin, Türk milletine önemli zararları olmuştur.²⁸²

Gökalp, Türkiye’de çağdaş bir hukuk yaratmak için ulusal hukukun bütün dallarının teokrasi ve Klerikalizmden arınması gerektiğini belirtmektedir.²⁸³ Bu şekilde Gökalp, tam bir laik yapılanma istemektedir.

Gökalp'ın, dini ve siyasi yaşamın ayrılması gerektiği ile ilgili teorisinden en çok etkilenen kuruluş, sultanlık ve halifeliği bünyesinde barındıran Osmanlı padişahlığı olmuştur. Ancak hayatı boyunca tam anlamıyla tutarlı olmayan Gökalp, Genç Türkler yönetimi döneminde bunu açıkça söylememiş, sadece ismini değiştirmeksizin, yetkilerini değiştirmeye çalışmıştır. Daha sonra Atatürk tarafından halifelik ve sultanlığı

²⁷⁹ Age. s. 101

²⁸⁰ Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 97

²⁸¹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 101

²⁸² Age. s. 103-104

²⁸³ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 160

ayrılması yönündeki devrimi Gökalp tarafından da desteklenmiştir. Zaten Büyük millet Meclisi daha sonra sultanlığa son vermiş, en son olarak halifelik de kaldırılmıştır.²⁸⁴

Gökalp, İslami bir kural olan tesettürün (örtünmenin), ilkel toplumlarda harem, mahrem, namahremlik gibi kuralların, hep bu tabu inancının sonuçları olduğunu ve kadınların erkeklere göre bir alt düzeye düşmesinin nedenini de kadının fizyolojik zayıflığından kaynaklanmadığını, bunun erkeklere ait görevlerin kadınlar için haram sayılmasından ileri geldiğini, bu nedenle erkekle kadın arasındaki eşitsizliğin sosyal sebeplerden kaynaklandığını belirtir.²⁸⁵

Gökalp'ın din konusunda üzerinde durmak istediği esas problem, genelde dinin, özelde ise İslamiyet'in modern toplumdaki yeri ve işlevinin nasıl olacağı, Türkiye'de İslam konumunun ne olacağı şeklindedir.²⁸⁶ Gökalp, İslamiyet'e karşı çıkan bir takım Batıcılar gibi, dini inkâr yoluna değil onu bir sosyal müessese olarak kabullenip, dini istediği anlayışa göre yeniden düzenleme yoluna girmiştir.²⁸⁷ Ona göre İslamiyet, diğer dinler gibi değişebilen ve içinde geliştiği ortama bağlı olan bir tarihi olgudur.²⁸⁸

Gökalp'ın dini savunmasının önemli nedenlerinden biri de, o dönemlerde kolera salgını için Diyarbakır'da bulunan Dr. Abdullah Cevdet'le karşılaşması²⁸⁹ sonucu dini duygularında yaşadığı sarsıntı sonucu intihar teşebbüsünde bulunması²⁹⁰ ve bunun sonucunda yaşadığı idealsizliği yeni neslin yaşamasını istememiş olması olabilir. Kendisi de hayatı boyunca uğruna uğraşacağı bir ideal aramıştır. Ancak bu ideal dönemin kabullerine göre değişiklik göstermiştir.

Gökalp'a göre, dinler hayatın sembolik bir ifadesinden ibarettir. Bu yönüyle o da Durkheim'e uyarak İslam ibadetinin akli bir izahını yapmak ister. Bu izaha göre, dinin yasaları, mümini cismani arzulardan, bireycilikten yani hayvani yaradılıştan kurtarmak içindir.²⁹¹ Gökalp'a göre din; fertlere, insanüstü bir metanet, sabırlılık, şefkat ve metanet

²⁸⁴ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 105-106

²⁸⁵ Ziya Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, Toker yay. İstanbul 2005, s. 25

²⁸⁶ Akyul, agt. s. 50

²⁸⁷ Vakkasoğlu, age. s. 164

²⁸⁸ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 95

²⁸⁹ Oktay Bozan, **Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)** Çizgi yay. 1. Bs. Konya 2013 s. 104-106

²⁹⁰ Vakkasoğlu, age. s. 19

²⁹¹ Age. s. 165

vererek, onların bazıılarını manen evliyalar dercesine yüceltebilmektedir. Bu ferdin, insan olarak gelişmesinde önemli bir görev almaktadır.²⁹² Gökâlþ'a göre dinin rolü yalnız fertlere şahsiyet vermekten ibaret değildir, cemiyetlere de şahsiyet veren dindir.²⁹³

Gökâlþ'ın Diyanet tasavvuru, bazı farklılıklar olsa da Cumhuriyet'in karar alma kadroları tarafından gerçeğe dönüştürülmüştür. Diyanet kurumu ile birlikte, bir yandan dinin toplum yapısındaki yerini gözeterek kontrol altına alınmış, diğer yandan da laik yapı içerisinde dine yer vermekle dinin işlevinin dünyevi bir nitelikte olması sağlanmıştır.²⁹⁴

3.3 ZİYA GÖKALP'TE DİN VE MİLLİYETÇİLİK

Fransız ihtilalinden sonra tüm dünyada hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, çok uluslu yapılara sahip imparatorlukları derinden etkilemiştir. İçinde Türk, Arap, Kürt, Arnavut Rum, Laz gibi birçok farklı unsuru bulunduran Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik akımlarından en çok etkilenen imparatorluklardan birisi olmuştur.

Gerek milliyetçilik rüzgârının yarattığı dağılma, gerekse Batı karşısında askeri ve teknik yönden Osmanlının içine düştüğü durumdan kurtarmak için Osmanlı aydınları içinde birçok farklı fikir ortaya çıkmıştır. Ziya Gökâlþ'ın da belirttiği gibi bu fikirler başta çağdaşlaşma düşüncesinden ortaya çıkmışlardır. III. Selim devrinde başlayan bu eğilime II. Meşrutiyetten sonra İslamlaşmak gayesi katıldığını, son evrede ise Türkleşmek akımının doğduğunu söyler. O, bu üç akımın da gerçek ihtiyaçlardan doğduğunu belirtir.²⁹⁵ Osmanlı'nın son döneminde doğup gelişen bu fikir akımları, Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde önemli bir yer tutar. Bu fikir akımlarından Türkçülük daha ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Bunun sebebi ise laik bir bakış açısının

²⁹² Akyul, agt. s. 58

²⁹³ Ziya Gökâlþ, "Dine Doğru", Ali Nüzhet Göksel (DrI.), Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1950, s. 19. Aktaran: Gözaydın, agm. s. 209

²⁹⁴ Gözaydın, agt. s. 259, 260

²⁹⁵ Gökâlþ, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.5

ürünü olarak doğan din reformu hakkında çarpıcı görüşlerin İslamcılar ve Batıcıların değil Türkçülerden gelmiş olmasıdır.²⁹⁶

Yusuf Akçura, ilk defa üç ayrı siyaset tarzını ele alıp tartışmıştır. Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük arasında kendi tercihini Türkçülükten yana koymuş aynı zamanda İslamcılığa da açık kapı bırakmıştır. Gökalp da Türkleşmeyi bir üst şemsiye olarak konumlayarak Osmanlılığın ve Türklüğün teminatı için adres olarak göstermiştir.²⁹⁷ Yusuf Akçura, bu üç siyasetin birbirine çelişkili olduğunu kabul etmiştir. Oysa Gökalp bu üç ayrı politikadan yer alan bazı kavramları, kendi Türkçülük teorisine dahil etmeye çalışmış, bu unsurların birbirleriyle çelişmediklerini tam tersine birbirlerini desteklediklerini savunmuştur.²⁹⁸

Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”²⁹⁹ adlı kitabında ilkin milliyet fikrinin önemine, daha sonra da Türkleşme cereyanına temas etmekte fakat İslamlaşma tezine hemen hemen hiç yer vermemektedir.³⁰⁰ Kanaatimizce Gökalp'ın İslamlaşmayı üçlü tezinin içine almasının en önemli nedeni o günün şartlarında İslamcılığın meşruluk ölçüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten daha sonra yapacağı kültür ve medeniyet ayırımında onun asıl gayesinin Batı medeniyetine tam olarak girilmesi gerektiği yönünde olacaktır.

Osmanlı'nın Batı karşısında özellikle askeri yönden uğradığı yenilgilere karşı, bütün Osmanlı aydınlarında olduğu gibi Gökalp'ın da çözümler aradığı bir konu olmuştur. Gökalp, bu dönemde maddi yetersizliğin yanında Osmanlı toplumunda eksik olan bir diğer şeyin de manevi motivasyon olduğu düşüncesidir. Çünkü Askeri eylemlerin başarısı manevi bir misyonla desteklendiği ölçüde artmaktadır. İnanç, insanları dayanışmacı bir atmosfer içerisine sokarak aralarındaki bağları güçlendirmekte, ayrıca kendilerini düşmandan farklılaştırmalarını ve düşmanı

²⁹⁶ Orhan Türkdoğan, “Milli Kültür, Modernleşme ve İslam”, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 108, Aktaran: Akyul, agt. s. 1

²⁹⁷ Erdoğan, agm. s. 71

²⁹⁸ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 163, 164

²⁹⁹ Uriel Heyd, Gökalp'ın “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” sentezini arkadaşı Hüseyinzade Ali'den aldığı belirtir. Bakü'de yayınlanan Füyüzat adlı dergide, Hüseyinzade Ali, Türkleri, Türkleşmeye, İslamlaşma ve Avrupalılaşmaya çağırdığını belirtir. (Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 163-164)

³⁰⁰ Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 109

yabancılaştırmalarını sağlamaktadır.³⁰¹ Balkan Harbinden sonra alınan yenilgiyle de motivasyon eksikliği düşüncesi güçlenmeye başlamıştır.

Gökalp, ilk başlarda İslamiyet'in Türk vatanseverliğini güçlendirmedeki yönüne büyük önem vermiştir.³⁰² Ancak bu inancın sadece dini bir temele dayanması gerekmemektedir dinsiz ideolojilerinde benzer güçte motivasyon sağlayabildiği görülebiliyor.³⁰³ Gökalp, askeri eylemlerin motive edilebilmesi için dinin motivasyonunun yanından laik bir ideoloji olan milliyetçiliğin motive gücünden de yararlanmak istemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devletini yıllarca ortak amaç olan din etrafında birleştiren İslam'ın yanında, birçok Avrupalı devlette görülmeye başlanan milliyetçiliğin “kutsal vatan”, “kutsal toprak”, “tam bağımsızlık” gibi fikirlerin gücünden yararlanarak Osmanlı'yı bu yeni manevi gücün verilmesi gerektiğini, böylelikle halkın yeniden Osmanlı için canını verecek hale gelebileceğini belirtmiştir. “Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak” adlı kitabında şöyle belirtir: “*Biz gençlerimize milli terbiye ve dini terbiye vermek istemedik, hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir.*”³⁰⁴

Gökalp, gençliğinde büyük bunalımlar yaşamış ve bu yaşadığı bunalımların nedeni olarak da ülküsüzlük (mefkuresizlik) teşhisi koymuştur. Gökalp'ın gençlik dönemlerinde ülküsünü oluşturan dinin onu yeterince tatmin etmemesi onu yeni ülküler aramasını teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak bulduğu yeni idealde milliyetçilik olmuştur. Ancak Gökalp, yeni idealin yanında eskisinin de (dinin) yaşaması gerektiğini düşünmüştür.

Ziya Gökalp, Milliyetçilik fikrinin Osmanlılar içinde Arnavut ve Araplardan sonra Türkler arasında yeşermeye başladığını belirtir. Bunun birinci nedeni Osmanlı içinde güçlü bulunan İslamcılık düşüncesinin kavmiyetçiliğe karşı takındığı tavır, bir diğer neden de Osmanlı'nın kurucu unsurlarından olan Türklerin milliyetçiliği savunmaya başladıkları an itibariyle çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'nın yıkımını hızlandırabilme etkisinin olmasıdır. Gökalp; “*Milliyet ülküsü önce Müslüman olmayanlarda, sonra Arnavut ve Araplarda, en sonunda Türklerde görüldü. Türklerin*

³⁰¹ Mahçupyan, age. s. 191

³⁰² Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 113

³⁰³ Mahçupyan, age. s. 191

³⁰⁴ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 40

*en sonda kalması sebepsiz değildir: Osmanlı devletini Türkler kurmuştur... Türkler önce sezgiye dayanan bir ihtiyata uyararak, bir ülke için var olanı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bunun için Türk fikir adamları Türklük yok Osmanlılık vardı diyordu... Osmanlı tabirindeki yeni manayı Tanzimatçı Türklerden başka kabul eden yoktu... ”.*³⁰⁵
Der.

Türkçülüğe karşı en çok tavır alan fikri akım İslamcılıktı. Kendisi de Arnavut kökenli olan ve milliyetçi duygulardan dolayı Arnavutluk'un Osmanlı'dan ayrılmasına karşı en büyük tepki veren Mehmet Akif Ersoy, yazdığı yazılarda Türkçüleri tenkit etmiştir. Örneğin 1912 yılında Süleymaniye kürsüsünde İslam ümmetini altında tutan İslami birliği yıkabilecek en tehlikeli unsurun kavmiyetçilik olduğunu belirtir. Said Nursi de bir Türk olamadığı halde eserlerini Türkçe yazdığı için bu dile hizmet etmiş olduğunu ama Türkçülüğü savunanların Türk perdesi altına giren Frenk olabileceklerini söyler. İslam'ı dışlamayan Türkçüleri de eleştiren Said Halim Paşa, Türkçülerin İslamcılığı öne çıkartmaların ana nedenlerden biri İslam'ı kavrayıp kabul etmekten çok onu bir kültür birimi, halkın inancı, hatta kalkınmaya ve ilerlemeye katkıda bulunabilecek bir kurum olarak ele aldıklarını belirterek Türkçüleri eleştirmektedir. Onlara göre, Bedevi bir kavmi yeryüzünün en ileri devleti haline getiren İslam, XX. yy.'da Batının ulaşmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir. Batı, Doğuya nazaran teknik bakımdan üstündür ancak ahlak ve maneviyat bakımından Doğu Batıdan daha üstündür. Bu yüzden ekonomi, maddi anlamdaki kalkınma için gerekli metot ve malzemeyi ve yalnız bunları Batıdan almak mümkün ve gerekli olduğu savunulmuştur.³⁰⁶

Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimlerin de askere alınmaya çalışılmasına karşı Ahmet Cevdet Paşa karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre Osmanlı toplumlarında hala vatan fikri yerleşmemiştir. Savaş sırasında komutanların gayrimüslimleri dini yönden de motive edilemeyeceği için bunların askere alınmasına karşı çıkmıştır. Avrupa'da din yerine vatan ülküsünün geçtiği, şayet Osmanlıda benzer bir durum olması halinde gayrimüslimlerin de savaşa alınabileceğini belirtir.³⁰⁷

³⁰⁵ Agt. s.6

³⁰⁶ Tunaya, age. s.72

³⁰⁷ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 19

Comte pozitivistizminin Üç Hal Yasası, dinin devrinin tamamlandığını söylemekle birlikte Durkheim tarafından yapılan revizyonla din yeni bir şekilde tekrar toplumsal hayatta konumlandırılmıştır. Durkheim sosyolojisinin kavramları ve verilerini İslamcılara karşı Ziya Gökalp tarafından kullanılmıştır.³⁰⁸ Gökalp'ı ilgilendiren, İslam'ın teolojisi değil, toplumsal işleviydi.³⁰⁹ Gökalp'ın, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde (1912-1922) yazdığı şiirlerde canlı bir vatanseverlik gözlenmektedir. Gökalp'a göre Müslümanlık, Türk milliyetçiliğini engellenmemekte, tam tersine vatansever duyguları güçlendiren bir öge olmaktadır.

Türkçü düşünce, hemen hemen tüm polemiğini İslamcı düşünceyle yaparak kendine alan açmaya ve kendini tanımlamaya çalışmıştır.³¹⁰ Bunun en önemli nedeni dönemin İslami bakış açısından kaynaklanmaktadır. Gökalp da İslamcılar tarafından yapılan İslamiyet ile milliyetçiliğin çeliştiği yönündeki görüşlerini reddetmektedir.³¹¹ Kendi teorisini kanıtlama ve dine karşı bir akım olmadığını belirtme adına cevap verme ihtiyacını duymuştur. İslamcıların Türkçülüğe karşı olan bu saldırılarından dolayı Türkçülüğün İslam'a karşı değil onunla bir bütünlük sağlayan unsur olduğunu belirtir. Ziya Gökalp bunu şöyle temellendirir: *“Türkleşmek, İslamlaşmak ülkeleri arasında bir zıtlık olmadığı gibi, çağdaşlaşmak ihtiyacı arasında bir çatışma yoktur. Çağa uyma ihtiyacı bize Avrupa'dan yalnız bilimsel ve teknik aletlerle bilimsel yöntemlerin almasını emrediyor. Avrupa da dinden ve milliyetten doğan, bundan dolayı bizde de bu kaynaklardan aranması gereken birtakım manevi ihtiyaçlarımız var ki, aletler ve bilimsel yöntemler gibi bunların Batıdan alınması gerekmez. O halde her birinin nüfus dairelerini belirterek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu, bunların bir ihtiyacın üç ayrı noktadan görülmüş kısımları olduğunu anlayarak çağdaş bir İslam Türklüğü meydana getirmeliyiz”*.³¹² Gökalp, bütün Türkler Müslüman olduğu için, Türkçülüğün yanında kolayca İslamcılığın savunabileceğini bu nedenle bunların birbirlerine karşıt olmadığını ileri sürer. İslamcıların, kavmiyetçiliğin İslam'da olmadığına dair düşüncelerine karşı Gökalp yine meşruluğunu İslam'dan almaya

³⁰⁸ Bedri Mermutlu, “Ziya Gökalp ve Mehmet Akif ya da Türkçülük-İslamcılık Gerilimi”, Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.) **Ziya Gökalp**, s. 386, 387

³⁰⁹ Taha Parla, “Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm”, İletişim yay. İstanbul 1989 s. 47, Aktaran: Akyul, agt. s.65

³¹⁰ Mermutlu, agm. s. 385

³¹¹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 112

³¹² Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.11.

çalışarak İslam dininin kavmiyeti caiz gördüğüne dair “*Sizi cemaatler ve kabileler halinde yarattık ki birbirinizle tanışasınız*” ayeti gösterir.³¹³

Gökalp, Türkçülerin millet ülküsü Türklük olduğunu ancak ümmet ülkülerinin de İslamcılık olduğunu söyler. Ayrıca Gökalp, bir ümmet programlarının da olması gerektiğini ekleyerek ümmet programının şöyle olabileceğini belirtir.

- Bütün İslam alemi arasında ortak Arap alfabesinin korunması
- Bütün İslam kavimlerinin terimlerinin ortak hale getirilebilmesi için kongrelerin toplanması.
- Bütün İslam kavimleri arasında ortak bir terbiyenin (eğitimin) kurulabilmesi için kongrelerin yapılması
- Bütün İslam kavimleri ile müftü teşkilatları arasında daimi bir bağ teşkil edilmesi.
- İslam ümmetinin sembolü olan Hilal’in mukaddesliğinin korunması.³¹⁴

Gökalp, bütün bunları sayarak Türkçülüğün ümmetçiliğin karşısında olmadığı tam tersine ümmetçiliği de geliştirebileceğini temellendirmiş oluyor. Ancak Gökalp'ın bütün bu söyledikleri o günkü İslami çevrenin eleştirilerinin boşa olduğunu kanıtlamaya çalışmış olmasındandır. Zaten bu söyledikleri şeyler, milliyetçilik esasında kurulan Türkiye Cumhuriyetinde hiç birisi uygulanmamıştır.

Aslında Ziya Gökalp da milliyetçilik akımının Osmanlıda yaptığı tahribatın farkındadır. Ancak milliyetçilik fikrinin zararlarından kurtuluşun da ancak milliyetçilik fikrinin benimsenmesinden geçtiğini düşünür, yoksa Osmanlı'nın geri kalan kısmını da bu fikir tarafından parçalanacağını savunur. “Milliyet ve İslamiyet” adlı makalesinde bu konuya değinen Gökalp, milliyetçiliği bir mikroba benzetererek şöyle der; “*İslam âleminin son ümidi olan Osmanlı devletini yüz seneden beri parçalayan bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın bir düşmanı idi ve İslamiyet’e büyük zararlar verdi. Fakat bugün artık İslamların lehine dönerek yaptığı zararları telafi etmeye*

³¹³ Age. s. 67

³¹⁴ Age. s. 36-37

çalışıyor. Bu mikrop milliyet fikridir.”³¹⁵ Makalenin devamında Romanya, Karadağ, Sırbistan Yunanistan gibi devletlerin milliyetçilik fikrinden dolayı Osmanlının elinden aldığını ancak bu fikrin bir hastalık mikrobu değil, bir toplumsal maya görevinin bulunduğunu belirtir. Bunun şimdiye kadar Osmanlı ve İslam devletlerinin aleyhine davrandığını ancak artık İslam hükümetlerinin idaresinde Müslüman olmayan kavimlerin kalmadığını oysa Müslüman milletlerinin çoğu mahkûmiyet ve esaret altında bulunduğunu, böylelikle milliyet fikrinin Osmanlı ve İslam devletlerinin Batı karşısında tam özgürlüklerinin kazanacakları bir silaha çevirebileceklerini belirtir. O da Afgani³¹⁶ gibi gelecekte İslam birliğinin sağlanmasında Müslüman kavimler içinde milli uyanışların olmasının etkili olabileceğini savunur.

Gökalp, bütün Müslüman kavimlerinin saadetini ümit etmek ve beklemenin yeterli olmadığını, büyük bir kurtuluş için bir takım küçük ve derece derece olan kurtuluş yollarının olduğunu, bunun da her kavmin milliyet duygularıyla özgürlüklerini kazanması şeklinde olduğunu belirtir. Gökalp, “*her kavmin kendine ait bir kurtarıcısı vardır*” hadisini örnek göstererek Allah’ın sünneti de bunu desteklediğini savunur.³¹⁷ Gökalp, bugün Türkler kabul bile etse milliyet esası dışında bir birleşmeye (ümmeçiliğe) Arapların, Hintlilerin, Afganların ve de Farsların kabul etmeyeceklerini belirtir.³¹⁸ Bu yüzden milliyetçiliğin kaçınılmaz olduğu fikrindedir.

Gökalp milliyetçiliği sadece İslam devletlerini Avrupa devletlerinin sömürsünden kurtaracak bir unsur değil o aynı zamanda devletlerin iktisadi ve ahlaki yükselmelerini de sağlayacak bir unsurdur. Hıristiyan milletlerinde milliyetçilik fikri sayesinde bu kadar yükselebildiklerini, bir milletin milli dilini sevmeye, milli edebiyatını bu milli dil üzerinde kurmaya başladığı anda kurtuluş vaadini almaya başladığını belirtir.³¹⁹

Gökalp, hakiki cemiyet tipi olarak tanımladığı millet devrinin kendine has bir dini anlayışı ve devlet şekli olduğunu iddia eder. Ancak millet kavramını ırkçılık anlamında kullanmaz, onun savunduğu milliyetçilik düşüncesinde millet, ırki, kavmi,

³¹⁵ Age. s.64

³¹⁶ Bkz: İslam Toplumların Milliyetçilik ve Dinle İlişkisi

³¹⁷ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.665

³¹⁸ Age. s. 37

³¹⁹ Age. s.66.

coğrafi bir birlikteliği değil, dil ve dince yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan birlikteliği ifade eder. Gökalp'ın Batıya yaklaşımında ileri sürdüğü kültür-medeniyet ikiliğın önemli bir unsuru olan kültürün başat öğelerinden en önemlisi İslam dinidir.³²⁰ Bu nedenle Gökalp'ın savunduğı milliyetçiliğın kültür milliyetçiliğı olduğı söylenebilir.

Gökalp, üçlü sentezine kanıtlama adına birçok örnek öne sürerek bir denge sağlamaya çalışmıştır. Örneğın o, muhafazakârlığın ve kökten değıştiricilik olan Radikallığın bir kural haline gelmesini eleştirmiştir. Muhafazakârların mevcut durumu değışmesine küfür olarak baktıkları, değışimcilerin ise akla uygun kanunları mutlak gerçek yerine koymayanları gerici olarak itham ettiklerini belirtir. Gökalp bu durumun bizi geride bırakmasına neden olduğunu belirterek yapılması gerekenleri üç aşamalı olarak anlatır.

Birincisi Türk gelenek ve göreneklerinin araştırıp ortaya çıkarılması, Türk tarihinin araştırıp destanların, kahramanlıkların Türk edebiyatının temel taşları olarak kabul edilmesini, milli Türk dilinin araştırılıp onun yabancı kelimelerden kurtarılması gerektiğini belirtir. Böylelikle milli olanlar yeniden gün yüzüne çıkartılmış olunacak. İkincisi olarak İslam'a ait kurumların tarihinin araştırılmasını, kelamın, tasavvufun, fikhın, tarihlerinin araştırılarak bunların nasıl geliştiğini ve gelecekte ne şekilde bir gelişme takip edeceğinin belirlenmesi gerektiğini, son olarak da çağın aletlerine ait bilgilerden ve bilimselliğinden, bunların keşfediliş serüveninden ve toplumla uyularının araştırılması gerektiğini belirtir.³²¹ Bu üç evre Ziya Gökalp'ın Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı ünlü tezinin bir nevi hayata geçiş aşamalarıdır.

Gökalp, eğitim konusuna da büyük önem vermiştir. Çünkü o, yeni hayatın bireyler tarafından ancak eğitim sayesinde benimsenebileceğini belirtmiştir. Bu yüzden okul programlarının da neden üçlü sisteme göre (Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak) eğitim verilmesi gerektiği hakkında şöyle der: *“Bir okul programına göz gezdirdiğimiz zaman, çocuklarımıza üç çeşit bilgi öğrettiğimizi görürüz. Evvela, milli lisan ve edebiyatımızı, milli tarihimizi öğretiyoruz... İkinci olarak: Kuran'ı Kerim, Tecvid, ilmihal gibi din dersleri ve İslam tarihi ile İslam lisanları okutuyoruz. Üçüncü*

³²⁰ Akyul, agt. s. 108

³²¹ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.19-21

olarak: matematik, tabiat bilgisi gibi ilimleri ve bu ilimleri öğrenmeye yarayan yabancı diller ve elişleri, beden terbiyesi gibi maharetleri öğretiyoruz. Bu kısa göz gezdirmeden anlaşılıyor ki terbiyede takip ettiğimiz gayeler üçtür: Türklük, İslamlık, çağdaşlık... Bu üç terbiye birbirlerinin yardımcısı ve tamamlayıcı olmakla mükelleftir.³²² Gökalp, makalenin devamında bu üç fikrin sınırlarının iyi belirlenmesi gerektiğini, aksi halde bunların birbirlerine karşı düşmanda olabileceğini belirtir. Örneğin asır terbiyesinin maddi sahada kalmayarak, manevi alana da girdiği anda İslam ve Türk terbiyelerinin hukukuna taarruz etmiş olacağını belirtir.

Gökalp'a göre, en boy ve derinlik olarak cismin üç boyutu olduğu gibi, sosyal varlığın da milliyetçilik, ümmetçilik ve asrılık olarak üç boyutu vardır.³²³ Gökalp, bu üç boyut kavramını kitap, gazete ve aletten yola çıkarak da temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin kitabın dini, gazetenin ise milli duyguyu geliştirdiğini belirtir. Birisinin ümmetleri diğerinin ise milletleri bir araya getiren unsur olduğunu belirtir. Benzer şekilde Türklüğün milliyet, İslamlığın ise beynelmilellyet mahiyetinde olduklarından birbirlerini tamamladıklarını belirtir. Gökalp, milliyet gazeteden, beynelmilellyet kitaptan tevellüt ettiği gibi asriyetin de (modernlik) aletten tekevün ettiğini belirtir. Bu nedenle Türkleşmek, İslamlaşmak fikirleri arasında bir çatışma olmadığı gibi muasırlaşma fikri arasında da bir çatışmanın olmadığını belirtir.³²⁴

Gökalp'ın Batıcı olmasına rağmen Batının maddi ve manevi bütün değerlerin transfer edilmesine karşıdır. O sadece Batının maddi değerlerinin alınmasını savunmuştur. O da İslamcılar gibi Avrupa kültürünün çürümüş olduğunu, bu nedenle “çağdaş bilimin akıl ve bilimiyle donanmış olarak Türk-İslam kültürünü oluşturulmaya çalışmalıyız” demektedir.

Gökalp, milli dilin, dini de kapsaması gerektiğini belirterek, dini konuları içeren kitapların, hutbelerin ve vaazların da Türkçe olması gerektiğini belirtir. Ancak bu şekilde dini gerçeklerinin öğrenilebileceğini, bu şekilde dini vaazlardan zevk

³²² Ziya Gökalp, “İslam Terbiyesinin Mahiyeti” İslam Mecmuası, 1. C S:1, 1330, s. 14-16, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardaş (DrI) s. 105,108

³²³ Erdoğan, agm. s. 79

³²⁴ Ziya Gökalp, Türk Yurdu Dergisi, C 3, Mart 1913, s. 337, Hikmet Tanyu (DrI.), **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği**, 1. Bs. Elips yay. Ankara 2006, s. 16, 17

alabileceğini söyler.³²⁵ Gökalp daha sonra biraz daha ileri giderek ezanların dahi Türkçeleştirilmesi gerektiğini belirtir.³²⁶

Gökalp, Batının, İslam dünyası karşısında bu kadar gelişmiş olmasının nedenlerini araştırır ve Batının bu tür özelliklere sahip olduğunu görür: Batı milliyetçidir, Batı laiktir, Batı eşitlikçidir, Batı demokrattır, Batıda iş bölümü gelişmiştir. Bu nedenle sanayisi gelişmektedir. Batının bu özelliklerini ortaya koyduktan sonra, Osmanlının gelişebilmesinin koşulu olarak da; Bizlerin; milliyetçi, laik, demokrat, eşitlikçi ve iş bölümüne giderek uzmanlaşmaya teşvik edici olmamız gerektiğini, gelişmenin koşullarının bunlar olduğunu belirtir.

Milliyetçilikte dilden sonra tarihin geldiğini belirten Gökalp, bir kavmin kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulması için milli hayatının ilk gelişme hamlelerinin bulabileceğini belirtir. Böylelikle halkın derinliklerinde bulunan efsane ve rivayetlerin milli bir maneviyatı kuracağını belirtir. Bundan sonra sıranın din, terbiye ve iktisada geldiğini, hür, milli bir terbiyenin her şeyden önce milli bir dil ve tarihe, sonra da iktisadi bağımsızlık esaslarına dayandığını ve bütün manevi feyizlerini dinden aldığını belirtir.³²⁷ Bütün bunlar da görüldüğü gibi Gökalp'ın milliyetçilik, İslamcılık ve muasırlaşmayı birlikte hareket ettirmeye çalıştığını gösterir.

Durkheim gibi ilkel dinler üzerinde çalışan Gökalp, ilkel dinlerin belli bir toplumla sınırlı kaldığını, buna karşılık üyelerini sırf bir dini bağ ile birbirine bağlayan ümmet dinleriyle birlikte din kavimleri arası bir özellik kazandığını belirtir. Böylelikle kavim din karşısında alt bir guruba düşmekte ve toplum biri kavim diğeri ise din olmak üzere iki dereceli bir yapıya büründüğünü belirtmektedir. Gökalp'a göre her devrin ayrı bir siyaset biçimi vardır. Bilime dayalı bulunan modern medeniyet tekelcilikleri ortadan kaldırarak dünyanın tüm kavim ve din zümrelerine açık olacak şekilde bütün insanlığa yönelmektedir. Bu nedenle daha önce müşterek bir devlet ve medeniyete girerek

³²⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 162

³²⁶ “Vatan” adlı şiirinde bunu şöyle kaleme almıştır “Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur/ Köylü anlar manasını namazdaki duanın/ Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur, /Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüdanın /Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın” (Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 55)

³²⁶ Gökalp, age. s.67.

³²⁶ Keskin, agm.

³²⁷ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.67.

şahsiyetlerini kaybeden kavim, uzun müddet şahsiyetini kaybettikten sonra tekrar millet tipi altında ortaya çıkmaktadır.³²⁸

Yeni fikir sisteminde milliyetçiliği, dini anlamın yerini tutacak şekilde geniş ve kutsal bir çerçeve çizen Gökalp tasarladığı projeyi ideoloji olarak öne sürer. Ona göre kültürel gelişme açısından toplumlar; aşiret, kavim veya ilkel toplumlar ile milletler olarak ikiye ayırır. Ulusu oluşturan harsın olabilmesi için de din, ahlak, hukuk, güzel sanatlar, dil ve iktisat gibi konularda oluşmuş bir geleneğin var olması gerekir gerekir. Yine Gökalp, söz konusu iki toplumda dinin mevkiinin ve fonksiyonlarının değiştiğini belirtir. Burada üstadı Durkheim'i takip eden Gökalp, ilkel toplumları henüz iş bölümünün ortaya çıkmadığı, toplumsal olaylarının tamamıyla dini kalıplar içerisinde meydana geldiği en basit topluluk şekillerini oluştururken, işbölümü ve uzmanlaşmanın ortaya çıktığı ulus (mutaazzi) toplumlarda dinin konumu değişmekte ve yeni fonksiyonlar elde etmektedir. Bu tür toplumlarda işbölümü arttıkça toplum hayatında siyasi, ekonomik, ahlaki eğitim gibi faaliyet kollarının gittikçe dinin etkisinden ayrılmaya ve toplum kültürü içerisinde kendilerine özgü mevkiler elde etmeye edinmeye başlamaktadır böylelikle sırf dinden ibaret olan toplum kültürünün dini de içine alan daha geniş ve homojen bir yapıyı oluşturduğunu belirtir. Ancak Gökalp, Durkheim sosyolojine kendi toplumunun gözlükleriyle bakmıştır. Örneğin Durkheim'in önemle üzerinde durduğu işbölümü yerine Gökalp, çok daha fikirsel bir yapı olan milliyetçiliği geçirmişti. Gökalp'ın işbölümünü dikkate almamasının nedeni Osmanlıda fikir ayrılığının olmadığı ve de olamayacağını düşünmüş olmasındandır.³²⁹

Gökalp'ın ulus olmanın gereklerinden biri olarak belirttiği din birliği ile dindaşlığa dayanan birlik birbirinden farklıdır. Zaten Gökalp ümmet olarak tanımlanan din birliğine karşıdır. Ona göre din, birbirinden farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerdeki insanlarda aynı olabilir. Ancak millet olmak için din birliğinden başka dil ve kültür birlikteliğinin de olması gerekmektedir. Kültür birlikteliği için de ortak toplumsal deneyimler, paylaşımlar, duyuş ve düşünüşlere ihtiyaç olduğunu belirtir.³³⁰

³²⁸ Keskin, agm.

³²⁹ Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 148

³³⁰ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.11.

Osmanlı aydınları birçok nedenden dolayı İslam fikrini savunmuşlardır. Birincisi, Osmanlı aydınlarının İslam'a Durkheim'ci manada vazgeçilmeyecek bir sosyal pekiştirici olarak baktıkları söylenebilir. İslamiyet, Müslüman Osmanlıların sosyal hayatlarının birçok yerine nüfus etmiştir. Toplumunu ilerletmek, aydınlatmak, Batının geldiği seviyeye yükseltmek için İslam'ın bu kapsayıcı özelliğinden yararlanmak istenilmiştir. Bu yüzden toplumun kalkındırılmasında, yeni fikirler benimsetilmesinde güçlü bir manivela olarak hizmet görebilir. Bunun için İslam'ın genel prensiplerinden ilerlemeye ve gelişmeye açık hükümlerini ele alarak işlemek geliştirmenin yeterli olunacağı düşünülmüştür. İslam'ın bu sosyal pekiştirici gücünün yanı sıra çoğu zaman yeni fikirlere meşruiyet dayanağı olma işlevi de vardır. Burada İslam'ın 19. yy.'ın yeni fikirlerinin dayanağı olarak takdim edilebilmiştir. Bunun için İslam düşünce tarihi içinde farklı açıklamalara, farklı ekollere çekinmeden müracaat edilmiştir.³³¹

Gökalp, Durkheim gibi dinin teolojik boyutundan çok toplumsal işlevini öne çıkarmaktadır. O, dine Türkçülük siyasetinde toplumsal birliği ve dayanışmayı sağlayan bir unsur olarak kurgulamıştır.³³²

Gökalp, hiçbir zaman, ahlaki bir din olarak İslamiyet'i açıklamamıştır. Zira onun için önemli olan İslamiyet'in neler içermediğini belirlemek ve Türk kültürü ile Batı medeniyetinin önemli unsurlarıyla bağdaşmayan hangi yöntemlerinin atılması gerektiğini ortaya koymaktır.³³³

Ziya Gökalp, etkisi altında kaldığı fikirlere ve çevreye göre görüşleri değişmiş bu da tezatlarla düşmesine neden olmuştur. Kendisi tarafından da fark edilen bu tezatların telafisi için, birbirine zıt bu fikirleri toplamış ve bunların birbirlerinden ayrılamayacağını iddia etmiştir. Bu nedenle Türklüğü, İslamiyet'i ve Avrupa medeniyetini telif için gösterdiği gayret, tezatların kaynağı gibidir.³³⁴ Gökalp'ın böyle bir senteze ulaşmış olmasının nedenini onun uyumcu ve uzlaşmacı kimliğine bağlayanlar da olmuştur. Çünkü bu üç fikir akımında güçlü taraftarlarının ve

³³¹ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 107

³³² Enes Kabakçı, "Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 6, sayı 11, İstanbul 2008, s. 41, 56, 60 Aktaran: Erdoğan, agm. s. 77

³³³ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 165

³³⁴ Vakkasoğlu, age. s. 197

altyapılarının olması nedeniyle böyle bir yola başvurduğu belirtilir.³³⁵ Ancak Gökalp'ın daha sonra İslamcılık fikrini terk etmesi onun uyumlu olmaktan çok devrin koşullarına göre hareket ettiğini gösterir.³³⁶

3.4 ZİYA GÖKALP'TA MİLLİYETÇİLİK

Modern anlamda Türk milleti fikri XIX. yy. ortalarında çıkmıştır. Bunun gelişmesinde birçok etkenin katkısı olmuştur. Bunlar; Osmanlıdaki Avrupalı sürgünler ile Avrupa'daki Osmanlı sürgünleri, yurtdışına gönderilen öğrenciler,³³⁷ Avrupa'daki Türkoloji araştırması ve onun Türk kavimlerinin eski tarihi ve uygarlığı hakkında ortaya çıkardığı yeni bilgi, Rus Panslavizmine karşı kendi milli bilinçleriyle tepki gösteren Rusya Türkleri ve Tatarları ile Batıdan gelen milliyetçilik akımlarına daha açık olan Osmanlı'nın Hıristiyan tebaasının ayaklanmaları gösterilebilir.³³⁸

Türkçülüğün ilk öncüleri de Rusya menşeli Türk aydınları ve Türk etnik kökeninden gelmeyen Osmanlı aydınları oluşturur. Rus hâkimiyetindeki Tatar toplumuna mensup olan Yusuf Akçura'nın entelektüel dünyası burada şekillenmiştir. Sonuçta etnik guruba dayalı bir milliyetçilik anlayışına, Türkçülüğe ulaşmıştır. Bunun muhtemel nedeni Rus İmparatorluğu içinde Tatar kimliğini muhafaza etmek için dayanabileceği başka esas bulamaması, bulduğu esas Osmanlı Türklerine taşımış olmasıdır.³³⁹

İlk Türkçü olarak kabul edilen Mustafa Celaleddin Paşa bir Leh asilzadesidir. Ahmet Vefik Paşa Bulgar kökenlidir. Şemsettin Sami Arnavut, Ömer Seyfettin Çerkez ve Ziya Gökalp Kürt'tür.³⁴⁰ Ayrıca Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade Rusya'da yetişmiş aydınlardır. Burada Mustafa Celaleddin Paşa'ya ilk Türkçü unvanının verilmesinin nedeni Avrupa'ya karşı Osmanlı Devletini savunmak amacıyla kaleme aldığı 'Eski ve Yeni Türkler' isimli kitabında, Avrupalılar tarafından aşağı bir ırk olarak görülen Türklerin ari ırktan geldiğini, böylelikle üstün bir ırk olduklarını ispatlamak için bir kitap yazmış olmasıdır. Mustafa Celaleddin Paşa bunu

³³⁵ Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 11

³³⁶ Vakkasoğlu, age. s. 197

³³⁷ Lewis, age. s. 343

³³⁸ Age. s. 2

³³⁹ Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s.34

³⁴⁰ Bk. Kürt Ziya

yaparak kendince milletler çağında Türkleri yücelterek Osmanlılara karşı samimi bir hizmet sunma isteğinden kaynaklanmaktadır.³⁴¹

Gökalp'in düşünce sistemi ve sosyolojisinin temel felsefesi ümmetten millete geçme çabasıdır.³⁴² Ziya Gökalp'in fikir dünyası Türkçülük temeline oturur. Her ne kadar önceleri Osmanlıcılıktan, İslamcılığa ve bazı rivayetlere göre Kürtçülüğe kadar değişen görüşlerin sahibi olmuşsa da, bunların etkisi çok çabuk geçmiş ve sonunda Türkçülükte karar kılmıştır.³⁴³ İTP'nin büyük kurultayı için 1909 yılında Selanik'e giden Gökalp, bu dönemde fikirlerinin bir kısmının sorgulanmasını ve yeni açılımları beraberinde getirir. Gökalp burada ulusalcı eğilimlerle karşılaşması sonucunda önceki fikirlerinden bir takım değişimler meydana gelir. Böylelikle Gökalp, yeni çözüm yollarını sunma gereğini duyar. Bu dönemde yoğun olarak Durkheim, Comte gibi batılı düşünürlerin fikirlerinden etkilenir.³⁴⁴ Nasıl ki İTP döneminin temel eseri "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ise, cumhuriyet döneminin eseri "Türkçülüğün Esasları" olmuştur. Bu kitabın öncelikli amacı, Türk ulusunun var olması yolunda neler yapılabileceğini ortaya koymak bu amaç doğrultusunda bir bilinç oluşturma olduğu söylenebilir.³⁴⁵ Türkçülüğün Esasları, değişen koşulların bir refleksi olarak görülebilir. Çünkü savaş sona ermiş, imparatorluk dağılmıştır. Bu koşullarda Gökalp'in, görüşlerini yeni koşullara uydurma çabası olmuştur.³⁴⁶

3.4.1 Gökalp'a Göre Türkçülüğün Gelişme Sebebi

Gökalp, Türkçülüğün Osmanlı'da ortaya çıkmasını temellerinde şunlar olduğunu belirtir: Birincisi Avrupa'da ortaya çıkan Türkseverliktir. Birçok Avrupalının Türkiye'de yapılan halı, kilim şamdan, çini gibi eserlere hayranlık duymaları ve bunun onlarda Türk sevgisine neden olduğunu belirtir. İkincisi Avrupa'da Türkiyat çalışmalarının olduğunu üçüncüsü Rusya'daki Türkçülerin etkileri ve son olarak da

³⁴¹ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 33

³⁴² Nevin Güngör Ergen, "Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp-Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Devamlılığı", Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.) **Ziya Gökalp**, s. 209

³⁴³ Vakkasoğlu, age. s. 107

³⁴⁴ Keskin, agm.

³⁴⁵ Bilici, agm. s. 94, 96

³⁴⁶ Kaya, agm. s. 35

olarak da Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi Osmanlı paşaların Türkçülük çalışmaları olduğunu belirtir.³⁴⁷

Gökalp, şarkiyatçıların Türk bilincini uyandırdıkları için övgüyle bahsetmektedir. Ancak XIX. yy.'da Batılı şarkiyatçılar sadece Türkler üzerinde araştırma yapmamış, aynı dönemde Kürtler ve Kürdistan dahil bir çok halk üzerinde araştırma yapmışlardır. Bunun sebeplerinden birisi de kendi egemenlik alanlarını genişletmek amacıyla ulus düşüncesini Doğuya ihraç etmek istemeleridir.³⁴⁸ Benzer şekilde Osmanlı liderliğinde tek çatı altında İslam dünyasının birleşmesi de engellenmiş olunuyordu. Nihayetinde milliyetçi akımların etkisiyle Arnavutlar ve Araplar gibi birçok Müslüman unsur da Osmanlıdan ayrılmasıyla en güçlü İslam birliği olan Osmanlı Devletinden de eser kalmayacaktı. Örneğin Vakkasoğlu, Turancılık fikrinin Batı tarafından İslam birliğine engel olma amacıyla çıkarılmış olduğunu savunmaktadır. Batının, II. Abdülhamid'in canlandırdığı İslamcı atılımları büyük bir dikkatle izlediğini, bu nedenle kendi çıkarlarına set çekecek anti-emperyalist bir İslam Dünyasının nasıl müthiş bir güç olacağını tahmin ettiklerinden İttihad-ı İslam fikrinin önüne set çekip, dönemin aydınlarını boş hayaller peşine sürmek istediklerini belirtir.³⁴⁹

Gökalp, kendisinde Türkçülüğün ortaya çıkma sebebini şöyle belirtir: “*Daha on beş yaşında iken, Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçei Osmanisi ile Süleyman Paşa'nın Tarih-i Alem'i bende Türkçülük eğilimlerini doğurmuştu. 1896'da İstanbul'a geldiğim zaman, ilk aldığım kitap Leon Cahun'un tarihi*³⁵⁰ *olmuştu. Bu kitap sanki Pantürkizm ülküsünü yüreklendirmek üzere yazılmış gibidir. O zaman Hüseyinzade Ali Bey'le görüşerek, Türkçülük hakkındaki düşüncelerini öğreniyorum... Bunları ortaya çıkarmak için bir vesile gerekiyordu. İşte Genç Kalemlerde Ömer Seyfettin'in başlamış olduğu düşünce savaşım bu vesileyi doğurdu. Türkçülüğü bütün ülküleriyle, bütün gündemiyle ortaya atmak gerektiğini düşündüm*”.³⁵¹ Görüldüğü gibi Gökalp'a Türkçülük fikrini aşlayan ilk kişiler ilk Türkçü olarak kabul edilen Osmanlı Paşaları, Avrupalıların başını çektiği şarkiyatçıların çalışmaları ile Rusya'daki ve Osmanlıdaki Türkçülerdir.

³⁴⁷ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.19-25

³⁴⁸ Şentürk, agm. s. 129-130

³⁴⁹ Vakkasoğlu, age. s. 155

³⁵⁰ “Asya Tarihine Giriş”

³⁵¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 28,29

Gökalp, yeni bir milletin (Türklerin) ortaya çıkışını bütün milletlerin(Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki milletler) sevinçle karşıladığını belirterek bunun hiçbir şekilde zararının olmadığını tam tersine faydalarının sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtir.³⁵² Şayet her kavim Türklük fikrinin ortaya çıkmasını sevinçle karşılamışlarsa, bu onların kendi milletlerine dayalı bir devlet kurma bahanesini verdiğinden dolayıdır.

Balkan Harbi sonrası yenilgi yaşayan Osmanlıyı artık dini motivenin yetersiz kaldığını düşünen Gökalp, yeni motivasyon unsuru olarak milliyetçiliği savunmuştur. Aslında milliyetçiliğin çok güçlü motive unsuru olduğuna dair tarihte örnekler vardır. Bunlardan birisi şöyledir: Fransız İhtilalından 3 yıl sonra Fransız Orduları ile İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenerek her türlü eksikliği giderilen Prusya Ordusu karşıya gelir. Savaşın temel sebebi monarşiyi deviren Fransa'ya karşı monarşiyle yönetilen Avrupa'nın Fransa'yı düşman belleyerek onu abluka altına almak istemeleridir. Savaş öncesi Fransa'nın kaybedeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Çünkü Fransız Ordusunun yarısı gönüllülerden oluşan aç, çıplak ve eksik donanımlı, tarihin ilk "Vatandaşlar Ordusu"dur. Ağır bir topçu ateşinin ardından Prusya ordusu saldırıya geçer. Fransa için yenilgi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Ancak beklenmeyen bir şey olur. Fransız Ordusunun başında olan General Kellerman şapkasını çıkartarak "Yaşasın millet!" diye bağırır. Bu sözün etkisiyle Fransız Ordusu "Yaşasın millet!" sloganlarıyla karşı saldırıya geçer ve Prusya Ordusunu mağlup eder. Bu Fransız İhtilalının ilk zaferi ve Napolyon önderliğinde Avrupa'yı tepeden tırnağa değiştiren savaşların ilk habercisidir.³⁵³

Gökalp, milliyet fikrinin savunulmasıyla Osmanlı'nın ayakta kalabileceğini savunur. Milliyet fikrinden yoksun olan halkların bencil, menfaatperest, ümitsiz ve korkak olduklarını belirtir. Bu yüzden kurtuluşun ve bütün gelişmelerin ana sebebinin milliyetçilik fikrinde olduğunu savunur. "Milli Bilinci Kuvvetlendirme" adlı makalesinde Avrupa'daki milliyetçiliği anlatırken şöyle der: "*Tarih genel bir kural olarak gösteriyor ki, her nereye milliyet ruhu girdiyse orada büyük bir gelişme ve ilerleme akımı doğdu. Siyasi, dini, ahlaki, hukuki, bilimsel, ekonomik, lisani hayatların hepsine gençlik, samimilik ve tazelik geldi. Fakat bütün terakkilerin fevkinde olarak*

³⁵² Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 34

³⁵³ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 15

*yeni bir özelliğin ortaya çıktığını da yine bize mukayeseli tarih haber veriyor: milli vicdan nerede ortaya çıkmışsa, artık orası sömürge olma tehlikesinden ebediyen kurtulmuştur.*³⁵⁴ Aynı şekilde Gökalp, Kurtuluş Savaşında Yunanlılara, İngilizlere ve de İtalyanlara karşı başarı elde edilmiş olmanın nedeni olarak milli bilincin uyanmış olmasından kaynaklandığını belirtir.

Gökalp, milli duyguların en çok felaket durumlarında ortaya çıktıklarını belirterek şöyle der: *“millet, fertlerine semavi yahut sosyal bir ülkü şeklinde görünerek, onları vaat edilmiş bir zafere, müjdesi verilmiş bir cennete davet eder. Bencillerden canını feda eden savaşçılar, korkaklara tehlike arayan kahramanlar yapar; ahmaklara zeka, tembellere çalışkanlık, lakaytlara gayret edicilik verir.*³⁵⁵ Görüldüğü gibi Gökalp, milli duygunu faydalarını saya saya bitirememektedir.

Birçok Türk ve devlet adamlarının önemli bir kısmı haklı olarak milliyetçilik akımlarının, kendilerinin egemen unsurunu teşkil ettikleri Osmanlı imparatorluğunu parçalamasından korkmuşlardır.³⁵⁶ Milliyetçiliğin hızlı yayılışı karşısında direnmenin boş olduğunu düşünen Ziya Gökalp, Osmanlı devletinin kurtuluş yolu olarak Türkleşme akımını görmektedir. Zaten ona göre bütün Batı devletleri milliyetçi bir yapıya büründükleri için bu kadar gelişebilmişler, çağdaşlaşmaya kendisine hedef edinen Osmanlı da milliyetçi bir yapıya bürünmeliydi. Osmanlı devletinin bugüne kadar ekonomi ve askeri yönden düştüğü durumu da çoğu zaman milliyetçi bir yapının olmamasına bağlayarak kurtuluşun milliyetçilikte olduğunu belirtir. “Üç Akım” adlı makalesinde: *“milliyet duygusu bir kavimde uyandıktan sonra çevredeki kavimlere de kolayca yayılır. Çünkü milliyet duygusu uyanır uyanmaz sahiplerinde yardımlaşma, fedakârlık, savaşma hislerini artırarak ahlakta, dilde, edebiyatta, ekonomide ve siyasette yükselmelere sebep olur... Dünyanın doğusu da, batısı da bize açık bir şekilde şunu gösteriyor; bu yüzyıl ‘milliyet’ yüzyılıdır... Milli bir ülkü olmadığı için şimdiye kadar Türk ahlakı da ferdi ve yüce bir şekilde kaldı, dayanışma, milli şeref ve fedakârlık hisleri aile, köy ve kasaba çevrelerini aşamadı. Ümmet ülküsü çok geniş, aile ülküsü çok dar olduğu için, Türk ruhu fedakârlık ve feragat hislerine dayanak olacak canlı ve çok*

³⁵⁴ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.100

³⁵⁵ Age. s. 44

³⁵⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 119

şiddetli ahlaki ve ruhlu yaşayışa yabancı kaldı ekonomik, dini ve siyasi kurumlarımızın dağılma ve çözülmesi bunun sonucundadır.”³⁵⁷ Der.

Osmanlı İmparatorluğunun halkları arasında, milliyetçi fikirlerden en son etkilenecek olan tabiatıyla imparatorluğun asli unsuru olan Türklerdir.³⁵⁸ Çünkü Osmanlının asli unsuru olan Türkler milliyetçilik fikrini savundukları an, diğer halkların aynı tepkiyle milliyetçiliği savunmaları için ellerine koz vermiş olacaktı. Bu nedenle Gökalp'ta milliyetçilik fikrinin oluşmasının bir diğer nedeni de İslam âlemi içinde olan Arnavut ve Araplarda görülmeye başlanan milliyetçilikten dolayı artık bu halkların Osmanlı sancağı altında kalmalarının zor olduğunu düşünmüş olmasından kaynaklandığı söylenebilir.³⁵⁹

Osmanlı döneminde Türk kelimesi günlük dilde; kaba, cahil köylü, ya da yörük anlamında kullanılmaktaydı.³⁶⁰ Bundan dolayı diğer milletlerde milliyetçilik fikriyle kendi milletlerini yüceltirken Türk'ün bu şekilde aşağılanmasına karşı bir tepki oluşur. Gökalp'ta Türk tarihinin araştırılarak onların kahramanlıklarının ortaya çıkarılması gerektiğini belirtir. Arnavutlar gibi diğer Osmanlı unsurların milli devletlerini kurarken Türklerin de milli bir devlet olmaya doğru gitmesi gerektiğini belirtir³⁶¹.

XIX. yy.'da hem biyoloji hem de sosyal bilimlerde yeni bir evrim görüşü ortaya çıkmıştır. Darwin'in ileri sürdüğü görüşler H. Spencer tarafından topluma uygulanmış, aynı dönemde etnograflar; Avusturalya, Afrika ve Kızılderililer üzerinde yaptıkları geniş araştırmaları kendilerine özgü bir şekilde yorumlayarak sosyal sistem teorilerini oluşturmuşlardır. Örneğin Morgan'ın evrim teorisine göre toplumların gelişimi; vahşet, barbarizm ve uygarlık olarak çağı olarak üçe ayrılıyordu. Böylelikle toplumsal gelişim konunu uygarlık çağında en üst noktaya varmış oluyordu.³⁶²

Durkheim'in etkisiyle Gökalp'ın sosyolojisi evrimci bir nitelik arz eder.³⁶³Gökalp'ta çağdaşları gibi toplumsal evrim teorisini devlet yapısına uygulayarak

³⁵⁷ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.10.

³⁵⁸ Lewis, age. s. 342

³⁵⁹ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.30

³⁶⁰ Lewis, age. s. 341

³⁶¹ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.30

³⁶² Türkoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 13

³⁶³ Enes Kabakçı, "Durkheim ve Gökalp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi" Korkut Tuna, İsmail Coşkun (Ed.) **Ziya Gökalp**, s. 218

açıklamıştır. Ona göre devlet üç şekilde belirir: Kavim devleti, imparatorluk ve milli devlet. Kavim devletinde, hükümet bütün kuvvetini kavme ait bir dinden yani kavme ait kültürden aldığını belirtir. Örneğin eski Türklerde kavme ait bir ilah olduğu gibi, törede kavme ait bir kültürdür. İmparatorluk döneminde de, İslam aleminde olduğu gibi saltanat adını alan imparatorluk çeşitli kavimlerden toplanmış, karışık bir orduya dayanır. Ve kavim dini yerine ümmet dini yer alır. Kavim dininin ilahı yalnız kendi kavminin koruyucusu olduğunu ancak ümmet dininin ilahı ise ‘rabbülalemin’ olduğunu belirtir.³⁶⁴ Gökalp, son evre olarak tanımladığı milli devlet tipinin ise, Avrupa'da topun icadı ile derebeylerin ve küçük devletlerin egemenliklerine son verilerek milli orduların kurulduğunu, ayrıca matbaanın icadı ile halk dilinde yazılar yazılıp halkın duygularının uyandırıldığını belirtir. Böylelikle imparatorluklar çözülmüş ve yerine kurulan milli devletlerin dört temel müesseseden oluştuğu söyler. Bunlar: milli ordu, meşrutiyet, özgür basın ve maarifin umumileşmesidir. Gökalp, son evrenin milli devlet olduğunu, bu nedenle bundan kaçmanın mümkün olmadığını belirtir.³⁶⁵

Bütün bu sınıflandırmalarda temel nitelik evrimin ilk safhasında olan antik toplumlarda sosyal bütünlük dini bağlara ve kan akrabalıklarına dayandığını ancak evrimin son evresinde toplumsal dayanışma kültürel bütünlüğe göre biçimlendirilir.³⁶⁶

3.4.2 Turancılık

XIX. yy.’ın ikinci yarısında gerçekleştirilen tarih ve dil araştırmaları, Türkçü aydınlarda, özellikle aynı dilli konuşan diğer Türk toplumlarını da daha yakından tanıma isteğini uyandırır. Ayrıca Orta Asya’da gerçekleşen Çin ve Rus işgalleri, Türkçü aydınların Osmanlı dışına yönelmelerine vesile olur.³⁶⁷ Tüm bunlar Osmanlı aydınlarının vatan sınırlarını Anadolu’nun dışına çıkartarak anavatan dedikleri Orta Asya’yı da kapsayacak şekilde genişletme düşüncesini egemen kılmıştır. Bu da Turancılık fikrinin zemin kazanmasını sağlamıştır.

Gökalp'ta Turancılık fikrinin çıkmış olabilme sebeplerinden birisi de, ümmet esasında bir birleşme fikrinin hızla yayılan milliyetçilik düşüncesinin etkisi ile zor

³⁶⁴ Ziya Gökalp, “Milliyetçilik” Yeni Mecmua2. C, S:33, 28 Şubat 1918, s. 122, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardaş (DrI.) s. 212-215

³⁶⁵ Gökalp, agm. s. 217

³⁶⁶ Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 13

³⁶⁷ Vatandaş, age. s. 227,228

olduğunu düşünmüş olmasıdır. Ancak Gökalp'ın, milliyet esasına göre sadece Anadolu'yu içine alan küçük bir devlet fikrinden kurtulmak için bütün Türkleri bir araya getiren büyük bir devleti, imparatorluğun yerine ikame edebilmeyi umut edebilmiş olabileceği söylenebilir.

Turancılığın gelişiminde Rusyalı Türkçülerin önemli katkıları olmuştur. Bunlardan Hüseyinzade Ali'nin, "Turan" isimli şiiri Osmanlıdaki birçok aydını etkilemiştir. Rusya'dan gelen Türkçülerin teşvikiyle canlanan Turancılık Gökalp'ça da benimsenir. Gökalp, Turancılık fikrinin son derece güçlendiği II. Meşrutiyet yıllarında tüm Turan topluluklarının bir hakanın yönetimi altında birleşmesini savunur Gökalp'a göre çözülen imparatorluğun yerine aynı milleten oluşan yeni bir imparatorluk kurulabilirdi. Türklerde Balkanlardan Çin'e kadar uzanan geniş sahada yaşayan bütün soydaşlardan meydana gelecek Turan kurulabilecekti.³⁶⁸

I. Dünya Savaşı yılları Turan düşüncesi bağlamında anlam ifade eden umutların yeşermesine neden olur. Savaş sırasında Rusya'nın boyunduruğu altındaki Türk topluluklarının isyan edip bağımsızlıklarını kazanacakları ve sonradan bir Turan devleti için birleşecekleri umudu doğar. Ancak Osmanlı'nın savaştan yenilgiyle çıkması bu umudun körelmesine neden olur.³⁶⁹ Ancak, Rusya'daki Bolşevik İhtilali ile birlikte bu umut yeniden yeşerir.³⁷⁰ Yine de bir sonuç alınmaması Gökalp'ın fikirlerinin de değişmesine neden olur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Gökalp'ın fikirleri de değişmeye başlamıştır. Gökalp, Türkçülük ve Turancılık adlı makalesinde, bugün gerçekleşenin yalnız Türkiyecilik olduğunu, Kızıl Elmanın gerçek alanda değil hayali alanda olduğunu³⁷¹ söylemek zorunda kalmıştır. Tüm Türk topluluklarının bir hakanın idaresinde birleşmesinin bir ideal olduğu, gerçekte mümkün olamayacağı kabullenmek zorunda kalınır. Gökalp da II. Meşrutiyetten on yıl sonra Turancılık fikrinden önemli bir değişikliğe giderek Türk topluluklarının siyasi olarak değil, ancak kültürel yönden birleşeceklerini savunur.³⁷²

³⁶⁸ Vakkasoğlu, age. s. 151

³⁶⁹ Vatandaş, age. s. 232

³⁷⁰ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 142

³⁷¹ Tuncay, age. s. 167

³⁷² Vatandaş, age. s. 233

I. Dünya Savaşı arifesinde Gökalp, Osmanlı halifesinin yönetiminde Türk-Arap devleti adı altında iki milletli bir devletin kurulmasını dahi önerebilmiştir.³⁷³ Gökalp'ın politikasını değişen şartlara göre ayarlamaya çalışması, onun büyük tezatlarla düşmesine neden olmaktadır. Ancak I. Dünya Savaşı ile imparatorluk, diğer unsurlardan ve halifeden kurtulunca, Gökalp de tezatlarından büyük ölçüde kurtulmuş olur. Böylelikle kendi ideolojisinde yeri olmayan diğer unsurların ve hilafetin devletten kopması fikirlerini daha tutarlı hale getirir.³⁷⁴

3.4.3 Millet Tanımı

Milli kimliğin en önemli ve güçlü referanslarından birini kültür oluşturur. Hatta birçok tanım dikkate alındığında ulusal kimliğin kültürel kimlik olduğu dahi söylenebilir. Milli kimlik olarak nitelediği toplumun özelliği gelenek, örf-adet, ortak tarihi geçmiş, tasa ve kıvançta ortaklık, ortak kader gibi birçok değişik unsur, büyük oranda kültürle örtüşen özellikleri ifade eder.³⁷⁵

Gökalp, milleti hiçbir zaman ırk anlamında kullanmamıştır. O, her milletin kendisine özgü bir milli ruhu olduğunu, ancak bu ruhun ırktan değil, 'milli bir hars'tan (kültürden) geldiğini, bu harsında yeni nesillere irsi olarak geçmediğini, terbiye (eğitim) yoluyla geçtiğini belirtir.³⁷⁶ Yoğun bir şekilde kültür milliyetçiliği yapan Gökalp'ın ırkçılığa karşı oluşu düşünsel ve sosyal gerçekliğe sahip olmasındandır. Gökalp bu yargıyı toplumların ve de özellikle Osmanlı'nın yapısını ve sosyal gerçekliklerini göz önüne alarak yapmıştır.³⁷⁷

Gökalp, milleti şöyle tanımlar: "*Millet, müşterek duygular, müşterek mefkureler, bilhassa müşterek misaklar etrafında toplanan mütesanit bir zümredir. Her fert kendi mihveri etrafında dönen ayrı bir alem olduğu halde, yirmi milyon ferdi kendi etrafında döndürerek hepsinden bir tek manzume-i şemsiye vücuda getiren bu müşterek misak değil midir?*"³⁷⁸ Diye sorar.

³⁷³ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 145-146

³⁷⁴ Vakkasoğlu, age. s. 144

³⁷⁵ Vatandaş, age. s. 29

³⁷⁶ Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, Haz: Yalçın Toker, Toker yay. İstanbul 2005, s. 17

³⁷⁷ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, "Ziya Gökalp Kimdir?" s.14

³⁷⁸ Ziya Gökalp, "Tekamül Mefkuresi", **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Mehmet Kaplan, diğerleri (Drl.) 1. bs. Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1981, s. 31

Gökalp, Türk kelimesi ile Türkiyeli kelimesi arasında büyük farklar olduğuna dikkat çeker. Her Türkiyelinin Türk olmadığını aynı şekilde her Türk'ün de Türkiyeli olmadığını belirtir. Ancak, bu iki akım arasında ortak noktalar olmasına rağmen içeriklerinin tamamen farklı olduğunu söyler. Türkiyecilik denildiğinde vatancılığın akla geldiğini, Namık Kemal'in ve Tevfik Fikret'in bu gayeleri güttüğünü, ancak Türkçüler bu gayeyi mukaddes olarak kabul etmelerinin yanında birde Türkçülük adı altında genel bir ideali ilave ettiğini belirtir. Bu nedenle Gökalp, Türkçülerin yaptığı millet tanımının içine Türkiye'yi aldığını ancak kendi millet tanımlarının ne devletin, ne ümmetin ne de ırkın hudutları ile sınırlı olmadığını, milletin kültür zümresinden ibaret olduğunu ve kültürün görünen işaretleri ise lisan ve din olduğunu bu nedenle Türk milletinin Türkçe konuşan Müslümanlardan meydana geldiğini belirtir.³⁷⁹ Gökalp'ın bu fikirleri onu başta Turancılığa götürmüşse de o, sonrada bu fikirlerinin Azerbaycan'ı Kırımı ya da diğer Türk devletlerine ülkelerine katma amacının olmadığını, Türkçülerin temennisinin bunların müstakil devletler halini alarak tam bağımsızlığa erişmeleri olduğunu belirtir.³⁸⁰

Gökalp, millet konusunda, Durkheim'in teorilerini toptan bir biçimde değiştirmektedir. Zira o, Durkheim'in toplum kavramının yerine, millet'i koymaktadır. Dolayısıyla, toplumda olduğunu düşündüğü bütün kutsal özellikleri millete aktarmaktadır. Bu şekilde, tanrı inancı yerine millete inanç almakta ve milliyetçilik bir din haline gelmektedir.³⁸¹

Osmanlı Devleti, çok milletli bir yapıda olduğundan ve kuruluş temeli milliyetçi bir anlayıştan değil, ümmet üzerine olmuştur. Bu nedenle, Türklüğü yüceltici, diğer toplumlara empoze edici bir rol üstlenmemiştir. Gökalp Osmanlı'nın bu yönünü eleştirerek, Osmanlı'nın Türklüğü bastırdığını bu nedenle aslen Türk olan birçok kişinin Türklüğünü kaybetmesine neden olduğunu iddia eder. Gökalp, yeni Cumhuriyet kurulduktan sonra, bu devletin temelini millet esasını dayandığı, ancak bu millet anlayışın ırktan değil kültürden geldiğini söyler. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan ve kendisini Türk olarak kabul eden herkesin Türk olarak kabul

³⁷⁹ Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik" Yeni Mecmua, İkinci cilt, sayı:51, 4 Temmuz 1918, s. 482, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardeş, (Dr.) s. 287-290

³⁸⁰ Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik" Yeni Mecmua, 2.C. S:33, 28 Şubat 1918, s. 122, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Rıza Kardeş, (Dr.) s. 291

³⁸¹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 64

edileceğini belirtir. Osmanlı döneminde nasıl ki birçok kişi Türk olduğu halde Türklüğünü kaybetmişse bizde Türk olmayan bazı fert ve aileleri milliyetimiz içine almaya hakkımız olduğunu belirtir.³⁸²

Gökalp, Türk olmak için, bu toplulukların kendi dillerini, adetlerini, geleneklerini bırakarak tamamıyla asimile olma şartını getirmiştir. Bunu Gökalp'ın kendi kaleminden yazalım: *“Türk halkı, bu eski dostları, dili diline uymak, dinin dinine uymak şartıyla kendisine eşit kardeş tanır. Yani bunları Türk sayar. Yalnız şu şartla ki, artık onlar da milli mahalle, milli köy, milli belde ve ilçe yapmak gibi, eski dillerini, geleneklerini, elbiselerini muhafaza etmek gibi basit emellere, dileklere düşmekten sakınmalıdırlar... Yeni Türkiye'ye gelecek olan Türk olmayan insanlar ancak Türkleşmek ve Türklüğü girmek arzusu ile gelebilirler. Dolayısı ile bu konuda yapılacak kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere samimi bir şekilde uymalıdırlar. Türk hükümeti ve Türk basını bu konuda son derece dikkatli ve tedbirli olmalıdır.*³⁸³ Gökalp'ın, cumhuriyet kurulduktan sonra sert bir Türkçülük politikasını geliştirmesinin altında, imparatorluğun küçük bir parçası üzerindeki toprağın tekrar bölünmesini önlemek istemiş olmasından kaynaklanabilir. Görüldüğü gibi Gökalp'ın bu sözleri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel asimile politikası olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sürdürdüğü politika ile Gökalp'ın homojen bir Türk milleti idealini gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.³⁸⁴ Milliyet esasına göre kurulan yeni cumhuriyet, milliyetçiliği etkin kılabilmek için tüm vatandaşların kendilerini Türk olarak kabul etmelerini beklemiştir. Bunun için iki strateji izlenmiştir. Birincisi Güneydoğudaki Kürtlerin ve Karadeniz bölgesindeki Laz'ların asılları Türk olduğu tezi, ikincisi ise Türklüğün ırktan gelmediğini bu nedenle kendilerini Türk olarak kabul etmelerinin yeterli olduğu fikri empoze edilmiştir.

³⁸² Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, s. 69

³⁸³ Age. s. 71-72

³⁸⁴ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 147

3.4.4 Hars (Kültür)

Gökalp'in düşüncesindeki Türkçülük, Türk toplumunun geçmişi, bugünü ve geleceği ile Türk dili, Türk kültürü üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁸⁵ Bu nedenle Gökalp'in tasavvurunda kültür, tarih ve dilin konumunun bilinmesinde yarar bulunmaktadır.

Gökalp, yeni cumhuriyet nesline milliyetçiliği aşılamanın en iyi yolu olarak terbiyede (eğitimde) görmüştür. Ancak o, eğitimin milli harsa (kültüre) dayanması gerektiğini belirtir. Gökalp, Avrupa medeniyetinin geleneklerinin ancak belli bir süzgeçten geçtikten sonra Türk ve İslam gelenekleri gibi kabul görme imkânının olduğunu belirtir.³⁸⁶

Gökalp, talim ve terbiyeyi birbirinden ayırarak; terbiyenin, (eğitimin) harsa (kültüre) dayandığını, bu yüzden milli olması gerektiğini, ancak; talimin (öğretimin) millikle ilgisinin bulunmadığını belirtir. Öğretim, bilime dayandığından Batıdan olduğu gibi alınabilecektir. Bu nedenle; hars ve terbiye (kültür ve eğitim) açısından Avrupa medeniyetine muhtaç olmadığımızı, bilim, teknoloji ve öğretim yönünden ona muhtaç olduğumuzu belirtir.³⁸⁷

Gökalp, İbn-i Haldun'un "asabiyeti güçlü olan ayakta kalır" tezini kültüre uygulayarak, kültürü güçlü olanın daima ayakta kaldığını, kültür zayıfladığında ise yıkılma aşamasına geçtiğini belirtir. Gökalp'in aradığı hars Osmanlı-İslam harsının etkisine bulaşmamış bir harstır. Böyle bir harsın adresi eski Türk kavimleriyle çağdaş Batı medeniyeti değerleri arasındaki sentezde bulmaktadır.³⁸⁸ O, Osmanlı imparatorluğunun sağlam bir kültürü olmadığından yıkılmaya mahkum olduğunu belirtir.³⁸⁹

Gökalp'a göre kendini kültürünü muhafaza ederek başka bir medeniyete (Batı) dahil olmak mümkündür.³⁹⁰ Gökalp'in iddia ettiği gibi, sadece kendi tanımladığı

³⁸⁵ Bircan age. s. 15

³⁸⁶ Ziya Gökalp, **Türk Terbiyesi**, s. 23

³⁸⁷ Gökalp, **Türk Terbiyesi**, s. 34,39

³⁸⁸ Mermutlu, agm. s. 393

³⁸⁹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 55

³⁹⁰ Kabakçı, agm. s. 211

anlamıyla medeniyetin değiştirilmesi durumunda, kültürel olanın Batı tesirinden kurtulması mümkün değildir.³⁹¹

Gökalp, kültür ve medeniyet ayırımına giderek, kültürün ulusal olduğunu, medeniyetin ise uluslararası olduğunu söylemektedir. Ona göre kültür; sadece bir ulusun dini, ahlaksal, hukuksal, sanatsal, dilsel, iktisadi ve bilimsel hayatlarının toplamıdır. Uygarlık ise, aynı gelişmişlik düzeyindeki, birçok ulusların toplumsal hayatlarının ortak bir toplamıdır der. Bu nedenle kültürle uygarlığı birbirinden ayıran unsurun kültürün duygulardan, uygarlığın ise bilgilerden meydana geldiğini belirlemektedir.³⁹²

Gökalp, din ve devletin birbirinden ayrılmasını düşündüğü gibi, din ve kültüründe birbirinden ayrılması gerektiğini önermiştir.³⁹³ Gökalp, Doğu medeniyetinin aslında İslam medeniyeti olmadığı, Osmanlının bu medeniyeti Bizans aracılığıyla Roma Medeniyetini almış olduğunu iddia eder. Bu medeniyet güçsüzleşip yıkılınca bunun yerine güçlü olan Batı medeniyetine geçmemiz gerektiğini belirterek Türkçülüğün görevinin bir yandan halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulması, öte yandan Batı uygarlığını “tam ve canlı” olarak alıp ulusal kültüre aşılama olduğunu belirtir.³⁹⁴ Görüldüğü gibi Gökalp Batı Medeniyetinin alınabilmesi için öncelikle kültür ve medeniyet ayrımına gitmekte, daha sonra Doğu medeniyetinin Roma Medeniyetinin devamı olduğunu savunarak bu zayıfladığından güçlü olan Batı Medeniyetinin Türk kültürüne tam olarak aşılması gerektiğini savunur. Gökalp'ın böyle bir yolu teşvik etmesi, daha önce savunmuş olduğu kültürün manevi yönlerden Batı ya kapalı olduğu tezini çürütmektedir. Çünkü Batı medeniyetinin “tam ve canlı olarak Türk kültürüne aşılması” durumunda “duygu” ve “bilgi” ayırımına gitme de imkansız hale getirilmiş olunuyor.

Gökalp; *“Kültür ve din bakımından birbirine yabancı olan toplumlar uygarlık bakımından ortak olabilirler. Kültürdeki uyumsuzluklar nasıl dindeki ortaklığa engel değilse, kültürün ve dinin ayrı olması da, uygarlıktaki ortaklığa engel olamaz. Örneğin Yahudilerle Japonlar gerek kültür gerek din bakımından Avrupalılara yabancı oldukları*

³⁹¹ Aynur Erdoğan, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, Korkut Tuna, İsmail Coşkun, (Ed) **Ziya Gökalp**, s. 82,83

³⁹² Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 44,52

³⁹³ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 111

³⁹⁴ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 56,57

halde, uygarlıkça Avrupa uluslarıyla ortaklırlar."³⁹⁵ Der. Gökalp, çağdaş dünya medeniyetinin artık dini birliğe dayanmadığı sonucuna varmıştır. Çağdaş Avrupa medeniyetinin temelleri müspet ilimlerdir ve yine bu ilimler, Türklerin de Avrupa Medeniyetine kolayca girmelerine olanak sağlamaktadır.³⁹⁶

Cumhuriyet kurulduktan sonra Gökalp'ın hars medeniyet ayrımı daha bir netlik kazanarak dinin medeniyetin belirleyici bir etkeni olmadığını, dinleri ayrı olanların aynı medeniyete mensup olabileceğini belirtecektir.³⁹⁷

3.4.5 Tarih Anlayışı

Yeni bir ulusu inşa etmede en önemli etkenlerden birisi de tarihtir. Batı karşısında mağlubiyetlerin yaşandığı ve Batı'dan geri olunduğunun fark edilmeye başlandığı zamanlardan itibaren birçok kişinin aşağılık kompleksine girmesine neden olmuştur. Oluşan anlayışa göre köklü bir geçmişimiz yoktu. Bu olumsuzlukları silmek için Türk tarihinin son derece köklü olduğunu, geçmişte büyük işler yapmış bir ulusun evlatları olduğunu ispat etmeye çalışılır.³⁹⁸ Gökalp'ın yazıları, modern Türk milliyetçiliğin en önemli sorunlarından olan Osmanlı devletinin Batı karşısında daima gerilemesinin derin bir şekilde sarstığı kendine güven ve kendine saygı duygusunun yeniden kazanılması sorunu açıkça göstermektedir.³⁹⁹

Gökalp, burada daha da ileri giderek, başka milletlerin çağdaş medeniyete girmek için geçmişlerinden uzaklaşmaları gerektiğini ancak Türklerin çağdaş medeniyete girmeleri için geçmişlerine gitmelerinin yeterli olduğunu belirtir.⁴⁰⁰ Türk edebiyatının, geleneklerinin, sanatının araştırılarak enkaz altından gün yüzüne çıkartılması milli ülkü için elzem sayılmaktadır.⁴⁰¹

Gökalp, milliyet fikrinin kuvvetlenmesi için, iki hissin yardımına ihtiyaç bulunduğunu, bunun birincisi milli sevgi, ikincisi ise milli kin olduğunu belirtir.⁴⁰²

³⁹⁵ Age. s. 64

³⁹⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 111-112

³⁹⁷ Erdoğan, agm. s. 83

³⁹⁸ Vatandaş, age. s. 217

³⁹⁹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 184

⁴⁰⁰ Age. s. 126

⁴⁰¹ Erdoğan, agm. s. 83

⁴⁰² Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 31

Milli sevgi için Gökalp'ı, İslamiyet öncesi Türklerin tarihini yüceltme yoluna gider.⁴⁰³ Gökalp'a göre eski Türkler birçok insancıl özelliklere sahiptirler. Bunlar, eli açıklık, konukseverlik, sadakat, cesaret, doğruluk gibi özelliklerdir. Özellikle topraklarını işgal ettikleri insanlara karşı tutumları takdire değerdir. Gökalp şaşkıncı bir saflıkla, kendi halklarına olan sevgilerinin yüceliği kadar diğer milletleri de ezmediklerini ileri sürmektedir.⁴⁰⁴ Tüm bunlarla toplumun yeniden kendine güven tazelemesini sağlayarak onun aşağılık psikolojisinden kurtarmaya çalışılmıştır.

Gökalp, Türklerin geçmişini yüceltmek için İslami dönemde tanınmış Türk büyükleri arasında İbni Sina ve Mevlana gibi Türk asıldan gelen fakat Türk kültürü dışında büyümüş ve Türkçe dışında dillerle eserler vermiş düşünürleri de sayar. Gökalp, burada, bireyin milletini oluşturan unsurların irki değil, eğitim, dil ve kültür olduğuna temel görüşü ile çelişkiye düşmüş oluyor.⁴⁰⁵

Öğretme ve eğitime dürtüsü, Gökalp'ın en önemli özelliklerindedir. Gökalp'ın şiirleri yazma amacı da halkı eğitmektir.⁴⁰⁶ Gökalp'ın şiir, masal ve mektuplarında da duygudan ziyade düşünce ön plandadır.⁴⁰⁷ Gökalp, masalları, dini inançları, ahlaki, hukuki ve hatta ekonomik kavramlara kadar, toplumun ruhunu ortaya koyan tüm kavramları bir ideale dönüştürebilmiştir.⁴⁰⁸ Çocuklar için yazdığı şiirler ve hikayelerde de genelde milliyetçiliği işleyerek çocuklara milli bilinci empoze etmeye çalışır. Örneğin, çocuklar için yazdığı 'Ala Geyik' adlı şiirsel hikâyede;

“Dedim ‘Turan Meleş’i

Türkün yüce dileşi

Yüz milyon Türk bir anda

⁴⁰³ Vakkasoğlu, Gökalp'ın İslam öncesi Türk tarih ve medeniyetini araştırması ve bunu yüceltmesinin nedeni olarak Selçuklu ve özellikle Osmanlı ile zirveye çıkmış olan İslam medeniyetine tavır almasından kaynaklandığını belirtir. Bu tavrın çok önceden yabancıların ve hemen hemen tamamının Yahudi asıllı kişilerin aldığını belirterek, tarih öncesine kaçışın nedeni İslam'dan kaçış olduğunu iddia eder. (Vakkasoğlu, age. s. 198)

⁴⁰⁴ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 127

⁴⁰⁵ Age. s.127

⁴⁰⁶ Age., s. 178

⁴⁰⁷ Mesut Bostan, “Şiirleri ve Mektupları Işığında Ziya Gökalp Düşüncesi”, Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, **Ziya Gökalp**, s. 79

⁴⁰⁸ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 59

*Seni bekler Turan'da.*⁴⁰⁹

Böylelikle Gökalp, çocukların bilinçaltına Turan hayalini yerleştirmek ister. Yine benzer şekilde “ Alp Aslanın Malazgirt Zaferi ”⁴¹⁰ adlı piyesinde de Türkün tarihte nasıl İslam savunuculuğunu yaptığını mübalağalı bir dille işlemektedir.

Gökalp, eski Türkleri, ileri bir medeniyetin üstünlüklerinden uzak ilkel kabileler olduğunu gözden kaçırmaktadır. XX. yy.'da, geçmişteki göçebe halkların kültürel değerlerine dönme çabasının saçma olduğu açıktır. Ancak Türk halk kitleleri arasında devamlılığını sürdüren milli değerleri tanıtmaya yönündeki çabaları gerçekçidir. Bu amaçla Türk folkloru, etnografya ve arkeoloji müzelerini kurulmasını ister.⁴¹¹

Gökalp'ın Türk tarihi ile ilgili çeşitli kitap ve makale yayınlamış olmasına rağmen Batılı anlamda bir tarihçi olmaktan uzaktır. Gökalp tarihi, sosyoloji teorilerini temellendirmede kullanacağı bir bilgi deposu olarak görmüştür. Gökalp'ın ilgisini çeken şey yansız bir tarih değil, milli bir tarihtir. O geçmiş, geleceği inşa etme amacıyla öğrenmek istemiştir.⁴¹²

3.4.6 Dilin Önemi

Gökalp, çok uluslu/etnikli/kültürlü/dilli bir yapıda olan Osmanlıda ulusal bilince en son Türklerin ulaşmış olmasının nedenini dilde bulur. Dili önemsememenin ulusal bilinci zayıflattığını belirtir.⁴¹³ Gökalp, Osmanlıda yazı dili ve konuşma dilinin ayrı olmasından dolayı iki başlı hale gelmesine karşı çıkararak, yazı dilinin konuşma diline uyarlanması gerektiğini belirtir.⁴¹⁴

Gökalp, Türkçülerin tasfiyeciler gibi bir yalınlaştırmaya gitmediğini, bu nedenle halkın bildiği ve kullandığı her sözcüğün ulusal olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁵ Türkçe sözcüklerin yabancı unsurlardan temizlenmesi sürecinde dikkatli davranır. Osmanlı Türklerinin özellikle Arapça ve Farsça'dan olmak üzere yabancı dillerden almış olduğu

⁴⁰⁹ Ziya Gökalp, **Ala Geyik**, Erdem yay. İstanbul 2011, s. 8

⁴¹⁰ Ziya Gökalp, **Altın Işık**, Parıltı yay. İstanbul 2005 s. 133

⁴¹¹ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 129

⁴¹² Age. s. 173

⁴¹³ Vatandaş, s. 192

⁴¹⁴ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 111, 112

⁴¹⁵ Age. s. 119

gramer ve söz dizimi kurallarına sert bir şekilde karşı koyar. Zabitler yerine zubat ya da zabitan gibi yabancı çoğul eklerinin kullanılmasına son verilmesini ister. Ancak Türkçe çoğul eki alabilen amele, talebe gibi yabancı kelimelerin kabul edilebileceğini belirtir.⁴¹⁶ Ancak Gökalp, terimlerin Arapça ya da Farsça olmasından bir sakınca görmez. Nasıl ki, Avrupa milletleri, Yunan dilinde yazılmış İncil'den terimleri olduğu gibi almışlarsa Müslüman milletler de Arapçadan almalarında bir sakınca olmadığını belirtir.⁴¹⁷ Ayrıca terimlerin Rusça ve Frenkçeden alma yerine Arapça, Farsça ya da Türkçe olması durumunda tüm Müslüman Türkler arasında ortak dilin gelişebileceğini söyler.⁴¹⁸

Gökalp'ın ölümünden sonra onun dil ile ilgili belirlediği ilkeler izlenmemiştir. Kuşkusuz söz dizimi ve gramerdeki yabancı unsurların atılması yönündeki teklifleri dikkate alınmış, ancak cumhuriyet döneminde Türkçeye tamamen uydurulmuş Arapça ve farsça kelimeler çıkarılarak yerine Türkçe köklü kelimelerin konulması eğilimi egemen olmuştur. Sözcük alımında yapılan değişiklikler o kadar ileriye götürülmüş ki, bugün bir Türk gencinin, Gökalp'ın yazmış olduğu bir eseri tam olarak anlayabilmesi için sözlük kullanması gerekmektedir.⁴¹⁹

3.5 GÖKALP'TA KONUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Gökalp'ın iyi anlaşılması için onun fikirlerinin tamamıyla bilinmesi gerekir. Bu nedenle onun fikir hayatında sosyal ve siyasal görüşlerin genel olarak bilinmesinde yarar vardır. Gökalp'ın din ve milliyetçilik fikirlerinin yanında onun demokrasi ve halkçılık, seçkinler ve ferrdiyeteçiliğe bakışını anlamak onun bir bütün olarak ele alınmasını sağlayacak ayrıca imparatorluk sonrası kurulan cumhuriyetin daha iyi çözümlenmesini sağlayacaktır.

3.5.1 Demokrasi Anlayışı ve Halkçılık

Gökalp'ın demokrasi anlayışı, liberal anlayıştan oldukça farklıdır. O, en üst düzeyde denetimi halk kitlelerine değil, millete, daha doğrusu halkın çıkarlarını gözeterek yönetmek zorunda olan seçkinlere (güzidelere) bırakmaktadır. Ona göre demokrasi, cahil halk kitlelerinin yönetimi değil, seçkinlerin yönetimi anlamında millete

⁴¹⁶ Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, s. 133

⁴¹⁷ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 9

⁴¹⁸ Age. s. 14

⁴¹⁹ Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, s. 134

ait olduğunu belirtir.⁴²⁰ Heyd, bunun nedenin, Türkiye’de Batı tipi bir demokratikleşme sürecinin yaşanmamasına bağlar. Çünkü Osmanlının son dönemlerinde başlayan yenilik hareketleri direk halk tarafından değil, bir kısım subay, aydın, memur tarafından dile getirildiğini, zaten bunların da başa gelme yöntemlerinin demokratik yöntemlerle olmamasına bağlamaktadır.⁴²¹

Gökalp, milli devletlerin kurulmasıyla birlikte halkın elde ettiği meşrutiyet, herkese seçim hakkı vererek, hükümlanlığın halka geçtiğini belirtir. Bu hakkın zararsız olarak kullanılması için her ferdin millete karşı olan görevlerini bilmesi gerektiğini, bunun için eğitimin herkes için mecburi ve parasız olması gerektiğini, bunun yanında her ferdin askere hazır bir vaziyette olması için mecburi askerliğin bir borç olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir.⁴²²

Gökalp, eski toplumlarda görülen kast sistemine dayalı bir sınıf eşitsizliğin, dini ve sosyal kabullerden kaynaklandığını belirtir. Bu nedenle bazı Darwincilerin belirttiği, güçlü ve zayıf ayırımını da kabul etmeyerek ırkların eşit olduğunu belirtir. Gökalp, halkçılığın amacı olarak; esirliğin, köleliğin, feodalizmin, emperyalizmin, istibdadın, şovenizmin özetle hürriyet ve eşitsizliğe karşı ne kadar kurum varsa hepsini ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtir.⁴²³ Ancak Gökalp’ın daha sonra söylediği “*Bir adamın ayağı neferlikte ise, düşüncesi mareşallik olmamalıdır.*”⁴²⁴ Sözü onun kendisi ile çelişmesine neden olmaktadır

3.5.2 Seçkinlere Bakışı

Gökalp, hayatı boyunca peşinde gittiği siyasi kişilerin, kendince kuramsal hale getirdiği fikirleri yerine getirebilecek gözüyle bakarak onlara övgüler yağdırmıştır. İTP içindeyken Talat ve Enver Paşalara iltifatlar yağdırmış, daha sonra bu iltifatları Mustafa Kemal’e çevirmiştir.⁴²⁵

⁴²⁰ Age. s.147-148

⁴²¹ Age. s. 148-149

⁴²² Gökalp, “Milliyetçilik” Yeni Mecmua2. C, S:33, 28 Şubat 1918, s. 122, Rıza Kardeş (Hzl.), **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 218

⁴²³ Gökalp, **Yeni Türkiye’nin Hedefleri**, s. 25,33

⁴²⁴ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 67

⁴²⁵ Örneğin “Gazi Paşa Hazretlerine” adlı şiirde; “.../Kahramanlar soyu olan bu millet/ Arslanları görmek ister başında/.../Tepesinde kahramanlar olunca/ Bu memleket daim gitmiş ileri/...demektedir.

Gökalp, “Her bir fert milli güneşten bir parıltıyı yansıtır. Dahiler bu parıltılardan büyük bölümünü bir mercek gibi ruhlarının odak noktasına toplayanlardır. Böyle odak noktasında yoğunlaşan milli ışıklar, daha önce yakıcı bir güce sahip olmadıkları halde, şimdi yakıcı bir nitelik alırlar. Dahilerin fertler üzerindeki büyük etkileri bu şekilde açıklanabilir.”⁴²⁶ Demekte, ayrıca Gökalp, siyasi partilerin başına kesinlikle büyük adam niteliğini taşıyan kişilerin bulunması gerektiği ve bireyci insanların seçilmesini önleyici tedbirlerin alınması gerektiğini söyler.⁴²⁷ Gökalp, görüşlerine, toplumsal yaşamın önderlerinin izlemesi gereken bir dogma görüntüsü vermektedir.

İlk başlarda toplumun ancak eğitilmesiyle istikrarlı bir sistemin kurulabileceğini belirtmişken sonra bu düşüncesinde değişikliğe giderek, milletin okumaya ve düşünmeye vakit bulamadan uyanmaya mecbur olduğunu belirtir.⁴²⁸ Gökalp'ın toplum, seçkinler ve önder anlayışının Atatürk'ün otoriter düzenini kurmasının temelini oluşturmuştur.⁴²⁹

3.5.3 Ferdiyetçiliğe Bakışı

Heyd, Gökalp'ın liberal bir kavram olan egemen ferdiyeti, sultanın otoritesine ve İslamiyet'in nassa dayalı geleneksel felsefesine karşı yararlı gördüğü yerlerde kabul ettiğini, yaradılış olarak Durkheim'ın, toplumun fert üzerinde egemen olması ilkesini benimsediğini söyler. Gökalp, ferdiyetçiliğin, şüphecilik, ahlaki dengesizlik, düş kırıklığı ve ümitsizliğe yol açtığını ileri sürmektedir.⁴³⁰ Gökalp'ın böyle bir şeyi iddia etmesinin nedeni olarak, gençlik yıllarında yaşamış olduğu ve onu intihara sürükleyen fikir kargaşasının olduğu söylenebilir. Çünkü Gökalp, ancak birey olmaktan kurtulup toplum halinde yaşandığı an bu tür fikirlerin etkilerinin azalıp kişinin uğruna çabalayacağı fikirleri olacağını belirtir.

Gökalp'ın Talat Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal ile ilgili yazdığı abartılı derecede övgüler içeren şiirleri için Bk; Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 90-95

⁴²⁶ Gökalp, **Türk Terbiyesi**, s. 31

⁴²⁷ Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, s. 58-59

⁴²⁸ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 150-151

⁴²⁹ Age. s. 155

⁴³⁰ Age. s. 57

Fouillée üzerinde, 1910-1911 döneminde ateşli konuşmalar yapan Gökalp, daha sonra Fouillée'ın mizacını, felsefi ve ictimaisine pek muvafık gelmediği için unuttuğunu ve Durkheim'i benimsediğini söyler.⁴³¹ Heyd, bunun sebebinin, Fouillée'nin teorilerinde, özgür ve yaratıcı olan bireyi, toplumun temeli olarak bakılmasından kaynaklandığını belirtir. Zira Gökalp, tarihte en önemli etken olan bireyi değil toplumu kabul etmiş ve özgür kişiliğin insanlık gelişmesinin en yüce amacı olduğuna dair batılı görüşü hiçbir zaman tam olarak kabul etmemiştir. Daha ilk yıllarında açıkladığı özgürlük ideali dahi, kişinin toplum ve toplumun devlet ile din gibi kurumlar karşısındaki özgürlüğünden değil, milli egemenlik ve demokratik yönetim öğelerinden oluşmaktadır.⁴³²

İdealler, bir toplu coşkunluk halinde anında doğmaktadır. Bu coşkunluğun içinde eriyen bireysel öz, toplumsal kişilik içinde kaybolmaktadır. Birey, kişisel çıkarlarını unutmakta ve tüm gücünü toplum yararına kullanmaktadır. Yapısı gereği bencil olan birey bu dönemlerde, toplum ve toplumun idealleri için canını bile verebilmektedir.⁴³³

Gökalp; eğitimin gayesinin psikologlara göre birey, sosyologlara göre ise millet oluşturmak olduğunu belirtir. Kendisine göre ise eğitimin gayesi milli fertler oluşturma olması gerektiğini belirtir. Gökalp, "Türk Terbiyesi" adlı kitabında şöyle yazar: "*Millilikle ilişkisi olmayan fertler, bebeklerle hayvanlardır. Milli olmayan fertler ise dejenere dediğimiz kişisiz insanlardır. Kişilik ilk önce milletle oluşur ki buna 'hars' adı veriyoruz. Fert, bu harstan alabildiği kadar kişiliğe sahiptir. O halde fert ne kadar çok millileşirse o kadar çok şahsileşmiş olur.*"⁴³⁴ Görüldüğü gibi Gökalp, bireyin kişilik sahibi olabilmesi şartı olarak, kişinin toplumun kültürünü alarak millileşmesinde görür.

Gökalp, irade özgürlüğünü reddeden İslami bir felsefe olan Cebriye'nin öğretilerinde de, kendi görüşleri için dayanak bulmaya çabalamıştır. "*İradeyi, ferdin üstünde bir kuvvete bağlayan cebriye mezhebi de haklıdır. Çünkü fertlerdeki iradeyi yaratan ve sevk ve idare eden ülküdür.*"⁴³⁵ Diyebilmiştir. Ona göre, özgür iradeyi reddeden bu görüş haklıdır. Zira kişi özgür iradesine uygun davrandığı yanılışı

⁴³¹ Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul 1943. Aktaran: Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 67,68

⁴³² Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 57

⁴³³ Age. s. 64

⁴³⁴ Ziya Gökalp, **Türk Terbiyesi**, Toker yay. İstanbul 2005, s. 30

⁴³⁵ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 46

içindedir, gerçekte toplumun ideallerine uymaktadır. Gökalp'ın bireyi toplumla kaynaştırması ve bu amaçla benliğini yok etmesi yönündeki düşüncelerinde, İslami tasavvufun etkisi de olduğu söylenebilir. Çünkü tasavvuf anlayışında da bireyin bencilliğinden kurtularak kutsal iradeye tabi olmak anlayışı hakimdir.⁴³⁶ Gökalp, “Devlet” adlı şiirinde, görüşlerini dini bir temele oturtarak şöyle yazmıştır:

Kur'an diyor: “Eyleyiniz itaat
Hakka, sonra, peygambere, devlete!...”
Vicdanımın bütün hissi sadakat
Kanunlara, hadis ile ayete...⁴³⁷

Gökalp'ın toplumla ilgili oluşturmak istediği ideal birçok yazı ve şiirlerine de yansımıştır. Örneğin vazife adlı şiirinde:

Benim hakkım, menfaatim, arzum yok,
Vazifem var; başka bir şeye lüzum yok.
Aklım gönlüm düşünmezler, duyarlar;
Ondan gelen emirlere uyarlar...
Gözlerimi kaparım!
Vazifemi yaparım!⁴³⁸

Görüldüğü gibi bu şiirde de Gökalp, bireyin özgür düşüncesi önüne tamamıyla set çekmekte, düşünmeyi engelleyici bir tavır takınmakta, sadece verilen emirleri yapmaya hazır bireylerin, devletin ve toplumun hizmetinde olmasını beklemiştir.⁴³⁹

⁴³⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 67,68

⁴³⁷ Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 97

⁴³⁸ Age. s. 56

⁴³⁹ Türkdoğan, Gökalp'ın bu durumda kalkınma ve milli şuur etrafında toplanması için motive unsuru olarak kullanmak istediğini belirtir. (Türkdoğan, **Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi**, s. 156

Gökalp'in, bireyi tamamıyla toplumun egemenliği altına olması yönündeki talebi Durkheim'dan alınmasına rağmen, bireyin kendini mutlak şekilde devlete adanmasını, hatta kendi kişiliğini tamamen yok etmesini öngören Prusya idealine benzemektedir.⁴⁴⁰

3.6 MİLLİYETÇİLİK FİKRİNİN CUMHURİYETE GETİRDİĞİ SONUÇLAR

Cumhuriyet döneminin, fikri tesirlerinin hala etkisi bulunan, resmi hocası Ziya Gökalp olmuştur. Zira o, hiçbir devlet adamına nasip olmayacak şekilde, düşüncelerini devlet politikası haline getirebilmeyi başarabilmiştir.⁴⁴¹ Gökalp, Atatürk devriminin Türkçülük hareketinin amaçlarını tümü ile gerçekleştirdiği sonucuna varır.⁴⁴² Onun Cumhuriyete bıraktığı en büyük mirası da milliyetçilik fikri olmuştur. Tanzimat döneminden itibaren Batılılaşma hareketi içerisinde din, toplumsal hayatta uzaklaştırıldıkça dinin yerine hemen milliyetçi-laik esaslara uygun düzenlemeler doldurulmuştur. Ancak hiçbir zaman dine karşı açıkça tavır alınmaz ve dinin toplumsal etki alanının daraltılması ustaca yapılan manevralarla sağlanır.⁴⁴³

Şuan hala yürürlükte olan 1982 Anayasasında Atatürk Milliyetçiliğine dayalı devlet denilmektedir. Atatürk milliyetçiliğinin doyurucu bir tarifini yapmak zordur. Bunun sebeplerinin başında farklı milliyetçi akımların meşruiyet kazanma açısında kendilerini Atatürkçü milliyetçi olarak gördüklerini belirtmeleridir. İkinci olarak Atatürk'ün değişik zamanlarda milliyetçilikle ilgili söyledikleri şeylerin dönemin atmosferine göre değişiklik arz etmesidir. Doğrudan Atatürk'e ait sözleri yan yana getirdiğimizde tutarlı bir tablo çıkmamaktadır.⁴⁴⁴

Atatürk'ün millet tanımında din birliği yoktur. Zaten o dinin modern millet anlayışını engellediğinden Türkçülüğe zarar verdiğini belirterek şöyle der. “*Din birliğinin de bir millet teşkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk milleti tablosunda bunun aksini görmekteyiz. Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairenin Türklerle birleşip bir*

⁴⁴⁰ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 179

⁴⁴¹ Vakkasoğlu, age. s. 14

⁴⁴² Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 123

⁴⁴³ Akyul, agt. s.98

⁴⁴⁴ Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, s. 41

millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde, şamil bir Arap milliyeti siyasetine müncer oluyordu. Bu rap fikri, ümmet kelimesi ile ifade olundu. Hz. Muhammed'in dinini kabul edenler, kendilerini unutmaya, hayatlarını Allah kelimesinin, her yerde yükseltilmesine hasr etmeye mecburdular. Bununla beraber, Allah'a kendi milli lisanıyla değil, Allahın Arap kavmine gönderdiği Arapça kitapla ibadet ve münacatta bulunacaktı... İşte dinin, din hislerinin Türk milletine bıraktığı hatıra. ”⁴⁴⁵

Gökalp'ın sisteminde, Batı medeniyetini ön koşulu olarak mutlak bireysel değerlere yer yoktur. O, birey karşısında millete üstünlük tanımıştır.⁴⁴⁶ Gökalp'ın bu görüşü, cumhuriyet devrinin de benimsediği bir ilke olmuştur. Bunun etkileri günümüzde bile devam etmektedir. Bugün okullarda okutulan “Andımız”da, her sabah çocuklara; “Varlığım, Türk varlığına armağan olsun!” denilmektedir. Gökalp'ın birey karşısında millete üstünlük sağlama düşüncesi, cumhuriyet döneminde de devlet-birey ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Cumhuriyet, Osmanlı toplumunu kul statüsünden çıkartıp bireylere vatandaşlık payesini verirken aynı zamanda toplumun tümünü devlet nezdinde bir kapıkulu statüsüne indirmiştir. Çünkü vatandaşlık, ancak diğer vatandaşlarla karşı karşıya gelindiğinde bir hak ve özgürlük alanını tarif ediyordu. Vatandaşın devletle muhatap olduğu noktada bu hak ve özgürlükler koruyucu ve meşruiyet sağlayıcı söyleme dönüşüyor ve bu meşruiyetin ardına sığınan devletin önünde onu dizginleyecek hiçbir güç kalmıyordu.⁴⁴⁷

Milliyetçilik fikri, daha çok otoriter bir zihniyete dayanan dünya algılaması önermektedir. Böylelikle laikliğin yetersiz kaldığı yerde, milliyetçilik toplumu homojenize etmenin ve oluşturulan dış düşmanlar fikrinin etkisiyle onu devlete mutlak anlamda bağımlı hale getirmenin meşruiyetini oluşturmaktadır. Batıda milliyetçilik, kendiliğinden bir süreç içerisinde oluşmuş olan ortak kimlikleri birer çekim merkezi haline getirmeye uğraşırken; Türkiye’de toplum; olumlu niteliklerle donatılmış bir kültürel kimlik etrafında asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu kimliğin devlet tarafından

⁴⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, “Medeni Bilgiler”, TTK yay. Ankara 1988, s. 18-23, **Milliyetler ve Milliyetçilikler**, Türköne (Drl.) s. 262

⁴⁴⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 138

⁴⁴⁷ Mahçupyan, age. s. 61,62

tanımlanması özellikle otoriter zihniyetin güçlenmesine neden olmuştur. Çünkü kimliğin sahibi devlet olduğu andan itibaren alternatif bir tanım yapmanın mümkün olmaktan çıkması nedeniyle toplum ideolojik olarak devletin hakimiyeti altına alınmış olunuyor.⁴⁴⁸

Laiklik, bir Batı unsuru olması ve yerel hiçbir özellik taşımaması nedeniyle, kimlik oluşturmada her zaman eksik kalmıştır. Bu eksiklik yine Batı ürünü olan milliyetçilikle kapatılmak istenmiştir. Bu Cumhuriyet dönemi toplum mühendisleri tarafından oluşturulan Türklük tanımı içerisinde halka empoze edilmeye çalışıldı. Ancak burada da tamamıyla Batı tipi bir milliyetçilik oluşturulmada başarı sağlanamamıştır. Çünkü Türkiye milliyetçiliği ne ırk ne de vatandaşlık bazında tutarlı bir oluşum gösterememiştir. Başından beri kültürün bir ögesi olarak İslamiyet'i de içermiştir. Bu nedenle laikliğin kovduğu din bu şekilde yeniden kültürel kimliğin içerisinde yer almıştır.⁴⁴⁹ Modernlik ve Batıcılık adına atılan laiklik adımları, Batıdakilerin çok farklıdır. Batıda inanç sitemleri ve yaşam biçimleri karşısında eşit uzaklıkta duran devlet yapılarına karşın; Türkiye'de dini kendi kontrolü altında tutmaya, onu niteliklerini ve hareket alanını belirlemeye çalışan bir devlet bulunmaktaydı.⁴⁵⁰

Osmanlı döneminde devletle toplum arasında İslamiyet'in ve geleneğin sağladığı sembolik paylaşımın yerine Cumhuriyetle birlikte devletin koruması altına alınmış bir Türk ve laik kimliği konmuş ve toplumun bu kimlik çerçevesinde devletin ideolojisine katılması istenilmiştir. Bu, kendilerini Müslüman veya Kürt kimlikleri içerisinde tanımlayan kesimlerin ya asimilasyonu ya da toplumsal rant mekanizmasının dışında tutulması anlamına gelmektedir. Nitekim Cumhuriyet döneminde Kürt veya Müslüman olmak devlet kademelerinde görev almada engel teşkil etmemiş, ancak bu kimlikleri ön plana alarak siyaset alanında yer alması önlenmeye çalışılmıştır.⁴⁵¹

Tüm kavramlar gibi laiklik de içinde çıktığı toplumun özelliklerini taşımış ve bu toplumun gerçeklerinden doğmuştur. Batıda devletle kilise arasındaki güç ve yetki mücadelesi, kilisenin egemenliği altındaki bilim ve ahlak anlayışına karşı toplumsal tepkiyle çakışmıştır. Bu nedenle batıda, kilise karşısında yeniden doğmakta olan bireyle

⁴⁴⁸ Mahcupyan, age. s. 43-44

⁴⁴⁹ Age. s. 69

⁴⁵⁰ Age. s. 75

⁴⁵¹ Age. s.45

devletin menfaatleri birleştii. Tüm bu dinamik kapitalizm ve ulus devlet bütünleşerek yeni ve tutarlı bir toplumsal paradigma yarattı.⁴⁵²

Cumhuriyet öncesi yenilenme hareketleri, çoğunlukla devleti kurtarma gayesi ile sisteme yönelik ve kısmi iken, cumhuriyet ilanıyla yukarıdan aşağıya bütünüyle toplumu dönüştürmeye yönelik radikal bir hareket olmuştur. Batı modernleşmesi kendi tarihsel-toplumsal şartlarının bir sonucu olarak ve kendi geleneğiyle hesaplaşarak ortaya çıkmışken, Türk Modernleşmesi sanki başka bir tarihi kendi tarihi gibi algılayarak, kendi tarihsel birikimini pek hesaba katmadan bir öykünme şeklinde olmuştur.⁴⁵³

Modernleşmenin, otoriter zihniyet içinde devletçi bir anlayışla uygulanmasının yol açtığı kimlik ve meşruiyet sorunları hiçbir zaman tam anlamıyla çözülememiş ve günümüzde bir krize dönüşmüştür. Türkiye'nin resmi görüşü toplumun tümünü içine alamamış, bu nedenle dışta kalan ve siyasallaşma eğilimi gösteren kimliklerin varlığı, devleti daha da savunmacı, tanımlayıcı ve dışlayıcı hale getirmiştir. Devletin bu şekilde toplumun bazı kesimlerini kimlik yönünde reddetmesi, toplumun manevi ve sosyolojik bir parçalanma yaşamasına neden olmuştur. Bu ise devletin devletliliğini yapamaması anlamına geliyor ve onun meşruiyetini sorgulayıcı hale sokuyor.⁴⁵⁴

İlk dönemlere Türkçüler ile İslamcılar karşı karşıya kaldıklarında dönemin şartları gereği Türkçüler İslami bir söylem tutmaya çalışırken, Cumhuriyet sonrası kendini dindar olarak tanımlayan kesimin dili milliyetçi dilden etkilenmeye başlamıştır. Yani dindar nesil ümmetçi olmaktan bir problem görmemiş ayrıca harsı da kutsal bir miras gibi kabul etmişlerdir. İslam ümmetçiliği ve “İslamlaşmak” gibi milliyetçi teklifler, bu söylemlere uzun suredir iyice acıkmış olan İslamcıların içeriğine bakmadan aldıkları bir unsur olmuştur. Türk milliyetçilerine gelince onlar da kendilerini “ Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslüman” olduklarını söylerken, Gökalp'ın üçlü

⁴⁵² Age. s. 76

⁴⁵³ Mehmet S. Aydın, Türkiye'de Din ve Modernleşme Üzerine Bazı Düşünceler, Türk Yurdu, Nisan-Mayıs, 1997, s. 116, 117, Akt: Akyul, agt. s. 32

⁴⁵⁴ Mahçupyan, s. 69,70

sentezindeki Batıcılığı unutmşlardır. Ancak Batı Medeniyetçiliği de sahipsiz kalmamış bu da Türkçülerin elinden Atatürkçülerin eline hatta tekeline geçmiştir.⁴⁵⁵

3.7 GÖKALP'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

Milliyetçilik fikirleri, birçok farklı unsurları bünyesinde bulunduran imparatorlukları derinden etkilemiştir. Bu imparatorlukların birisi olan Osmanlı Devleti de milliyetçilikten nasibini alan imparatorluklardan birisi olmuştur. Osmanlının Batı karşısında gerilemesinin nedenleri üzerinde kafa yoran Osmanlı aydınları farklı akımlarda Osmanlının kurtuluşunu görebilmişlerdir. Bu akımlar arasında gelgitler yaşayan Gökalp en son olarak Türklerin ortak değer etrafından bir araya getirilebileceğini düşündüğü Türkçülük fikrini savunmaya başlanmıştır. Ancak şunu belirtmek gerek ki bu dönem aydınlarının savundukları fikirler arasından gidip gelebilmiş, bir zaman savundukları fikirlerin daha sonra tam tersini savunabilmiş yada Gökalp'ta olduğu gibi birbirine zıt olabilecek bu fikirler arasında bir senteze varmaya çalışabilmişlerdir. Gökalp, görüşlerinin devrin siyasal koşullarına göre sık sık değiştirmektedir. Ele aldığı sorunlar güncel konularla o kadar iç içedir ki, ele aldığı konuların içeriği bilimsel bir yapı ile politik ya da ticari amaçlı yapıtlar arasında olup olmadığının teyit edilmesi zordur.⁴⁵⁶

Gökalp'ın böyle bir fikir karmaşasını yaşamasının bir çok nedeni sayılabilir. Öncelikle Gökalp'ın yaşadığı dönem, sınırların habire değiştiği bir dönemdir. Bu nedenle pragmatist düşünceyle savunulan bir fikri akım geçerliğin kaybettiğinde bunun yerine başka bir fikir savunulabilmiştir. Ayrıca bu dönemde ortaya atılan birçok fikri akım ilk defa ve daha denenmiş olan akımlardı. Bu fikri akımlardan beklenen sonuçlar alınmayınca bunlar bırakılabilip yerine farklı bir akım savunabilmiştir.

Gökalp, Selanik öncesi hayatında özellikle ailesi, büyüdüğü çevrenin ve de aldığı eğitimin etkileri ile İslamcı- Osmanlıcı bir çizgidedir. Onun fikir hayatının üzerinde gençlik yıllarında yaşadığı bunalımın etkisi ile intihar girişiminde bulunmuş olmasının etkisi büyüktür. Gökalp'ı intihara sürükleyen nedenlerden en büyüğü onun almış olduğu İslam ilimleri ile batı felsefesi arasında kaldığı ikilem ve kendi deyimiyle

⁴⁵⁵ Mermutlu, agm. s. 395

⁴⁵⁶ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 169

bu ikilemin onda oluşturduğu mefkuresizliktir. Hayatındaki mefkureyi kaybeden Gökalp, intihar olayından sonra tutunacağı bir amaç aramış son olarak bu ideali milliyetçilik akımında görmüş ve bu ideali yeni nesile aşılama için fikri temellerini gerekçelendirme yoluna girmiştir.

Gökalp'ın milliyetçilik fikrinde karar kılmasının belli başlı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında diğer fikri akım olan Osmanlıcılık ve İslamcılığın artık Osmanlıyı kurtaramayacağına olan inancıdır. Ayrıca ona göre Avrupa'nın bu kadar gelişmiş olmasının temel sebeplerinden birisi de Avrupa'nın milliyetçi olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü milliyetçilik fikri insanlarda büyük bir şevk uyandırarak onlardaki tembellik duygusunu yok ettiğini, bireylere vatanları için canlarını seve seve verecek bir hale getirdiğini bu nedenle Osmanlı devletini yeniden şahlandırmak için milliyetçilik düşüncesinin bir devlet politikası haline getirilerek halka aşılması ile olabileceğini savunmaktadır.

Batı kaynaklı bir siyasal düşünce akımı olan milliyetçilik, Gökalp düşüncesinde ve de her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da tarihi bir buhran aşamasında doğan bir idealdir. Bu tarihi süreçte öne sürülen diğer siyasi akımlar gibi Türkçülükte bir hayatta kalma stratejisidir. Burada da Batılı meydan okuma karşısında siyasi olarak varlığın korunması amaçlanmaktadır.⁴⁵⁷

Modern Milliyetçiliğin ilk ortaya çıktığı İngiltere ve Fransa'da, var olan bir milletin talebi olarak ortaya çıktığından bireyci ve evrensel görüşleri ile aydınlanma felsefesine dayanmaktaydı. Oysa milliyetçilik akımlarının geç etkilediği Almanya, diğer doğu ve orta Avrupa gibi devletlerde bir devlet birliği fikridir Almanya'da da Birleşik Alman Devleti oluşturma düşüncesiyle etkili olmuştur. Gökalp'ın Türkçülüğü ile Alman milliyetçiliği arasındaki benzerliğin nedeni de her iki ülkedeki siyasal ve toplumsal koşulların Batı Avrupa'dan farklı olmasıdır. Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında, Türkçülüğün dil, ahlak, güzel sanatlar, hukuk, din, ekonomi ve felsefe gibi yönlerini ayrı ayrı ele alması, Türkçülüğü sadece bir devlet politikası olarak görmediğini, onu tam bir yaşam felsefesi haline getirmeye çalışması yönünden Alman milliyetçiliğine benzemektedir.

⁴⁵⁷ Agm. s. 83, 86

Gökalp, XX. yy.'ın ilk çeyreğinde, sosyolojiyi sadece Osmanlıda akademik bir disiplin olarak kurumsallaştırmayı amaçlamakla kalmaz, aynı zamanda Durkheimgil pozitivist sosyolojiyi, yeni oluşturulmakta olan Türk milliyetçilinin ve daha sonra ulus devlet inşa sürecinin hizmetine sokar.⁴⁵⁸ Gökalp, bilimsel bir kuralın iyi edemeyeceği herhangi bir derdin olamayacağını savunur.⁴⁵⁹ Burada onun tam bir pozitivist olduğu belli olmaktadır.

Gökalp'ın düşünceleri incelendiğinde onda dinin tonunun gittikçe değiştiği görülecektir. Çünkü Gökalp'ın düşüncelerinin kaynağı İslami kurallar değil, Durkheim sosyolojisi oluşturmaktadır.⁴⁶⁰ 1923'te yazdığı ve çoğu kişi için yeni cumhuriyetin programı olarak kabul edilen "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında Türkçülüğe sadece bir buçuk sayfa ayırmış, bu da dinde Türkçülük başlıklı olup, dini hutbe vaazların Türkçe olmasıyla ilgilidir. Bundaki en önemli etken de, o günün siyasi koşullarından kaynaklanmaktadır.⁴⁶¹

Gökalp, Tanzimat düşünürlerini, herhangi bir alanda derin bir bilgiye sahip olmaksızın her konuya girmelerini eleştirmiştir. Ancak Gökalp'ın kendisi de birçoğunda derin bir bilgiye sahip olmadığı halde politika, hukuk, sosyoloji, din ve dil gibi birçok değişik konuya girmiştir. Tüm bu yönlerine rağmen Gökalp, Avrupa düzeyindeki bir bilimsel araştırma yöntemi yerleştirme çabaları Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Özellikle, Türk tarihi, medeniyeti ve toplumsal koşulların sistemli bir şekilde incelenmesinde, modern sosyoloji yöntemlerini uygulayan ilk Türk olarak önemli bir rol oynamıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Kabakçı, agm. s. 209

⁴⁵⁹ Tuncay, age. s. 135

⁴⁶⁰ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 170

⁴⁶¹ Akyul, agt. s. 57

⁴⁶² Age. s. 171

SONUÇ

Fransız İhtilalinden sonra tüm dünyada hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, çok uluslu yapılara sahip imparatorlukları derinden etkilemiştir. İçinde Türk, Arap, Kürt, Arnavut Rum, Ermeni gibi birçok farklı unsuru bulunduran Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik akımlarından en çok nasibini alan imparatorluklardan birisi olmuştur.

Gerek milliyetçilik rüzgârının yarattığı dağılma, gerekse Batı karşısında askeri ve teknik yönden Osmanlının içine düştüğü durumdan kurtarmak için Osmanlı aydınları içinde birçok farklı fikir ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımların ortak özelliği Batı karşısında düşülen güçsüzlükten çıkış noktası olarak Batının tekniğinin alınarak Osmanlının çağdaş bir yapıya büründürmesini istemeleridir. Bu çalkantılı dönemim düşünürlerinde olan Ziya Gökalp da devrin koşullarından etkilenmiş ve fikirleri de bu devrin koşullarına göre şekillenmiştir.

Gökalp'in din ve İslamiyet hakkındaki görüşleri, fikir hayatının gelişim süreçleri içerisinde farklılıklar arz etmektedir. Çünkü almış olduğu eğitimin niteliği, ileride oluşturacağı sentezin karakterini ve zihinsel haritasını etkileyerek buna yön vermiştir.⁴⁶³ Gençlik yıllarında Gökalp'in hayatına üç ayrı fikir cereyanının temeli atılmıştır. Bunlar amcasının okuttuğu şark ve İslam eserleri, okulda aldığı Batıcı ilim ve felsefe ile gençlik yıllarında yasaklanmış olmasına rağmen el altında yayılan vatan ve hürriyet fikirleridir. Bu üç fikir cereyanı, sonraki düşüncelerinin özünü oluşturmaktadır. Ancak Gökalp'ta ilk başlarda İslami fikirler ağır basmış, daha sonra vatan ve hürriyet düşüncelerinin etkisiyle Türkçülük yapmış, son dönemde de tamamen Batıcı olmuştur.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Akyul, agt. s. 51

⁴⁶⁴ Vakkasoğlu, age. s. 18

Gökalp'in fikri hayatındaki bu üç ayrı dönemi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zordur. Gökalp, çoğu zaman bu birbirine zıt durumlara düşebilecek olan bu fikirleri birlikte savunabilmiştir. Bu fikirleri birlikte savunmasının birçok nedeni sayılabilir. Örneğin Gökalp milliyetçiliğinin, çağdaş Türk-İslam anlayışında ifadesini bulan geniş anlamı, imparatorluğun bir bütün olarak korunması hedefine yöneliktir.⁴⁶⁵ Gökalp, belli dönemlerde savunduğu fikirlerin birbirlerine tezat oluşturması halinde bu fikirlerin birbirleriyle çelişkili olmadığını tam tersine birbirlerini desteklediğini savunmaya çalışmıştır. Ancak yaşadığı dönemin hâkim havasına uyma durumunu da gözden uzak tutmamak gerekir.⁴⁶⁶ Gökalp, yaşadığı dönemin süratli çalkantıları arasında ve hızlı sosyal, siyasal değişme hengâmesinde istikrarlı bir fikir zemininin oluşmamış olması, ülke topraklarının sınırlarının hâbire değişmiş olmasının etkisi vardır. Bu Gökalp'ta olduğu kadar dönemin diğer aydınların da müşterek kaderidir.⁴⁶⁷

İlk dönemlerde İslamcı-Osmanlıcı düşüncesine ilgi gösterdiği bilinen Gökalp, daha sonra milliyetçi bir çizgiye bürünmesine rağmen yine de dini tamamıyla bir kenara atmamıştır. Yapı itibariyle, dinin toplumu bir araya getirme görevini üstlenen ve laik bir şekil alan milliyetçiliğin bu dönemde din ile birlikte hareket etmesinin temel nedenleri olarak şunlar sayılabilir:

1- Milliyetçilik fikri savunulmaya başlandığında, toplumda meşruluk ölçütü olarak hala din bulunmaktadır. Bu nedenle milliyetçiliğin dine aykırı bir unsur olmadığı iddia edilir ve dinin belli yönleri milliyetçilikle uzlaştırılır.⁴⁶⁸

2- Milliyetçilik, toplumun ve çoğu zaman yerelin kültürünü yüceltir. Bundan dolayı milliyetçilik, kültürü koruma adına muhafazakâr bir yapıya bürünebilir. Din de toplum kültürünün bir unsuru olmasından milliyetçilik, dini tamamıyla devre dışı bırakmak istemez. Hatta eğer toplum, dini kendi içinden atmak istese bile buna karşı çıkabilmekte bunu kültürünü inkâr etmeyle bir tutabilmektedir. Bu da bir nevi dinin de milliyetçiliğini yapma anlamına gelebilmektedir.

⁴⁶⁵ Erdoğan, agm. s. 84

⁴⁶⁶ Vakkasoğlu, age. s. 18

⁴⁶⁷ Age. s. 86

⁴⁶⁸ Cumhuriyetin ilanından sonra Gökalp'in İslamiyet'e ait düşünceleri de bu yönde evrilmiştir.

3- Milliyetçinin, dini tamamıyla devre dışı bırakmak istememesinin belki de en büyük nedeni dinin toplumda üstlendiği işlevsel yönüyle ilgilidir. Milliyetçilik ve sosyalizm gibi modern akımların büyük eksikliklerinden birisi de dinin ölüm, hastalık ve doğal afet durumlarında insanlarda oluşturabildiği metanet duygusunu oluşturmada din kadar başarılı olamamalarıdır. Aynı şekilde dinin, bireyler arasında ilişkileri oluşturmada ve aşkın bir varlığa olan inancın bireylerin şiddet ve cinsellik benzeri duygularına dizginlemede üstlendiği roller nedeniyle milliyetçiler, din duygusunun toplumdaki tamamıyla atılmasından karşıdır.⁴⁶⁹

4- Milliyetçiliğin din ile ilişkisinin bir diğer nedeni de milliyetçilerin dini duyguları milliyet duygularıyla birleştirerek dinin toplumu yönlendirebilme gücünden yararlanmak istemeleridir.⁴⁷⁰ Örneğin Türkiye Cumhuriyetinin en laik kurumlarından olan askerliğe peygamber ocağı denilebilmiş, askerde ölenler şehit ilan edilebilmiştir.

5- Din, başkalarının egemenliği altında olacağına, siyasal gücü elinde bulunduran kurumun egemenliği altında olması istenilmiş, böylelikle dinin var olan siyasal yapıyı tehdit edecek bir unsur olması engellenmeye çalışılmıştır.⁴⁷¹

6- Milliyetçilik fikrinin savunulmasının temel nedeni, ortak bir etken etrafında insanları bir araya getirmektir. Türklerin hepsi Müslüman olunca, İslam dininin Türkler arasında bölücü bir etkisinin olmayacağı fikrinin hakim olması, din ve milliyetçiliğin birlikte savunulmasında etkili olmuştur.

7- Son unsur, milliyetçiliğin din ile birlikte hareket etmesinden çok dindar kesimin milliyetçiliği benimsemiş olmasıyla ilgilidir. Özellikle milliyetçilik fikrinin yayılmaya başladığı dönemlerde, bazı dindar düşünürler ülkelerinin kurtuluşunu milliyetçilikte görebilmişlerdir. İslam ülkelerinin Batı sömürsünden kurtulabilmesi için öncelikle buralarda milliyetçi uyanışların olması gerektiği, bu devletler milli bağımsızlıklarını kazandıklarında belki o zaman İslam devletleri birliğinin kurulabileceğini savunabilmişlerdir.

⁴⁶⁹ Bkz: İşlevsel Din

⁴⁷⁰ Gökalp'ın din ve milliyetin motive gücü hakkında; “fertleri mukaddes gayeler için ölüme sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Demektedir. (Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s. 40)

⁴⁷¹ Diyanet kurumu Türkiye’de böyle bir görev üstlenmiştir.

Milli devletler kurulduktan sonra soğuk savaş döneminde dindar kesimin hala milliyetçiliği benimsiyor olmasının bir diğer nedeni de bu dönemde dünyada sosyalist ve kapitalist-milliyetçi olmak üzere iki güçlü akımın olmasındandır. Bu dönemde sosyalizmin tamamıyla din dışı bir yapı olduğu düşüncesinden, devlet sisteminin bu yapıya kaymasını önlemek için dindarlar milliyetçiliğin ateşli savunucuları olabilmişlerdir.

Gökalp, gerek İttihat ve Terakki döneminde, gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında doktrin ve teori ihtiyacı duyan yöneticilere bir hareket programı sunarak o yöndeki boşluğu doldurmuştur.⁴⁷² Gökalp tarafından temelleri atılan milli devlet sistemi Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁷³

Gökalp'ın ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni gelişmesinde dini unsurlar tamamıyla yok edilmeye çalışılmış ve Batılılaşma, Gökalp'ın milli kültürüne bıraktığı, işlevlerinin birçoğunu yerine getirerek, gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Kemalizm'in temelleri sadece Türklük ve Batıcılık olmuştur. Türkçülüğün en önemli ilke olduğu ısrarla belirtilmekteyse de, fiili olarak Batıcılık, modern Türk kültürü alanındaki en etkin etmenlerden biri haline gelmiştir.⁴⁷⁴

Gökalp, gerek Osmanlı imparatorluğunun son döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, inişli çıkışlı bir seyir izlese de, mevcut sorunları aşmak için geliştirdiği kuram ve önerdiği çözüm yollarıyla son derece etkili olmuş bir düşünürdür. Bu açıdan bakıldığında ister onun düşüncelerine katılalım ya da katılmayalım, Gökalp'ı dikkate almadan günümüz Türkiye'sini anlayabilme imkânı zayıftır.⁴⁷⁵

⁴⁷² Kemal H. Karpat, **Ziya Gökalp'ın Kooperatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler**, İletişim yay. İstanbul 2009, s. 328-330 akt: Erdoğan, agm. s. 85

⁴⁷³ Türkoğlan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, s. 171

⁴⁷⁴ Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, s. 166

⁴⁷⁵ Bilici, agm. s. 108

KAYNAKÇA

- ACAR İsmail, **Türkçülüğün Esasları Üzerinde Bir Değerlendirme**, Liva yay. İstanbul 2005
- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, (Hzl.): Okan BENSOY, kilit yay. İstanbul 2012
- AKYUL, Nurettin, Ziya Gökalp'e Göre Din ve Değişim, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara 2007
- ANDERSON, **Benedict, Hayali Cemaatler**, (Çev.): İskender SAVAŞIR Metris yay. İstanbul 2011
- ARSLANTÜRK, Zeki, AMMAN, M. Tayfun, **Sosyoloji**, Çamlıca yay. 7. Bs.
- ARSLANTÜRK, Zeki, ARSLANTÜRK, E. Hamit, **Uygulamalı Sosyal Araştırma**, Çamlıca yay. İstanbul 2010
- BARON, Salo Wittmayer, **Modern Milliyetçilik ve Din**, (Çev): Mehmet ÖZAY, 1. Bs. Açılımkıtap yay. İstanbul 2007
- BİLGİN, Vejdi, **Bizi Kuşatan Toplum**, 2. Bs. Düşünce yay. İstanbul 2010
- BOZAN, Oktay, **Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)** Çizgi yay. 1. Bs. Konya 2013
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener Diğerleri, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 9. Bs. Pegem yay. Ankara 2011
- DURKHEİM, Emile, **Dini Hayatın İlk Biçimleri**, (Çev.): Fuat AYDIN, Ataç yay. İstanbul 2005
- EFE, Adem, **Dini Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açidan İncelenmesi Isparta Örneği**, Tuğra Matbaası, Isparta 2008
- ERİKSEN, Thomas Hylland, **Etnisite ve Milliyetçilik**, Avesta yay. İstanbul 2002
- FURSETH, Inger, REPSTAD, Pal, **Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar**, (Çev.): İhsan ÇAPCIOĞLU, Halil AYDINALP, 1. Bs. Birleşik yay. Ankara 2011

- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, (Çev.): Cemal GÜZEL, 1. Bs. Kırmızı yay. İstanbul 2008
- GÖKALP, Ziya, **Yeni Hayat**, Toker yay. İstanbul 2005
- GÖKALP, Ziya, **Ala Geyik**, Erdem yay. İstanbul 2011
- GÖKALP, Ziya, **Altın Işık**, Parıltı yay. İstanbul 2005
- GÖKALP, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Toker yay. İstanbul 2007
- GÖKALP, Ziya, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (Hzl.): Rıza KARDAŞ MEB yay. İstanbul 1997
- GÖKALP, Ziya, **Türk Terbiyesi**, Toker yay, İstanbul 2005
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, (Hzl.): Bircan ÇINAR, Alter yay. İstanbul 2010
- GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Alter yay, İstanbul 2010
- GÖKALP, Ziya, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, (Hzl.): Yalçın TOKER, Toker yay. İstanbul 2005
- GÜNAY, Ünver, **Din Sosyoloji**, İnsan yay. İstanbul 2011
- GÜNGÖR, Erol, **İslam'ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken yay. İstanbul 2011
- HAŞŞAB, Mustafa Samiye, **İslam Sosyolojisi**, (Çev.): Ali COŞKUN, Nebile ÖZMEN, Çamlıca yay. İstanbul 2010
- HAYES, Carlton J. H. **Milliyetçilik: Bir Din**, (Çev.): Murat ÇİFTKAYA, 2. Bs. İz yay. İstanbul 2010
- HEYD, Uriel, **Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, (Çev.): A. Göke BOZKURT, 1. Bs. İlgi Kültür Sanat yay. İstanbul 2010
- HEYD, Uriel, **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Eserleri**, (Hzl.): Cemil MERİÇ, Sebil yay. İstanbul 1980
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay. Ankara 2010
- KAPLAN, Mehmet, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, 1. bs. Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1981
- KESKİN, Mustafa, Ziya Gökalp'ın Din Anlayışı, Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, (2003)
- KIZILTOPRAK, Hasan Ali, "Din ve Milliyetçilik", Özgür Gündem. www.ozgur-gundem.com. Erişim ta. 07.05.2012

- KURT, Abdurrahman **Din Sosyolojisi**, 1. Bs. Dora Basım yay. Bursa 2010
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev.): Metin KIRATLI 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu yayınevi, Ankara 1998
- MAHÇUPYAN, Etyen, **Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din**, 1. Bs. Yol yay. İstanbul 1998
- MALMİSANİJ, **Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'de Kürt Ulusçuluğu**, Vate yay. İstanbul 2010
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, (Drl.): TÜRKÖNE, Mümtaz'er, ÖNDER, Tuncay, 21. Bs. İletişim yay. İstanbul 2012
- MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, 21. Bs. İletişim yay. İstanbul 2012
- MARKS, Karl, **Kapital**, (Çev.): Alaattin BİLGİ 3. Bs. Eriş yay. (şehir belirtilmemiş) 2003
- MAYALI Yeter, (Drl) **Küresel Sistem ve Kavramları, (Müzakereli Seminerler I)** Özgür-Der yay. İstanbul 2004
- NİYAZİ, Mehmet, **Millet ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay, İstanbul 1979
- OKUMUŞ, Ejder, **Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet**, 1. Bs. Pınar yay. İstanbul 2003
- RAMAZAN, Tarık, **İslami Yenilenmenin Kökenleri**, (Çev.): Ayşe MERAL, Anka yay. 1. Bs. İstanbul 2005
- ROUSSEAU, J. J. **Toplum Anlaşması**, (Çev.): Vedat Günyol, MEB yay. İstanbul 1989
- SAİD, Edward W. **Şarkiyatçılık**, (Çev.): Berna ÜLNER, 5. Bs. Metis yay. İstanbul 2010
- SEZEN, Yümni, **İslam Sosyolojisine Giriş**, Turan Kültür Vakfı yayınları, İstanbul 1994
- STRAUSS, Claude Lévi, **İrk, Tarih ve Kültür**, Metis yay. İstanbul 1994.
- SOY, Bayram, Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar" Bilig, Yaz, 2004, S. 30, 2004
- TANYU, Hikmet, **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği**, 1. Bs. Elips yay. Ankara 2006
- TUNA, Korkut, COŞKUN, İsmail, (Ed.) **Ziya Gökalp**, 1. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 2011

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üni. yay. İstanbul 2010
- TUNCAY, Hasan, **Ziya Gökalp**, 4. Bs. Toker yay. İstanbul 2002
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi**, 3. Bs. Türk Kültür yay. İstanbul 1978
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Bs. MÜ, İlahiyat Fakültesi yay. İstanbul 1998
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Milletler ve Milliyetçilikler**, Etkileşim yay. İstanbul 2012
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, 5. Bs. Etkileşim yay. İstanbul 2011
- ÜLKEN Hilmi Ziya, Seçme Eserler-1, **Ziya Gökalp**, Türkiye İş Bankası yay. İstanbul 2007
- VAKKASOĞLU, Vehbi, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, 3. bs. Cihan yay. İstanbul 1984
- VATANDAŞ, Celalettin, **Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, 2. Bs. Açılımkıtap yay. İstanbul 2010
- YARAN, Cafer Sadık, "Hümanizm ve Postmodernizmin Din Anlayışı", Şinasi GÜNDÜZ (Ed.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, 3. bs, DİB, Ankara 2010
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 8. Bs. Seçkin yay. Ankara 2011
- ZUCKERMAN, Phil, **Din Sosyolojisine Giriş**, (Çev.): İhsan ÇAPÇIOĞLU, Halil AYDINALP, Birleşik yay. Ankara 2009